

Олійник Ю.В., Завальнюк О.М.

**Нацистський
окупаційний режим
в генеральній окрузі
«Волинь-Поділля»
(1941-1944 рр.)**

Міжнародна громадська організація
«МІЖНАРОДНИЙ ФОНД «ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ»
Державний архів Хмельницької області
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

**Нацистський окупаційний режим
в генеральній окрузі
«Волинь-Поділля»
(1941-1944 рр.)**

Хмельницький
2012

УДК 94(477.82+477.43)«1941-1944»(043.3)

ББК 63.3 (4УКР)

Рекомендовано до друку:

Вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Протокол № 6 від 30.06.2012 р.

Науково-методичною радою Державного архіву Хмельницької області. Протокол № 6 від 30.06.2012 р.

Рецензенти:

Брицький П.П. – доктор історичних наук, професор

Григоренко О.П. – доктор історичних наук, професор

Олійник Ю.В., Завальнюк О.М.

О 54 Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941-1944 рр.) / Ю.В. Олійник, О.М. Завальнюк. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. – 320 с.

ISBN 978-966-1502-55-9

У монографії на багатому фактографічному матеріалі досліджується нацистський окупаційний режим на території генеральної округи «Волинь-Поділля».

Рекомендується історикам, краєзнавцям, усім, хто цікавиться історією України.

Видання здійснене в межах проекту

«Невідомі сторінки історії. Хмельниччина в період окупації»

ISBN 978-966-1502-55-9

© Міжнародна громадська організація «МІЖНАРОДНИЙ ФОНД
«ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

© Олійник Ю.В.

© Завальнюк О.М.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЗАПРОВАДЖЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ТА РЕПРЕСИВНОЇ СИСТЕМ У ГЕНЕРАЛЬНІЙ ОКРУЗІ «ВОЛИНЬ-ПОДІЛЛЯ»	
1.1. Територіально-адміністративний устрій. Створення допоміжних органів самоврядування.....	35
1.2. Формування карально-поліційної системи та органів судової влади	50
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ОКРУГИ	
2.1. Мобілізація трудових ресурсів. Відновлення діяльності підприємств.....	73
2.2. «Новий порядок» на селі. Реанімація колгоспно-радгоспної системи	87
2.3. Економіка округи на службі рейху	99
2.4. Матеріальне становище мешканців регіону. Податковий гніт. Геноцид проти українців	115
РОЗДІЛ 3. ЗМІНИ В ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ ОКРУГИ	
3.1. Становище закладів освіти і культури. «Просвіти». Україномовна преса	142
3.2. Діяльність церкви і релігійних громад.....	164
ВИСНОВКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194
ДОДАТКИ.....	255
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	310
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....	314

ВСТУП

У ХХ ст. Україна в складі СРСР була втягнута в одну з найжахливіших воєнних катастроф в історії людства – Другу світову війну. Дослідження нацистського окупаційного режиму, який породила війна на території України, завжди перебувало під посиленою увагою науковців, письменників, поетів, військових, державних, партійних діячів та громадськості. У вітчизняній науці сформувалася і широко використовується періодизація історіографії війни, яка включає в себе 3 великих періоди: I – дослідження 40-х – середини 50-х років; II період – середина 50-х – 80-ті роки; III – від початку 90-х років до сьогодення.

Дослідження нацистського окупаційного режиму в Україні розпочалося ще в період ведення бойових дій Червоної армії проти вермахту. Українські історики, діячі культури С. Галаджієв¹, К. Гуров², О. Глухий³, О. Довженко⁴, К. Дубина⁵, О. Корнійчук⁶, А. Лєонтєв⁷, Л. Новиченко⁸, П. Поспелов⁹, П. Сліпчук¹⁰, З. Шульга¹¹ впродовж 1942–1945 рр. опублікували низку розвідок, в яких на конкретних прикладах розкрили цілі, завдання окупаційного режиму на території України, викрили злочини, вчинені гітлерівцями проти мирного населення в економічній та культурній сферах тощо.

З метою детального висвітлення подій доби війни в 1942 р. при АН УРСР було створено комісію з вивчення подій Великої Вітчизняної війни, яку очолив секретар ЦК КП(б)У К. Литвин. У її складі працювало 6 відділів. На кінець 1946 р. члени комісії зібрали майже 133 тис. спогадів, свідчень очевидців тощо. На підставі цих документів планувалося видрукувати 20–25 томів документальних збірників і підготувати понад 100 монографій¹². Утім, як тільки члени комісії розпочали досліджувати і виявляти факти, що дискредитували радянські і партійні органи, комісію без вагомих підстав у 1949 р. розпустили.

По закінченні війни історики та архівісти розпочали формувати архівну базу, провели титанічну роботу зі збору та впорядкування документів органів німецької цивільної влади та української допоміжної адміністрації. Лише працівники Кам'янець-Подільського

обласного архіву з квітня по грудень 1944 р. зібрали на вулицях, подвір'ях і смітниках 85 кг документів, які мали вигляд «...порваної, залитої мінеральними мастилами та дощами паперової маси»¹³.

Постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 13 квітня 1944 р. «Про заходи по створенню документальної бази з історії України та історії Вітчизняної війни та упорядкуванню архівного господарства УРСР» було узаконено та надано республіканського значення зібраним документам окупаційного періоду на територіях, що перебували під окупацією¹⁴.

Всього за роки війни археографічний доробок учених стосовно дослідження історії Великої Вітчизняної війни склав понад 50 книг, брошур, збірників статей і півтора тисячі наукових та науково-популярних статей¹⁵. Характерною особливістю цих праць було те, що вони носили описовий характер і виконувались на замовлення радянських ідеологічних служб для популяризації подвигів радянських громадян, які боролися з ворогом за лінією фронту та для підтримки бойового духу Червоної армії в боротьбі з гітлерівцями.

За перше повоєнне десятиріччя історики, на основі наявної джерельної бази, підготували низку узагальнюючих праць. Серед них заслуговують на увагу монографії І. Мінца¹⁶, М. Вознесенського¹⁷, І. Анісімова, Г. Кузьміна¹⁸ та ін. Однак дослідники зробили акцент не на проблемах окупації, а на висвітленні руху Опору та бойових дій на радянсько-німецькому фронті.

Таким чином, упродовж першого періоду дослідження проблеми були закладені основи її вивчення. Більшість публікацій мала тенденційний (партійний) характер. Вони висвітлювали авангардну роль комуністичної партії в організації збройної боротьби українського народу проти гітлерівських агресорів; звільненні території від ворога; відбудові народного господарства; про проживання в окупації «ідеальної радянської людини», яка з презирством ставилася до нацистів і була готова у будь-яку мить віддати життя за Батьківщину¹⁹⁻²¹.

З середини 50-х років у радянській історіографії розпочався другий період дослідження окупаційного режиму. В цей час

з'являються праці аналітичного та узагальнюючого характеру, виконані колективами істориків. Серед них фундаментальним є 6-томне видання «История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945»²², 12-томна «История Второй мировой войны. 1939–1945»²³, 10-томна «История Украинской ССР»²⁴ та «История СССР с древнейших времен до наших дней»²⁵. У цих працях автори приділили увагу нацистській окупаційній політиці в промисловості, сільському господарстві, культурі. Поставлено питання примусового використання трудових ресурсів на підприємствах Німеччини. Однак, через ідеологічні підходи, авторські колективи не приділили належної уваги даній проблемі.

Незважаючи на те, що на виклад фактичного матеріалу наклала відбиток радянська ідеологія, ці праці на наш погляд, є позитивними з точки зору розкриття подій війни, участі й ролі вермахту, німецьких монополій, цивільної влади в скоєнні злочинів на окупованій території СРСР, у т.ч. й України. Вищезгадані праці впродовж декількох десятиріч слугували історикам орієнтиром дослідження періоду Великої Вітчизняної війни.

Нові підходи в дослідженні тематики Великої Вітчизняної війни започаткувала праця М. Супруненка²⁶. Автор, на основі вивчення нової джерельної бази та напрацювань попередників, узагальнив і переосмислив історію України 1941–1945 рр. Хоча частина роботи і присвячена нацистському окупаційному режиму, однак автор схематично проаналізував проблеми соціально-економічного характеру, з якими зіткнулося населення на окупованій території.

Злочинну політику нацистського керівництва по відношенню до окупованих східних земель, її втілення в життя проаналізував у своїх працях В. Коваль²⁷⁻³⁰. На підставі документів, автор довів, що окупаційний режим, установлений на радянській території, відрізнявся особливою жорстокістю в порівнянні з іншими окупованими країнами Європи.

Аграрні плани гітлерівців на окупованій території досліджував С. Лаута. На підставі архівних документів, він простежив зміни поглядів колгоспного селянства в роки війни, висвітлив продовольчу і

податкову політику «нової влади», а також підготовку та проведення проголошеної А. Розенбергом земельної реформи³¹. Однак, автор обминув питання наділу селянських господарств землею.

Питання устрою села, побуту селян, організації польових робіт досліджували Ю. Арутюнян³² і А. Залеський^{33, 34}. Проте авторам не вдалося уникнути ідеологічного нашарування та застарілих догм.

Роль робітничого класу в зміцненні обороноздатності країни, його чисельність та участь у боротьбі з гітлерівським агресором вивчав С. Саженюк³⁵.

Поруч із цим досліджувалися адміністративні заходи комуністичної партії та радянського уряду, спрямовані на зміцнення обороноздатності країни, перебудову її економіки на воєнні рейки; воєнно-мобілізаційні заходи місцевих партійних, радянських і господарських органів; евакуація виробничих потужностей та трудових ресурсів з прифронтових районів на Схід країни; трудовий подвиг радянського народу по формуванню воєнної економіки і матеріально-технічної бази³⁶⁻⁴¹.

Соціально-економічну політику окупаційного режиму на території СРСР розкривають праці М. Загорулько та А. Юденкова^{42, 43}. В них дослідники зосередили увагу на економічних аспектах нацистської політики. Вони підкреслюють, що в планах світового панування питання економічного визиску з окупованих територій займало чільну позицію. Автори проаналізували матеріально-побутові умови життя населення та зміни в політиці окупаційної влади стосовно нього впродовж окупації. Однак прагнення істориків проаналізувати в працях соціально-економічну політику гітлерівців на окупованій території СРСР не дають можливості прослідкувати в цілому ситуацію в генеральній окрузі.

Дослідженню окупаційного режиму в генеральній окрузі сприяє тритомна праця «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.»⁴⁴, де розкрито мету, завдання, форми і методи впровадження нацистського окупаційного режиму в Україні. Автори роблять акценти на створену нацистами систему рабсько-кріпосницької праці, в тому числі і в генеральній окрузі.

Знову ж таки не висвітлюється політика гітлерівців у галузі освіти та церкви.

Соціально-політична проблематика життя українського суспільства в генеральній окрузі відображена в працях М. Коваля. Для прикладу, в його археографічній колекції висвітлено збитки, завдані закладам культури, освіти та українській інтелігенції; депортацію робочої сили на примусові роботи до Німеччини, випробовування і поневірення, яких зазнали мешканці України в нацистському рабстві, та роль комуністичної ідеології і соціалістичної культури у війні проти гітлерівських загарбників⁴⁵⁻⁵².

Встановити особливості політики нацистської влади по відношенню до різних верств населення в генеральній окрузі допомагає монографія Т. Першиної⁵³, в якій історик детально проаналізувала та розкрила жахливі злочини окупантів, масове винищення населення, тотальне пограбування природних багатств, запровадження рабсько-кріпосницької форми експлуатації трудових ресурсів.

Отже, другий період дослідження окупаційного режиму в радянській історіографії пов'язаний із публікаціями узагальнюючих і масштабних праць, написаних в дусі традиційної радянської ідеологічної концепції. Утім, не зважаючи на методологічні та фактологічні упущення, вони розширили базу для подальшого вивчення окупаційного режиму в Україні.

У цей період з'являються авторські дослідження, в яких наукові підходи домінують над ідеологічними.

Третій період у дослідженні окупаційного режиму позначений позбавленням ідеологічної цензури. Зникнення з політичної карти світу СРСР та створення на пострадянському просторі незалежних держав сприяло виробленню українськими істориками власних методологічних й концептуальних засад. Робиться спроба поглянути на війну з точки зору інтересів українського народу, відшукати його місце та роль у тих подіях. Саме вирішенням зазначених питань задалися історики Ю. Кондуфор⁵⁴ та М. Коваль⁵⁵⁻⁵⁶.

Релігійна політика окупантів на території України достатньо глибоко вивчалася О. Лисенком^{57-60;61}, І. Грідіною⁶², В. Борщевичем⁶³,

Ю. Волошиним^{64;65}, В. Гордієнком⁶⁶. Ними досліджено особливості релігійного відродження в Україні в цілому та в генеральній окрузі зокрема і вплив на нього громадських організацій. Дослідниками встановлено чисельність релігійних конфесій та участь церкви в суспільному житті.

Вагомий науковий інтерес для дослідження питання колаборації складають праці російського історика М. Семиряги, де висвітлено форми колаборації як у країнах Європи, так і в СРСР; про співпрацю населення з окупантами в галузі економіки, культури в колишніх радянських республіках, а також у країнах Західної та Східної Європи та визначено збитки, завдані колаборантами різним країнам^{67;68;69}

Умови та причини, які спонукали цивільних і військовополонених громадян СРСР до вступу в антирадянські підрозділи східних добровольців, а також їх національний склад і масштаб, розкриває у монографії інший російський дослідник – С. Дробязко⁷⁰.

У новітній українській історіографії проблемою колабораціонізму фахово займається дослідниця В. Шайкан. В опублікованому дисертаційному дослідженні та низці статей вона з'ясувала соціально-економічні і політичні чинники, які безпосередньо впливали на виникнення колабораціонізму, визначила форми колаборації, провела соціальний зріз колаборантів, які працювали у волинській поліції, заходи окупаційної влади щодо залучення місцевого населення до співпраці⁷¹⁻⁷³. Дослідник також проаналізувала роботу судових органів, у тому числі в західних гебітах генеральної округи.

З середини 90-х років ХХ ст., уперше за всю історію України, громадські організації, історики та краєзнавці, з метою виявлення реальної кількості полеглих у боротьбі з гітлерівцями і втрат цивільного населення, почали друкувати в обласних центрах багатотомне видання «Книга Пам'яті України» та «Книга Скорботи України». У 2000 р. вийшов останній том «Книга Пам'яті України» – «Безсмертя», авторами якого є такі відомі дослідники Великої Вітчизняної війни, як В. Галаган, І. Герасимов, О. Дубина, М. Коваль, В. Клоков, В. Король, О. Лисенко та інші. Тут уперше опубліковано аналітико-документальний матеріал про вагомий внесок народу України в

боротьбу з нацизмом. Автори пропонують читачеві нестандартні висновки та єдину історичну концепцію війни¹².

Не залишилися осторонь цієї великої справи історики Волинської, Рівненської і Хмельницької областей. Зокрема, колектив Хмельницької обласної редакційної колегії «Книга Пам'яті України» в пам'ять про подолян, полеглих в боротьбі з гітлерівськими загарбниками та з метою повернення з небуття їх імен, опублікував прізвища загиблих в 10-ти томах історико-меморіального видання «Книга Пам'яті України. Хмельницька область». У його підготовці, написанні вступних статей взяли участь науковці та краєзнавці області В. Прокопчук, А. Філінюк, П. Слободянюк, І. Шиманський та ін.⁷⁴

Дослідженню проблем окупаційного режиму сприяє 4-томне видання «Книга Скорботи України. Хмельницька область», яке підготувала у 2003 р. обласна редакційна колегія історико-меморіального серіалу «Книга Пам'яті України»⁷⁵. Автори у вступних статтях проаналізували злочинну політику німецьких цивільних органів у соціально-економічній сфері; дослідили експлуатацію людських ресурсів у місцевій промисловості та депортацію на роботи у рейх; з'ясували збитки, завдані гітлерівськими загарбниками населенню, підприємствам, установам і організаціям на території Хмельниччини. Однак, у статтях з позицій радянської історіографії висвітлено питання духовно-культурної політики, створення українських органів влади в перші місяці окупації.

Роль і місце України у протистоянні двох диктатур, внесок українців у розгром нацизму, цілі та завдання нацистської економічної експансії, становище закладів освіти, культури з'ясовують історики в четвертому томі «Політичної історії України»⁷⁶.

Питання використання трудових ресурсів Подільського регіону в економіці Третього рейху дослідив С. Гальчак⁷⁷⁻⁸¹. Науковець, опрацювавши великий комплекс архівних джерел, матеріалів, наукової літератури, ґрунтовно проаналізував особливості «вербувальної» кампанії, поліційно-адміністративні заходи щодо депортації населення, соціально-побутові умови життя «східних робітників»

у нацистській неволі та з'ясував кількість «остарбайтерів» у розрізі населених пунктів краю.

Питання формування органів управління окупованими територіями стали предметом дослідження П. Рекотова^{82:83}. Науковець проаналізував адміністративний устрій у регіонах, що підлягали цивільному управлінню, їх штати, управлінську вертикаль та структуру німецьких цивільних органів влади і української допоміжної адміністрації.

Економічний визиск окупаційного режиму, його види, матеріально-побутові умови життя населення стали предметом дослідження І. Ветрова⁸⁴⁻⁹². Автор підрахував розміри продуктивних пайків працюючого населення, місячну заробітну плату, умови праці на відновлених підприємствах. Окремі аспекти економічної політики гітлерівців у регіоні висвітлені також у роботі О. Потильчака⁹³.

Особливості аграрного питання нацистської Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» вивчали дисертанти Я. Шабал⁹⁴ та Н. Глушенко⁹⁵. Вони з'ясували концепцію аграрної політики в економічних планах гітлерівців, її еволюцію; дослідили перетворення окупованої території рейхскомісаріату «Україна» в аграрно-сировинну базу, соціальне становище працюючих селян та особливості заготівельної політики. З нових позицій у дослідженнях представлено політику психологічного впливу та матеріального заохочення селян, її ефективність у контексті економічної політики Німеччини.

Утілювати в життя на окупованій території регіону расову доктрину «життєвого простору» допомагали представники німецької «раси»–«фольксдойче». Особливості цієї політики в освітній, ідеологічній, мовній та релігійній сферах дослідив І. Іваньков. Дисертант також встановив чисельність та географічне розселення німців в Україні у передвоєнну добу та в роки окупації⁹⁶.

Дослідження окупаційного режиму в регіоні було б неповноцінним без вивчення соціокультурної політики гітлерівців. Дисертант І. Спудка проаналізувала особливості соціального забезпечення, медичного обслуговування місцевого населення, освітні та культурно-мистецькі аспекти в ідеологічних планах німецької оку-

пацийної влади в генеральних округах, що ввійшли до складу рейхс-комісаріату «Україна»⁹⁷.

Предметом дослідження М. Багатюк, В. Ленської, Г. Стефанюк стала освітня політика гітлерівців у регіоні⁹⁸⁻¹⁰¹. Зокрема, Г. Стефанюк проаналізувала особливості становлення української школи на західноукраїнських землях (у тому числі і в генеральній окрузі «Волинь-Поділля»), висвітлила політику нацистського режиму стосовно формування українських педагогічних кадрів та її наслідки¹⁰¹.

Особливості організації та специфіку агітаційно-пропагандистської роботи німецьких цивільних органів влади в Україні, їх роль у сфері психологічної війни, ступінь ефективності пропаганди висвітлено в дисертації М. Михайлюка¹⁰². Однак, через географічну широту проблеми, питання впливу нацистської пропаганди на цивільне населення генеральної округи дослідити складно.

Проблему нацистської окупації на західноукраїнських землях, частина яких входила до складу генеральної округи «Волинь-Поділля», місце і роль ОУН в регіоні, ставлення різних соціальних верств населення до гітлерівців досліджували В. Лаврищук¹⁰³ і К. Сміян¹⁰⁴.

На особливості функціонування в окупованій Україні україномовної періодики, її чисельність, вплив на суспільно-політичне і духовне життя звернув увагу К. Курилишин¹⁰⁵⁻¹⁰⁶. Дослідник підрахував кількість україномовних періодичних видань у генеральній окрузі, їх змістовне наповнення, склад редакційних колективів.

Вивченню різних аспектів нацистської окупаційної політики в досліджуваному регіоні сприяє збірник наукових статей «Сторінки воєнної історії», що виходить з 1997 р. у відділі історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України. В публікаціях В. Дзьобака, М. Ковалюка, О. Лисенка, В. Сергійчука, В. Шайкан розкрито концептуальні та методологічні засади, сутність та характер нацистського окупаційного режиму, форми і засоби суспільної самоорганізації цивільного населення тощо¹⁰⁷.

Розглядаючи соціально-економічну політику нацистської влади, не можна обійти увагою праці доктора історичних наук М.Л. Голков¹⁰⁸⁻¹⁰⁹. Дослідивши широкий спектр вітчизняних та зарубіжних

архівних джерел, наукової літератури, автор в одному із параграфів роботи проаналізував соціально-економічне становище населення в період нацистської окупації; з'ясував матеріально-побутові умови проживання, фіскальну політику органів окупаційної влади та експлуатацію трудових ресурсів на місцевих підприємствах і в рейху¹⁰⁸.

З утвердженням незалежної України та розсекреченням архівів розпочався новий етап у вивченні діяльності ОУН і УПА. Дослідники В. Дмитрук¹¹⁰, В. Денисюк¹¹¹, В. Ковальчук¹¹², І. Марчук¹¹³, В. Шевчук¹¹⁴, Я. Шашкевич¹¹⁵ звернули увагу не тільки на бойові дії УПА, але й на налагодження господарського життя, соціальної та гуманітарної сфери на підконтрольних упівцями територіях генеральної округи.

Історіографію подій Великої Вітчизняної війни в Україні збагатили європейські історики.

Так, чеський науковець В. Краль у монографії «Преступлення проти Європы»¹¹⁶ дослідив загарбницькі плани гітлерівців на окупованій території України. Німецький історик Н. Мюллер дослідив роль вермахту в злочинній окупаційній політиці на території Східної Європи та СРСР¹¹⁷.

Глибокою об'єктивністю вирізняється дослідження американського журналіста О. Верта¹¹⁸. У його книзі описані особливості окупаційної політики, підраховані збитки, завдані гітлерівськими загарбниками населенню та містам.

Конфлікту між А. Розенбергом та рейсхкомісаром «України» Е. Кохом стосовно ведення політики в Україні присвятив працю Т. Малліган¹¹⁹.

Політичні причини депортаційної політики та методи її втілення, використання «остарбайтерів» у промисловості Німеччини з'ясовує Г. Пфальман¹²⁰.

Сприяє дослідженню окупаційного режиму в генеральній окрузі праця французького історика українського походження В. Косика «Україна і Німеччина у Другій світовій війні»¹²¹. На підставі архівних документів, автор дослідив установаження нацистського окупаційного режиму, з'ясував адміністративно-територіальний устрій,

соціально-економічну політику, прослідкував зміни в ставленні місцевого населення до гітлерівців із посиленням окупаційного режиму.

Таким чином, майже за 70 років дослідження історії нацистської окупації територій Волинської, Рівненської, Хмельницької та частини Тернопільської і Вінницьких областей, що входили в роки нацистської окупації України до складу генеральної округи «Волинь–Поділля», радянськими, зарубіжними та сучасними українськими істориками зроблено вагомий внесок у вивчення даної теми. Історіографічний аналіз визначеної проблеми засвідчує, що лише окремі події та явища цього періоду знайшли певне відображення в працях істориків, які стосуються даного дослідження. Таке становище виникло через те, що радянська історіографія висвітлювала період Великої Вітчизняної війни тенденційно, через ідеологічну призму. По суті, переважна більшість праць тієї епохи досліджує підпільно-партизанських рух, роль комуністичної партії в перемозі над ворогом тощо. Зарубіжні історики, не обмежені ідеологічними підходами, зуміли об'єктивно відтворити картину подій, хоч і збіднювала їхні дослідження недоступність радянської джерельної бази. Сучасні українські історики попри значні набутки в дослідженні окупаційного режиму в загальноукраїнському і регіональному вимірах залишили не з'ясованими цілий ряд питань, пов'язаних з генеральною округою «Волинь–Поділля».

Як бачимо, генеральна округа «Волинь–Поділля» ще не стала предметом спеціального дослідження, що зумовлює необхідність комплексного, синтетичного вивчення життя цієї адміністративної одиниці у 1941–1944 рр.

Джерельну базу дослідження складає комплекс архівних та опублікованих документальних матеріалів. Найбільш чисельними є документи, що входять до Національного архівного фонду, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, державних архівів Вінницької, Волинської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької областей та відо-

мчого архіву УСБУ в Хмельницькій області. Весь комплекс архівних джерел умовно поділено на дві групи: радянського та німецького походжень.

У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України радянське походження мають документи фонду Ф-4620 «Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни» (586 справ), представлені збірниками документів, дисертаційними дослідженнями, науковими розвідками, а також нарисами та спогадами, записаними членами Комісії з вивчення історії Великої Вітчизняної війни, яка працювала при АН УРСР. Ці документи дають змогу з'ясувати становлення окупаційного режиму, злочинну діяльність карально-репресивних органів щодо місцевого населення, політику гітлерівців у сфері соціально-економічного та духовного життя регіону.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України документи радянського походження з досліджуваної проблеми зберігаються у фонді Ф. 62 «Український штаб партизанського руху» (оп. 1, спр.182, 184, 185, 186). Зокрема, листування ЦК КП(б)У і УШПР, накази УШПР, доповідні записки, підготовлені командирами з'єднань і загонів, надіслані до УШПР, довідки Головного розвідувального управління Червоної армії, витяги з донесень партизанських з'єднань, висновки. Ці документи містять інформацію про економічне пограбування окупованої території, фізичне винищення населення тощо.

З фондів архіву УСБУ в Хмельницькій області проаналізовані кримінальні справи на осіб, які співпрацювали з німецькою цивільною владою в органах української допоміжної адміністрації, керівників громадських господарств (спр. 4220, 4556, 21057), підприємств місцевої промисловості (спр. 209, 2133, 2125), в каральних органах (спр. 693, 837, 4648, 24144, 26237) тощо.

До другої групи (є дві підгрупи) належать матеріали німецького походження, що зберігаються в оригіналах, перекладах і фотокопіях. Першу підгрупу складають документи вищих органів німецької цивільної влади. Численні розпорядження, накази, звіти, доповідні

записки, листування, що знаходяться у фонді Ф. 3206 «Рейхскомісаріат України, м. Рівне» (ЦДАВО України) (оп. 1, спр. 6, 39, 63; оп. 2, спр. 23, 25, 119) дають можливість проаналізувати формування адміністративних органів влади, схему управління, соціальну та економічну політику нацистського керівництва. Моральний стан цивільного населення України впродовж окупації відображено також за оперативними зведеннями німецької агентури, аналітичними доповідями. У дослідженні проаналізовано матеріали, що містяться у Ф. КМФ-8 «Колекція мікрофотодокументів німецько-фашистських установ, армійських груп та їх тилових підрозділів». У справах першого та другого описів містяться директиви, розпорядження імперського міністерства щодо управління захопленими територіями, огляди політичного і економічного стану рейхскомісаріату «Україна», рапорти командирів німецьких армійських груп та тилових охоронних підрозділів про політичну ситуацію на окупованих східних територіях.

Копії та переклади на українську і російську мови ділових документів канцелярії рейхскомісара «Україна» Е. Коха зберігаються в ЦДАГО України Ф. 57 «Колекція документів по історії Комуністичної партії України» (оп. 4, спр. 109, 118) та у Ф. 1 «Центральний комітет Компартії України» (оп. 22, спр. 76, 81). Зокрема, це накази, постанови, розпорядження, звіти німецьких органів влади про умови роботи окремих установ і галузей, дані про політико-економічну ситуацію на окупованій території України.

Матеріальне забезпечення та фінансові витрати каральних органів відображено фінансовими місячними звітами поліції ряду міст, у тому числі і Брест-Литовська, Луцька, Сарни, які зберігаються в ЦДАВО України у Ф. 3679. «Керівник німецько-фашистської поліції порядку на Україні, м. Рівне» (оп. 1, спр. 34, 37, 52, 58, 59).

Другу підгрупу архівних джерел німецького походження складають документальні матеріали окупаційної адміністрації на рівні генерал-комісаріатів, гебітс-комісаріатів та українських органів самоврядування – окружних, міських, районних і сільських управ.

Важливу фактологічну інформацію в процесі дослідження взя-

то з фонду Ф. 2077 – «Генерал-комісар Волинь – Поділля, м. Луцьк» (оп. 1, спр. 1, 2, 3, 27). Це постанови та розпорядження генерального комісара «Волинь – Поділля» підконтрольним органам влади щодо ведення окупаційної політики в регіоні. Регіональний аспект нацистської окупаційної політики – з наказів, розпоряджень, звітів гебітскомісарів, які працювали на території Волинської (Ф. Р-2 «Луцький окружний комісаріат», оп. 1, спр. 2, 4, 7), Рівненської (Ф. Р-22 «Рівненський гебітскомісаріат» оп. 1, спр. 1, 3, 4, 25), Хмельницької областей (Ф. Р-418 «Кам'янець-Подільський гебітскомісаріат», оп. 1, спр. 3, 6, 7; Ф. Р-420 «Шепетівський гебітскомісаріат» (оп. 1, спр. 1, 7, 9, 10, 20).

Роботу органів української допоміжної адміністрації в генеральній окрузі відображено за матеріалами фондів районних, міських, волосних і сільських управ.

Сільськогосподарський напрямок роботи ілюструють річні звіти загальних дворів Білогірського району (Ф. Р-442 «Ляховецька районна управа» (оп. 1, спр. 1), відновлення та функціонування освітніх закладів – фонди Славутської (Ф. Р-430, оп. 1, спр. 72.) та Рівненської (Ф. Р-52, оп. 6, спр. 1, 2, 3) районних управ, Рівненської міської управи (Ф. Р-33, оп. 2, спр. 7, 9, 14, 15, 17, 18, 19).

Опрацювання фондів карально-репресивних органів «Луцька українська поліція» (Ф. Р-97, оп. 1, спр. 1-2), «Кам'янець-Подільська міліція» (Ф. Р-393) (13 спр.), «Орининська українська міліція» (Ф. Р-392) (1 спр.), «Луцький мировий суддя» (Ф. Р-771, оп.1, спр. 5, 8, 10) дало змогу встановити їх штат, національність працівників, напрямки діяльності.

Просвітницькі товариства вивчено за матеріалами Ф. Р-69. «Окружна «Просвіта» в Ровно», (оп. 1, оп. 2).

Велику групу джерельної бази дослідження складають збірники документів та довідкові видання.

У зв'язку з підготовкою Нюрнберзького процесу над головними німецькими злочинцями, в Україні активізується робота по зібранню та систематизації документів, свідчень очевидців, які розкривають людиноненависницьку політику окупаційної адміністрації

та німецької армії по відношенню до місцевого населення. В науковий обіг дослідниками введено низку раніше невідомих документів і фактів, які надали можливість історикам написати узагальнюючі праці, що розкривають божевільні ідеї нацистів щодо всесвітнього панування, висновки Надзвичайних комісій із розслідування злочинів нацистських загарбників на території України.¹²²⁻¹²⁴

Тему рабської праці та невольницького життя в нацистській Німеччині розкриває збірник документів «Листи з фашистської неволі...»¹²⁵. Незважаючи на тенденційність у підборі документального матеріалу, збірник став першою «ластівкою» у трансформації суспільної думки щодо «остарбайтерів» не як ворогів народу, а як жертв гітлерівського режиму.

У збірнику «Україна сниться...», опублікованому в 1995 р., упорядники через підібрані листи показали депортаційну політику гітлерівців на Хмельниччині, приниження та знущання, яких зазнали «остарбайтери» в рейху. Однак погіршістю збірника є відсутність у ньому листів з деяких районів. Упорядники не включили до нього також листи осіб, які були задоволені умовами утримання та проживання в Німеччині¹²⁶.

Дослідженню нацистського окупаційного режиму в генеральній окрузі сприяє збірник документів «Преступные цели – преступные средства», що побачив світ у 1963 р., у зв'язку з проведенням III міжнародної конференції з історії руху Опору в м. Карлові Вари¹²⁷.

Розширили джерельну базу та ввели у науковий обіг низку невідомих документів збірники за редакціями В. Нем'ятого¹²⁸ та В. Дашичева¹²⁹.

Важливим джерелом у дослідженні окупаційного режиму в генеральній окрузі є збірники документів опубліковані українською та російською мовами «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр.»¹³⁰⁻¹³², у яких автори-упорядники підібрали та переклали з німецької мови найважливіші документи органів німецької цивільної влади та місцевого самоуправління, що розкривають їх злочинну політику щодо місцевого населення, культурних та духовних цінностей.

Оприлюднені документи економічного блоку підтверджують грабіжницько-колоніальну політику нацистів. У виданнях є низка документів про злочинну діяльність органів окупаційної влади на території Хмельницької, Рівненської та Волинської областей. Однак у збірники не ввійшли документи про роботу підприємств і закладів освіти.

Регіональний аспект німецько-фашистського окупаційного режиму відображають збірники документів «Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.)»¹³³, «Волинь Радянська (1939–1964 рр.)»¹³⁴, «Радянська Ровенщина 1939–1959» та «Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945»¹³⁵⁻¹³⁶, та «Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941–1944»¹³⁷.

Сприяє дослідженню питань окупаційного режиму в генеральній окрузі 4-томний збірник документів, упорядником якого є професор Сорбони В. Косик¹³⁸⁻¹⁴¹. Опубліковані ним джерела цінні тим, що базуються переважно на нацистських документах, віднайдених у німецьких архівах, які були не доступні як радянським, так і українським науковцям. Підкреслимо, що більшість документів публікується вперше.

Важливим джерелом у дослідженні національно-культурної політики та господарського життя ОУН у генеральній окрузі є 28-томне видання «Літопис УПА» та нова серія «Літопис УПА»¹⁴²⁻¹⁴⁶. Упорядники включили у ці видання звіти підрозділів УПА, що відображають діяльність нацистських окупаційних органів у соціально-економічній та культурно-духовній галузях, створення та роботу підконтрольних УПА органів української влади.

Важливою у дослідженні різних аспектів діяльності ОУН та УПА на теренах генеральної округи є археографічна колекція, опублікована В. Сергійчуком¹⁴⁷⁻¹⁴⁹. У збірники ввійшли документи, що відображають створення українських органів влади похідними групами ОУН (б), ОУН (м) у містах і селах генеральної округи.

Третю групу джерел становлять спогади. Їх вага та значення залежать від об'єктивного відображення подій. Порівнюючи враження різних мемуаристів про один і той самий факт чи подію, ми

розширюємо інформацію про саму історичну подію та про конкретних діячів. Загалом вони доповнюють характеристику окупаційного режиму. Автори, поряд з загальновідомими фактами, наводять корисні подробиці. Так, Пігідо-Правобережний подає сюжети про функціонування окупаційних органів, проводить паралелі між радянською владою та нацистським «новим порядком»¹⁵⁰. Мемуари, написані безпосередніми учасниками партизанського руху, містять інформацію про життя в умовах окупації тощо.¹⁵¹⁻¹⁵³

Четверта група джерел – це численні кореспонденції у періодичних виданнях, які друкувалися в генеральній окрузі: «Український голос» (Проскурів), «Подільський» (Кам'янець-Подільський), «Урядові Дунаєвецькі вісті» (Дунаївці), «Нова Шепетівщина» (Шепетівка), «Горохівські вісті» (Горохів), «Ковельські вісті» (Ковель), «Український голос» (Луцьк).

У пресі друкувалися офіційні розпорядження, накази німецької цивільної влади та органів української допоміжної адміністрації. Крім того, газети висвітлювали соціально-економічне та культурно-духовне життя регіонів. Частина опублікованих періодичних матеріалів мала агітаційно-пропагандистський характер, тому вимагає критичного осмислення.

* * * *

Отже, джерельна база дослідження є достатньо широкою для того, щоб реалізувати поставлену мету та провести комплексне дослідження адміністративного, карально-репресивного, соціально-економічного та культурно-духовного аспектів у генеральній окрузі «Волинь–Поділля». Проте історіографічний аналіз свідчить, що лише окремі аспекти зазначеної проблеми отримали фрагментарне висвітлення і потребують ретельного дослідження. Таким чином, можна констатувати, що питання сьогодні не втратило своєї наукової та практичної актуальності.

Примітки:

1. Галаджиев С. Что происходит в оккупированных областях Украины / С. Галаджиев. – Уфа: Укрвидав ЦК КП(б) У, 1942. – 40 с.
2. Гуров К. Фашистський розбій на Україні / К. Гуров. – М.: Политиздат, 1942. – 28 с.
3. Глухий О. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу / О. Глухий. – М.: Госполитиздат, 1942. – 74 с.
4. Довженко О. П. Не хазяйнувати німцям на Україні / О. П. Довженко. – Уфа: Укрвидав ЦК КП(б) У, 1943. – 16 с.
5. Дубина К. К. Варвари двадцятого віку / К. К. Дубина. – Саратов: Укрвидав, 1942. – 16 с.
6. Корнійчук О. Гітлер – лютий ворог українського народу / О. Корнійчук. – К.: Політвидав при ЦК КП(б) У, 1941. – 8 с.
7. Леонтьев А. Зеленая папка Геренга / А. Леонтьев. – М.: Госполитиздат, 1942. – 41 с.
8. Л. Гітлерівська кріпаччина (Про німецьку земельну реформу на тимчасово окупованій Україні) / Л. Новиченко. – Саратов: Укр. вид-во при ЦК КП(б) У, 1942. – 20 с.
9. Поспелов П. Советская интеллигенция в Великой Отечественной войне / П. Поспелов. – М.: Госполитиздат, 1942. – 34 с.
10. Сліпчук П. Людожери / П. Сліпчук. – К.: Укрдержвидав, 1945. – 40 с.
11. Шульга З. П. Українське селянство не буде у фашистській неволі / З. П. Шульга. – Уфа: Вид-во АН УРСР, 1942. – 36 с.
12. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945 / [редкол.: І.О. Герасимов (голова), І. Т. Муковський, П. П. Панченко, Р. Г. Вишневський та ін.]. – К.: Пошуково-видавничче агентство «Книга пам'яті України», 2000. – С. 636.
13. Олійник Ю. В. Фонди німецьких цивільних органів влади як джерело вивчення нацистського окупаційного режиму на Хмельниччині / Ю. В. Олійник // Літопис Хмельниччини: краєзн. зб. – Хмельницький: П. П. Заколотний, 2007. – С. 219–224.
14. Олійник Ю. В. Документи ДАХМО як джерело дослідження гітлерівського окупаційного режиму в Хмельницькій облас-

- ті / Ю.В. Олійник // Наук. запис. Ін-ту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. – Хмельницький: Хмельниц. центр наук.-техн. і екон. інформ., 2008. – Т. 17. – С. 371.
15. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945 / [редкол.: І.О. Герасимов (голова), І.Т. Муковський, П.П. Панченко, Р.Г. Вишневський та ін.]. – К.: Пошуково-вид. агентство «Книга пам'яті України», 2000. – С. 636.
 16. Минц И. И. Великая Отечественная война Советского Союза / И. И. Минц.– Архангельск: ОГИЗ, 1947. – 64 с.
 17. Вознесенський М. Воєнна економіка СРСР в період Вітчизняної війни / М. Вознесенський. – К.: Укр. політ. вид-во., 1948. – 160 с.
 18. Анисимов И. В. Великая Отечественная война Советского Союза 1941-1945 / И. В. Анисимов, Г. В. Кузьмин. – М.: Воениздат, 1952. – 190 с.
 19. Воробйов Ф. Визволення Правобережної України / Ф. Воробйов. –К.: Укрдержвидав, 1946. – 48 с.
 20. Пастушенко Т. В. Будні українських остарбайтерів: боротьба за виживання (на матеріалах спогадів колишніх примусових робітників) / Т. В. Пастушенко // Укр. іст. жур. – 2005. – № 6. – С. 160–176.
 21. Юрченко О. КП(б) У в період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу / О. Юрченко. – М.: Госполитиздат, 1943. – 513 с.
 22. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945: В 6-ти т. / [редкомис.: П. Н. Поспелов (пред.) и др.]. – М.: Воениздат, 1960 – 1965.
 23. История Второй мировой войны. 1939–1945: В 12-ти т. / [гл. редкомис.: А. А. Гречко и др.]. – М.: Воениздат, 1973–1982.
 24. История Украинской ССР: В 10-ти т. / [редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл.ред.), И.М. Артеменко, Б. М. Бабий и др.]. – К.: Наук. думка. – 1984. – Т. 8. – 639 с.
 25. История СССР с древнейших времен до наших дней: В 12-ти т. / [редсовет Б. Н. Пономарев (пред.) и др.]. – М.: Наука, 1973. – Т.10. – 782 с.

26. Супруненко Н. И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945) / Н. И. Супруненко. – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.
27. Коваль В. С. «Барбаросса»: истоки и история величайшего преступления империализма / В. С. Коваль. – К.: Наук. думка, 1982. – 193 с.
28. Коваль В. С. В роки фашистської навали / В. С. Коваль – К.: Політвидав України, 1963. – 70 с.
29. Коваль В. С. Міжнародний імперіалізм і Україна 1941–1945 / В.С. Коваль. – К.: Наук. думка, 1966. – 264 с.
30. Коваль В. С. Подвиг народний. Україна у Великій Вітчизняній війні / В. С. Коваль. – К.: Наук. думка, 1970. – 135 с.
31. Лаута С. П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни / С. П. Лаута.– К.: Вид-во Київського ун-ту, 1965. – 208 с.
32. Арутюнян Ю. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны / Ю. Арутюнян. – М.: Наука, 1970. – 466 с.
33. Залесский А. Борьба за сохранение колхозного имущества на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории СССР / А. Залесский // Вопросы истории. – 1994. – № 7. – С. 135–138.
34. Залесский А. В партизанских краях и зонах: патриотический подвиг советского крестьянства в тылу врага (1941–1944 гг.) / А. Залесский. – М.: Госполитиздат, 1962. – 240 с.
35. Саженьюк В. Трудовий подвиг робітників України у Великій Вітчизняній війні / В. Саженьюк. – К.: Вища шк., 1985. – 113 с.
36. Буцко Н. А. Коммунистическая партия–организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны / Н. А. Буцко. – К.: Політвидав України, 1962. – 172 с.
37. Буцько Н. Воєнно-організаторська діяльність Компартії України в перші роки Великої Вітчизняної війни / Н. Буцько, С. Кириченко. – К.: Політвидав України, 1962. – 130 с.
38. Григорович Д. Ф. Коммунистическая партия Украины в годы

- Великой Отечественной войны / Д. Ф. Григорович, В. А. Замлинский, В. М. Немятой. – К.: Госполитиздат, 1980. – 335 с.
39. Денисенко П. І. Комуністична партія України–організатор відбудови народного господарства республіки (1943–1945 рр.) / П.І. Денисенко – К.: Політвидав України, 1968. – 176 с.
 40. Морехина Г. Г. Партийное строительство в период Великой Отечественной войны Советского Союза: 1941 – 1945 / Г. Г. Морехина. – М.: Госполитиздат, 1986. – 392 с.
 41. Сафронова Є. Комуністична партія – натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні (червень 1941–1945 рр.) / Є. Сафронова, М. Данилюк. – К.: Політвидав України, 1958. – 150 с.
 42. Загорулько М. М. Крах плана «Ольденбург»: о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР / М. М. Загорулько, А.Ф. Юденков. – М.: Экономика, 1980. – 376 с.
 43. Загорулько М. М. Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – М.: Экономика, 1970. – 271 с.
 44. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: В 3 т. / [редкол.: І. Д. Назаренко (голова), І.І. Вівдиченко, В. Я. Головін та ін.]. – К.: Політвидав України, 1967–1969.
 45. Коваль М. В. Борьба населения Украины против фашистского рабства / М. В. Коваль. – К.: Наук. думка, 1979. – 135 с.
 46. Коваль М. В. Все – для перемоги. Подвиг трудящихся Украины у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. / М. В. Коваль. – К.: Наук. думка, 1970. – 85 с.
 47. Коваль М. В. Друга світова війна і Україна (1939–1945 рр.): історіософські нотатки / М. В. Коваль. – К.: Вища шк., 1999. – 75 с.
 48. Коваль М. В. Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів в Україні) / М. В. Коваль. – К.: Політвидав України, 1965. – 72 с.
 49. Коваль М. В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М. В. Коваль – К.: Наук. думка, 1977. – 264 с.

50. Коваль М. В. Плечом к плечу в борьбе против фашизма: (ратное содружество украинского народа с братскими народами СССР) / М. В. Коваль. – К.: Общество «Знание» УССР, 1980. – 48 с.
51. Коваль М. В. Социалистическая экономика – важный источник победы Советского народа в Великой Отечественной войны / М. В. Коваль. – К.: Общество «Знание» УССР, 1984. – 48 с.
52. Коваль М. В. Социалистическая экономика – важный источник победы Советского народа в Великой Отечественной войны / М. В. Коваль. – К.: Общество «Знание» УССР, 1984. – 48 с.
53. Першина Т. С. Фашистський геноцид на Україні. 1941–1944 / Т.С. Першина. – К.: Наук. думка, 1985. – 170 с.
54. Кондуфор Ю. Деякі питання методології і завдання досліджування періоду Великої Вітчизняної війни / Ю. Кондуфор // Вісн. АН УРСР. – 1985. – № 5. – С. 14–19.
55. Коваль М. В. Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війні: 1939–1945 рр.: спроба сучасного концептуального бачення / М. В. Коваль. – К.: Вища шк., 1994. – 58 с.
56. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.) / М. В. Коваль – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
57. Лисенко О. Є. Окупаційний режим на Україні у 1941 – 1943 рр.: адміністративний аспект / О. Є. Лисенко, В. А. Несторенко // Архіви окупації, 1941–1944 / [упорядн.: Н. Маковська]. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 766–872.
58. Лисенко О. Є. Релігійне життя на Україні в 1943–1946 рр. / О.Є. Лисенко. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1997. – 496 с.
59. Лисенко О. Є. Релігійна ситуація в роки німецької окупації України / О. Є. Лисенко, В. Й. Зальмон // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1997. – Вип. 1. – С. 26–45.
60. Лисенко О. Є. Християнство в умовах Другої світової війни (історична ретроспектива) / О. Є. Лисенко // Друга світова війна і Україна: матер. наук. конф. (Київ, 27–28 квітня 1995 р.). – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1996. – С. 182–194.

61. Лисенко Релігійна ситуація на Україні в 1941–1946 рр.: дис ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Лисенко Олександр Євгенович. – К., 1999. – 480 с.
62. Грідіна І. М. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939 –1945 рр.: Людський вимір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Грідіна Ірина Миколаївна.– Донецький національний ун-т, 2001. – 20 с.
63. Борщевич В. Т. Українська православна церква на Волині у 20–40-х роках ХХст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Борщевич Володимир Трохимович. – Львів, 2002. – 28 с.
64. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації / Ю. Волошин. – Полтава: Полтавський державний педінститут ім. В. Г.Короленка, 1997. – 126 с.
65. Волошин Ю. В. Православна церква в Україні періоду нацистської окупації (червень 1941 – жовтень 1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України»/ Волошин Юрій Володимирович. – Полтава, 1997. – 151 с.
66. Гордієнко В. В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Гордієнко В. В. – К., 1999. – 18 с.
67. Семиряга М. И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М. И. Семиряга. – М.: Рос. Полит. Энцикл. (РОССПЭН), 2000. – 863 с.
68. Семиряга М. И. Немецко-фашистская политика национального порабощения в оккупированных областях Западной и Северной Европы / М. И. Семиряга. – М.: Госполитиздат, 1980. – 239 с.
69. Семиряга М. И. Тюремная империя нацизма и ее крах / М. И. Семиряга. – М.: Юрид. литер., 1991. – 384 с.
70. Дробязко С. И. Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил 1941–1945 гг. / С.И. Дробязко. – М.: Изд-во «Эксмо», 2005. – 605 с.

71. Шайкан В. О. Німецька система судочинства та діяльність українських правових відділів у роки тимчасової гітлерівської окупації України / В. О. Шайкан // Безсмертя подвигу: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 квітня 2005р.). – К.: ВПУ МВС України, 2006. – С. 111–120.
72. Шайкан В. О. Соціально-політичні та економічні причини виникнення колабораціонізму на теренах рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни / В.О. Шайкан, В. О. Шайкан. – Кривий Ріг: Мінерал, 2004. – 151 с.
73. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Шайкан Валентина Олексіївна. – Донецьк, 2006. – 40 с.
74. Книга Пам'яті України: В 10 т. Хмельницька область / [гол. редкол.: М. М. Дарманський]. – Хмельницький: Поділля, 1995–1997.
75. Книга Скорботи України: В 4 т. Хмельницька область / [гол. редкол.: А. Г. Роздобудько]. – Хмельницький: Поділля, 2003–2004.
76. Політична історія України ХХ ст.: В 6 т. / [редкол.: І. Курас (голова) та ін.]. – К.: Генеза, 2002–2003. – Т. 4. – 584 с.
77. Гальчак С. Д. Боротьба радянських партизанів і підпільників проти масової депортації населення Поділля в нацистську Німеччину / С. Д. Гальчак // XI Подільська іст.-краєзн. конф.: зб. матер. / [редкол.: Завальнюк О. М., Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін.] – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 56–64.
78. Гальчак С. Д. Відмінності в окупаційній політиці німецьких та румунських загарбників на Поділлі / С. Д. Гальчак // XII Подільська іст.-краєзн. конф.: зб. матер. / [редкол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.2. – С.107–115.
79. Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942–2007 рр.) / С. Д. Гальчак – Вінниця: Меркьюрі – Поділля, 2009. – 768 с.

80. Гальчак С. Д. Східні робітники з Поділля у третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С. Д. Гальчак. – Вінниця: «Книга-Вега ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. – 344 с.
81. Гальчак С. Д. Украинские оstarбайтеры Подольского региона (Вторая мировая война, послевоенный период) / С. Д. Гальчак – Винница: Меркьюри – Подолье, 2009. – 544 с.
82. Рекотов П. В. Адміністративний, судовий та поліцейський апарат рейхкомісаріату «Україна» / П. В. Рекотов // Нова політика. – 1997. – № 3. – С. 51–56.
83. Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / П. В. Рекотов // Укр. іст. журн. – 1997. – №3. – С.91–101.
84. Ветров І. Г. Боротьба українського народу проти економічної експансії фашистської Німеччини / І. Г. Ветров // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2002. – Вип. 6. – С. 197–201.
85. Ветров І. Г. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941 – 1944 рр. / І. Г. Ветров. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 231 с.
86. Ветров І. Г. Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації / І. Г. Ветров // Пам'ять століть. – 2005. – № 3–4. – С.194–207.
87. Ветров І. Г. Політика фашистської Німеччини щодо використання економічного потенціалу України для потреб армії (1941–1944 рр.) / І. Г. Ветров // Друга світова війна і Україна: матер. наук. конф. (Київ, 27–28 квітня 1995 р.). – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1996. – С. 112–118.
88. Ветров І. Г. Теоретичні засади воєнно-економічної політики фашистської Німеччини щодо України та її промисловості / І.Г. Ветров // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2001. – Вип. 5. – С. 126–131.
89. Ветров І. Г. Україна в економічних планах правлячих кіл фашистської Німеччини напередодні нападу на Радянський Союз

- / І. Г. Ветров // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 27–28 жовтня 1994 р.). – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1995. – С. 112–117.
90. Ветров І. Г. «Фінансова війна» Третього рейху на окупованій території України в 1941–1944 рр. / І. Г. Ветров // Укр. іст. журн. – 1995. – № 3. – С. 96–100.
91. Ветров І. Г. Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-сателітів на окупованій території України (1939–1944 р.) / І. Г. Ветров // Архіви окупації. 1941–1944 / [упорядн. Н.Маковська]. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 766–872.
92. Ветров І. Г. Хижацько-колоніальна деструктивна роль німецьких монополій та військово-економічного апарату на окупованій території України (1941 – 1944 рр.) / І. Г. Ветров // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип.9, ч.3. – С. 85–99.
93. Потильчак О. В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Потильчак Олександр Володимирович. – К., 1999. – 20 с.
94. Шабал Я. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Шабал Ярослав Миколайович. – К., 2005. – 20 с.
95. Глушенок Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України»// Глушенок Наталія Миколаївна. – К., 2005. – 16 с.
96. Іваньков І. О. Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у рейхскомісаріаті «Україна»: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. «Всесвітня історія»/ Іваньков Ігор Олексійович. – Київ, 2007. – 17 с.

97. Спудка І. М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Спудка Ірина Миколаївна. – Запоріжжя, 2007. – 19 с.
98. Багатюк М. Ю. Шкільництво і шкільна політика в рейхскомісаріаті Україна, 1941 – 1944 / М.Ю. Багатюк // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 1. – С. 122–125.
99. Ленська В. Расистська педагогічна доктрина і «Mein Kampf» Гітлера / В. Ленська // Друга світова війна і Україна: матеріали наук. конф. (Київ, 27–28 квітня 1995 р.). – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1996. – С. 75–77.
100. Ленська В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України / В. Ленська // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 81–86.
101. Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. «Історія України» / Стефанюк Галина Василівна. – Івано-Франківськ, 2004. – 215 с.
102. Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Михайлюк Марина Володимирівна. – К., 2007. – 22 с.
103. Лаврищук В. І. Фашистський окупаційний режим в західних областях України (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України»/ Лаврищук Володимир Іванович. – К., 1998. – 28 с.
104. Сміян К. П. Волинь в період німецької окупації 1941–1944 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України»/ Сміян Костянтин Петрович. – Ужгород, 1996. – 20 с.
105. Курилишин К. М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1941–1944): автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Курилишин Костянтин Михайлович. – Львів, 2008. – 18 с.
106. Курилишин К. М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1941–1944): дис. ...канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Курилишин Костянтин Михайлович. – Львів, 2008. – 223 с.
 107. Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997–2009.
 108. Головка М. Л. Громадські організації та рухи України в роки другої світової війни: вітчизняна та зарубіжна історіографія / М. Л. Головка. – К.: Олан, 2004. – 112 с.
 109. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр. / М. Л. Головка. – К.: Олан, 2004. – 704 с.
 110. Дмитрук В. Вони боролися за волю України (участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр.) (за матер. Волині та Полісся): У 3 т. / В. Дмитрук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – Т.3. – 404 с.
 111. Денисюк В. Літопис Камінь-Каширщини / В. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 524 с.
 112. Ковальчук В. Діяльність ОУН (б) і запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.) / В. Ковальчук. – Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2006. – 500 с.
 113. Марчук І. Воєнна округа (група) «Турів» (виникнення і еволюція) / І. Марчук // Воля і Батьківщина. – 1997. – № 3. – С.39–43.
 114. Шевчук В. Українська Повстанська Армія / В. Шевчук // Політика і час. – 1991. – № 11. – С. 78–94.
 115. Шашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА / Я. Шашкевич // Сучасність. – 1992. – № 2. – С. 98–100.
 116. Краль В. Преступление против Европы / В. Краль. – М.: Мысль, 1968. – 278 с.
 117. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941 – 1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Н. Мюллер. – М.: Воениздат,

1974. – 387 с.
118. Верт А. Россия в войне 1941-1945 / А. Верт – М.: Прогресс, 1967. – 774 с.
119. Mulligan T.P. The Politics of Illusion and Empire. German occupation Policy in the Soviet Union, 1942–1943 / T.P.Mulligan. – New-York, 1988. – 206 p.
120. Pfahlmann H. Femdarbeiter und kriegsgefangene in der deutschen kriegswirtschaft 1939–1945 / H. Pfahlmann // Beitrage zur Wehrforschung–Darmstdd: und wissen Uerlagegesellschaft GMBH: Princeton Universitu Press; 1968. – Bd.XVI-XVIII. – 238 s.
121. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж, Нью-Йорк, Львів: НТШ, 1993. – 659 с.
122. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: сб. матер. в 7-ми т. / [под общей ред. Р.А. Руденко]. – М., Госиздат. юрид. лит-ры, 1957–1961.
123. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: сб. матер. в 3-х т. / [под ред. Р. А. Руденко и др.]. – М.: Юридическая литература, 1965–1966.
124. Нюрнбергский процесс: сб. в 2-х т. / [под ред. К. П. Горешина] – М.: Госюриздат, 1954–1955.
125. Листи з фашистської каторги: зб. листів / [за ред. Ф. Шевченка та ін.]. – К.: Українське вид-во політ. літ-ри, 1947. – 158 с.
126. Україна сниться ... (неотримані листи подолян, відправлені з Німеччини у 1942–1943рр.) / [упорядн.: О. Алтухова, М. Слободян]. – Хмельницький Поділля, 1995. – 142 с.
127. Преступные цели – преступные средства: док. об оккупац. политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.) / [сост. Заставенко Г. Ф. (рук.) и др.]. – 3-е изд. – М.: Экономика, 1985. – 328 с.
128. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / [упорядн.: В. М. Немятий та ін.]. – К.: Політвидав України, 1986. – 264 с.

129. Совершенно секретно. Только для командования. Стратегия фашистской Германии в войне против СССР: док. и матер. / [сост. полковник В. И. Дашичев и др.] – М.: Наука, 1967. – 752 с.
130. Немецко-фашистский оккупационный режим (1941–1944): сб. док. и матер. / [под общей ред. Э. А. Болтина]. – М.: Политиздат, 1965. – 388 с.
131. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр.: зб. док. і матер. / [упорядн.: Я. Лановий, О. Мацай, В. Шелудченко та ін.]. – К.: Державне вид-во політ. літ-ри УРСР, 1951. – 410 с.
132. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр.: зб. док. і матер. / [під ред. Ф. Шевченка]. – К.: Держполіт-видав УРСР, 1963. – 488 с.
133. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.): зб. док. і матер. / [під ред. М. І. Мехеди]. – Львів: «Каменярь», 1969. – 414 с.
134. Волинь Радянська (1939–1964 рр.): зб. док. і матер. / [упорядн.: В. Замлинський, І. Колесник, Л. Мінаєва, Е. Смирнова]. – Львів: Каменярь, 1971. – Ч.ІІІ. – 324 с.
135. Радянська Ровенщина 1939–1959: док. й матер. / [упорядн.: П. Волкова, К. Ескузен, Т. Михайлюк та ін.]. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1962. – 428 с.
136. Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945: док. і матер. / [упорядн.: О. Мартинова, Т. Павлова та ін.]. – Львів: Каменярь, 1983. – 224 с.
137. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині 1941–1944.: док. і матер. / [упорядн.: М.П Вавринчук., О.М. Завальнюк, П.Я. Слободянюк та ін.] – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – 574 с.
138. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]. – Львів: Ін-т українознавства, 1997. – Т.1. – 384 с.
139. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – Т.2. – 384 с.
140. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]. – Львів: «Місіонар», 1999. – Т.3. – 382 с.

141. Україна в Другій світовій війні у документах: зб. нім. арх. матеріалів (1944–1945) / [упорядн.: Косик В.]. – Львів: НВФ «Українські технології», 2000. – Т.4. – 367 с.
142. Літопис УПА / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1985. – Т.2, кн. 2. – 1985. – 256 с.
143. Літопис УПА / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1983. – Т.5, кн.3 – 1983 – 312 с.
144. Літопис УПА / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1983.– Т.7, кн.2 – 1983 – 272 с.
145. Літопис УПА / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1991 – Т.21, кн.3. – 1991. – 271 с.
146. Літопис УПА. Нова серія / [упорядн.: І. Павленко, ред. О. Вовк]. – Київ–Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1999. – Т.2. – 1999 – 724 с.
147. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Невідомі документи і матеріали / В. Сергійчук – К.: Дніпро, 1996. – 494 с.
148. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь 1939-1945 / В. Сергійчук – К.: Укр. видавн. спілка, 2005. – 840 с.
149. Сергійчук В. Український здвиг: Поділля 1939-1955 / В. Сергійчук – К.: Укр. видавн. спілка, 2005. – 840 с.
150. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна: спогади та роздуми очевидця / Ф. Пігідо-Правобережний. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна: спогади та роздуми очевидця / Ф. Пігідо-Правобережний. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с.
151. Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат / С. А. Ковпак. – К.: Політиздат, 1984. – 287 с.
152. Медведєв Д. На берегах Южного Буга / Д. Медведєв. – К.: Політиздат, 1987. – 382с.
153. Наумов М. Западний рейд. Дневник партизанського командира / М. Наумов. – К.: Політиздат, 1985. – 283 с.

РОЗДІЛ 1

ЗАПРОВАДЖЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ТА РЕПРЕСИВНОЇ СИСТЕМ У ГЕНЕРАЛЬНІЙ ОКРУЗІ «ВОЛИНЬ-ПОДІЛЛЯ»

1.1. Територіально-адміністративний устрій. Створення допоміжних органів самоврядування

Територія України завжди викликала неприхований інтерес в урядових колах Німеччини. В XIX ст. король Пруссії Фрідріх II вважав Україну найбагатшою областю Російської імперії, що може зацікавити нащадків пруських королів. Ідея включення української території в систему німецьких володінь обговорювалась у середовищі німецьких чиновників під час Кримської (1853–1856 рр.) та франко-пруської воєн (1870–1871рр.). Філософ Е. Гартман у майбутній війні з Росією пропонував створити на українських землях «Київське королівство»¹. У середовищі пангерманістів популярною була теорія щодо включення України разом з Прибалтикою, Польщею, Румунією, Сербією та іншими країнами до складу «Великої Німеччини». Після приходу до влади в 1933 р. Націонал-соціалістичної робітничої партії, зовнішньополітичний курс Німеччини було спрямовано на захоплення колоніальних територій. Саме за А. Гітлера гасло реакційних німецьких кіл «Дранг нах Остен» стало основою зовнішнього курсу держави, а об'єктом нападу обраний Радянський Союз. Домінантою в загарбницьких планах виступала українська територія. А. Гітлер був буквально зачарований казковими природними багатствами України. Його дратувало те, що німці відвойовували важкою щоденною працею в моря незначні клаптики землі, «тоді як в Україні безмежно родюча земля, гумус якої має подекуди товщину до 10 метрів, і ця земля нас чекає»².

Він виступав прихильником жорстокої політики управління, загарбними народами та територіями. Політичну лінію фюрера підтримували майбутній рейхскомісар «України» Е. Кох та інші лідери нацистської Німеччини.

Своє бачення колоніальної політики на східних теренах виношував прибалтійський німець А. Розенберг. Будуючи далекоюсяжні плани реалізації геополітичної стратегії Німеччини та її глобального утвердження в світі, на перешкоді яких стояв СРСР, він пропонував проводити відносно ліберальну політику на майбутніх загарбних територіях. У книзі «Майбутній шлях німецької зовнішньої політики» (1927) А. Розенберг обґрунтовував переваги східної колоніальної політики перед західною. Доля України зводилася до такого постулату: «...Союз між Києвом та Берліном і утворення спільного кордону стає народною і державною необхідністю для майбутньої німецької політики»³. Ідея створення української держави домінувала і в другій книзі «знавця» слов'янської душі «Міф ХХ століття» (1930). Автор пропонував нацистським лідерам створити на сході Європи Українську державу з включенням її в економічне життя Німеччини⁴. Таким чином, політичні погляди одного з нацистських лідерів щодо України зводилися до випробуваного віками колоніального варіанту: «створення маріонеткового уряду, збройних сил, залежних від Німеччини, певні послаблення щодо культурних запитів українців»⁵. Утім А. Гітлер вважав проект А. Розенберга утопією і навіть пригрозив йому за надмірне опікування справами України – концтабором.

З початком війни проти Радянського Союзу події щодо поділу та управління захопленою територією розгорталися в чіткій послідовності. Так, 16 липня 1941 р. А. Гітлер на черговій нараді з вищим командним складом обґрунтував та визначив основні завдання і напрямки діяльності окупаційної адміністрації: «Перед нами стоїть завдання розрізати територію цього величезного пирога так, як це нам потрібно, з тим щоб зуміти: по-перше, панувати над нею, по-друге, управляти нею, по-третє, експлуатувати її»⁶. Наступного дня А. Гітлер утворює Міністерство окупованих східних областей, на чолі з А. Розенбергом (до того часу з 20 квітня 1941 р. був уповноваженим фюрера у східноєвропейському регіоні). У §4 наказу А. Гітлера щодо запровадження цивільного управління зазначалось, що всі окуповані

області поділяються на рейхскомісаріати, очолювані рейхскомісарами⁷. Рейхскомісаріати поділялися на генеральні округи, очолювані генеральними комісарами, а генеральні округи – на гебіти, очолювані гебітскомісарами⁸.

Рейхскомісарів і генеральних комісарів призначав особисто А. Гітлер, гебітскомісарів – А. Розенберг, а чиновників нижчих рівнів – Е. Кох. Така система призначень спровокувала конфлікт у владній вертикалі. Зокрема рейхскомісар Е. Кох і А. Розенберг з одного боку та гебітскомісари з рейхскомісаром з іншого боку конфліктували між собою щодо ведення політики на окупованій території.

У вересні 1942 р., після інспекційної поїздки доктора Лейббранта по території Західної України, виявилось, що більшість керівників гебітів опозиційно налаштовані до політики рейхскомісара Е. Коха на території України. Так, гебітскомісар м. Проскурова виявляв незадоволення бюрократизмом, що розводила канцелярія рейхскомісаріату⁹.

20 серпня 1941 р. А. Гітлер затвердив декрет про утворення рейхскомісаріату «Україна»¹⁰. А. Розенберг пропонував на посаду рейхскомісара штабсляйтера Шікенданца, а Е. Коха – на посаду рейхскомісара Росії, де окупаційний режим мав бути жорстокішим. Однак, за рекомендаціями Г. Герінга і М. Бормана, А. Гітлер призначив керівника рейхскомісаріату – гауляйтера Східної Пруссії Е. Коха. У промові з нагоди призначення на посаду рейхскомісар охарактеризував себе «як брутальну собаку» і цинічно заявив, що не збирається займатися вивченням слов'янської душі, а буде наводити порядок із допомогою тютюну, горілки і батога. В Німеччині Е. Коха називали «другим Сталіним», що зможе найкраще виконати визначені плани щодо України. На відміну від Е. Коха, керівник генеральної округи «Білорусія» В. Кубе керувався принципом завоювання симпатій місцевого населення через систему поступок у галузях культури та економіки¹¹.

Таким чином, А. Гітлер підібрав для рейхскомісаріату «Україна» свого «Сталіна», завданням якого було тотальне винищення населення України за будь-яку ціну.

Для нацистських лідерів термін «Україна» означав лише географічне поняття, а не державне утворення. Щоб підкреслити знищення України, як адміністративної одиниці, Е. Кох столицю обрав м. Рівне. Додатково в циркулярах, які були розіслані в генерал-комісаріати, зазначалося, що термін «Україна» слід використовувати лише в територіальному, а не в державному розумінні¹².

Крім Е. Коха та А. Розенберга владними повноваженнями щодо території рейхскомісаріату був наділений також рейхсмаршал Г. Герінг, уповноважений з реалізації чотирирічного плану. Йому підпорядковувалися військово-господарські інспекції, що припинили свою діяльність при створенні цивільної адміністрації.

Третьою гілкою влади на території рейхскомісаріату «Україна» були різноманітні охоронні та карально-поліційні органи, що підпорядковувалися рейхсфюреру СС Г. Гімлеру. Його компетенція в цьому відношенні визначалася наказом А. Гітлера від 17 липня 1941 р. «Про введення поліційного режиму в тимчасово окупованих областях СРСР»¹³.

Слід зазначити, що владними повноваженнями був наділений також командувач військами в рейхскомісаріаті «Україна». Станом на 1 грудня 1941 р. у тилкових районах групи «Південь» налічувалося 3 охоронних дивізії та ще декілька подібних підрозділів.

До складу рейхскомісаріату «Україна» – найбільшої на території України адміністративної одиниці – входило 6 генеральних округ: «Волинь–Поділля», «Житомир», «Київ», «Миколаїв», «Дніпропетровськ», «Крим».

Генеральна округа «Волинь–Поділля» охоплювала території Кам'янець-Подільської, Рівненської, Волинської, південні райони Пінської та Брестської областей (Республіка Білорусь), частину сучасних Тернопільської та Вінницької областей. Центром округи було обрано місто Рівне. Генерал-комісаром округи призначили обергрупенфюрера СА Е. Шене¹⁴. Територія генеральної округи «Волинь–Поділля» зазнавала змін упродовж всього періоду окупації. Якщо в 1942 р. вона займала площу 77.035 км², то 1943 р. – вже 80507,99 км²¹⁵ і була найбільшою в рейхскомісаріаті «Україна»¹⁶. Для порівняння:

округа «Житомир» займала площу всього 64800,11 тис. км², «Київ» – 71790,10 тис. км²¹⁷.

У лютому 1944 р., відповідно до наказу А. Гітлера, Брестська, Кобринська та Пінська округи ввійшли до складу генерального округу «Білорусія»¹⁸. В окрузі проживало 4211916 осіб¹⁹. За цим показником вона займала друге місце після Київської (4 455 927 тис. осіб)²⁰.

За національним складом в окрузі домінували українці (3 млн 500 тис. осіб або 75%), поляків – 460 тис. (10,9%), євреїв – 330 тис. (7,8%), білорусів – 280 тис. (6,6%), росіян – 330 тис. (7,8%), німців – 3 тис. (0,07%)²¹.

У структурі управління генерал-комісаріату працювали 4 головних управління: центральне – у складі 9 відділів (особовий, головне бюро та архів, відділ обліку, житловий і харчування, транспортної та супровідної команди, головна каса); головне політуправління, в структурі якого функціонувало 14 відділів та підвідділів; головне господарське управління, що складалося з семи відділів та головного технічного управління у складі двох відділів (технічного та відділу руху).

Генеральна округа «Волинь–Поділля» на заході межувала з дистриктом «Галичина», на півночі та північному заході – з рейхскомісаріатом «Остланд» (генеральна округа «Білорусія»), на сході – з «Житомир», на півдні – з губернаторством «Буковина». На кордонах генеральної округи, на підставі розпорядження рейхскомісара, створили два пункти перетину: на відрізку автошляху Брест-Кобрин перехід організовано поблизу Берези-Картузької; на відрізку автошляху Луцьк-Рівне-Житомир-Київ-Полтава – поблизу міста Устилуг.

Наступною ланкою у структурі адміністративного поділу та управління були гебіти, яких на території генеральної округи спочатку нараховувалося 26. Утім згодом, відповідно до розпорядження генерал-комісара від 1 січня 1942 р., Здолбунівський гебітскомісаріат об'єднали з Рівненським, зменшивши кількість гебітів до 25. Їх перелік зафіксовано у додатку 1. Гебітскомісаріатами управляли призначені рейхсміністром А. Розенбергом гебітскомісари, імена, посади і звання яких вдалося з'ясувати станом на 1942 р. (додаток 2).

У структурі гебітскомісаріатів працювали різні відділи: 1) головне бюро, до якого входив особовий стіл, господарський підвідділ, бухгалтерія та розрахунковий стіл; 2) політичний відділ у складі 8-ми підвідділів: політичного, загального управління, робітничого, медичного, ветеринарного, землемірного, фінансового, науки та мистецтва; 3) господарський у складі 9-ти підвідділів: політичного, загального управління, робочого, медичного, ветеринарного, землемірного, фінансового, науки і мистецтва та технічного (сюди входили підвідділи – технічний та руху.) Наприклад, у структурі Луцького гебітскомісаріату нараховувався 41 співробітник, з них у канцелярії працювало – 5 осіб, адміністративному відділі – 5, фінансовому – 5, технічному – 10, охорони здоров'я – 8, народної освіти – 8²².

В адміністрації гебітскомісаріатів працювали переважно німецькі чиновники. Залучались до праці і представники місцевого населення, які займали низові посади (секретарі, перекладачі, прибиральниці).

У вирішенні справ керівники гебітів нерідко дотримувалися власної політичної лінії, що суперечила окупаційній ідеології. Чиновники окупаційного апарату дуже часто не відповідали призначеним посадам. Їх інтелектуальний рівень бажав кращого. Як зазначав дослідник В. Рекотов, перевірки, що проводилися в гебітах, засвідчували низький професіоналізм чиновницького окупаційного апарату: «...Відповідальні посади в німецьких установах зайняті працівниками з двокласною освітою. І вони часто навіть у розумовому відношенні не тотожні українцям, з якими їм доводиться мати справу»²³. Засилля окупаційного режиму в гебітах залежало від волі гебітскомісарів. За свідченням перевіряючих, і тоді мали місце абсурдні ситуації. «В деяких гебітах, – йшлося в одному з донесень, – біля адміністративних будівель поряд із німецькими прапорами знаходились українські – жовто-блакитні. Українські поліцаї в деяких гебітах, із дозволу комісарів, носили нарукавні пов'язки націоналістичних кольорів, в інших – німецьку свастику»²⁴.

На території генеральної округи, крім органів німецької цивільної адміністрації, окупаційною владою були створені органи

місцевого управління (самоврядування): окружні, районні, міські, волосні та сільські управи. Їх керівниками гітлерівці призначали українців. Утім у середніх і великих містах владу представляли особи німецької національності. Створені органи місцевого самоуправління окупаційна влада не вважала носіями національної ідеї. Їм відводилась лише допоміжна роль для виконання завдань окупаційної влади.

Окружні управи розпочали роботу з 9 жовтня 1941 р. відповідно до постанови генерал-комісара «Про органи місцевого самоуправління»²⁵. Так, у східних гебітах генеральної округи, приміром було створено 9 окружних управ (додаток 3). У своїй діяльності вони підпорядковувалися гебітскомісарам та місцевим комендатурам. 3 лютого 1942 р., відповідно до розпорядження рейхскомісара «Україна», окружні управи були ліквідовані, а їх працівники перейшли працювати в гебітскомісаріати²⁶.

Наступною ланкою адміністративно-територіального поділу були райони. В Радянському Союзі територія району перед війною охоплювала від 20 до 40 сіл, де проживало до 40 тис. осіб²⁷. Окупаційна влада зберегла межі колишніх районів у старому вигляді, адже кількість населених пунктів у цій територіально-адміністративній одиниці була оптимальною для контролю. Таким чином, на території генеральної округи було створено 132 райони – найбільше з-поміж інших округів. Так, у Київській окрузі нараховувалось 98 районів, Житомирській – всього 77²⁸. Райони були різними за площею: Антонінський нараховував 600 км², Дунаєвецький – 453 км², Ківерцівський – 727 км², Клесівський – 864 км²²⁹.

На районному рівні владу представляли районні управи. Керівниками районів німецька цивільна влада призначала місцевих осіб. Голова району відповідав перед окружним комісаром за стан справ у районі та організацію роботи відділів. До структури районної управи входило 12 секцій: адміністративна, шкільна та культурних справ, охорони здоров'я, ветеринарна, мірнична, правова, фінансова, постачання та сільського господарства, праці, господарських та постачальних підприємств, управління земельними ділянками та бу-

динками, дорожня. При цьому їх кількість не була чітко визначеною. Зокрема у Клеванській районній управі працювало 11 секцій: адміністративна, громадського стану, суспільної опіки, господарська, освітньо-культурна, технічно-будівельна, дорожня, протипожежної охорони, фінансово-податкова, страхова і праці³⁰. У Костопільській – 8 секцій: загальна, фінансова, агрономічно-господарська, комунікаційно-промислова, поліційно-адміністративна, суспільної політики та охорони здоров'я, ветеринарна, уряду цивільного стану³¹; Рівненській – 4 секції³².

Штат кожної секції нараховував від 2 до 5 працівників. Наприклад, у Костопільській управі в 1942 р. працювало 32 особи³³.

Керівники секцій несли відповідальність за стан справ перед головою управи. Виключенням був лише керівник відділу права – мировий суддя району, який безпосередньо підпорядковувався гебітскомісару.

При кожній районній управі з січня 1942 р. працювали відділи реєстрації громадянського стану (РАЦСи). З їх створенням втратила чинність постанова, відповідно до якої старости та секретарі сільських управ мали право на реєстрацію шлюбів і розлучень.

Робота в органах місцевого самоврядування оплачувалася окупаційними властями. Так, розмір заробітної плати голови управи залежав від кількості громадських господарств (колишніх колгоспів). Для прикладу: якщо в районі діючими було 30 громадських господарств, то голова отримував 1000 крб, а його заступник – 900 крб. При наявності на території району більшої кількості господарств, платня зростала відповідно до 1300 крб, а заступника – до 1000 крб³⁴.

Для кожної районної управи, в залежності від її господарського спрямування, був визначений окремий комплекс завдань. Так, Клеванська районна управа постачала для підрозділів вермахту, що рухалися по шосе Брест–Київ, гужовий транспорт і підводи, а в осінньо-зимовий період–будівельні матеріали та паливо.

Територіально-адміністративний поділ передбачав наявність міст. Структуру міських управ, їх штат регламентувала низка розпоряджень німецьких цивільних органів. Керівник міста підпорядко-

вувався голові району. Заступник голови виконував обов'язки секретаря міської управи та керівника адміністративної секції. Керівники секцій звітували перед головою управи про свою діяльність. Міські управи працювали в складі таких секцій: адміністративної, охорони здоров'я, мірництва, фінансової, шкільної, ветеринарної, правової, постачання та сільського господарства і шляхового будівництва. Міським управам безпосередньо підпорядковувались підприємства, що працювали на території міст.

Німці перетворили міські населені пункти у форпости. В залежності від географічного розташування та наявності комунікацій, окупанти утримували в них різні за чисельністю гарнізони. Так, у Луцьку нараховувалось 10000 осіб, у Клесові – 180, у Висоцьку – 70, у т. ч. 50 поліцаїв, у Рафаїлові – 36, у т. ч. 32 поліцаї, у Володимирці – 42, у т. ч. 30 поліцаїв, у Демидівці – 511 осіб, у Пінську – приблизно 2500 солдатів вермахту та рота РОА (Російська визвольна армія), у Столині – 140 осіб, у Любешові – 60, у т. ч. 40 німців та 20 поліцаїв, у Турові – 200 німців, 90 поліцаїв, 9 жандармів, у Олевську – 300 німців і козаків, Антополі – 60 поліцаїв та 4 німці³⁵.

Окупаційна влада досить часто змінювала низову місцеву адміністрацію, особливо маніпулювала посадами у волинських містах, де за представництво у владі конкурували українці та поляки. Враховуючи таку ситуацію, гітлерівці постійно розігрували національну карту. Так, у м. Сарни приводом зміни українського керівництва стали розклеєні по місту листівки антиокупаційного характеру³⁶. Цивільна адміністарція призначила на посаду міського голови представника польської громади. Але йому на посаді вдалося протриматись лише дві доби. Після вбивства поляками чотирьох німців, владу в місті передали українцеві Іванівському³⁷.

Наступною ланкою в структурі місцевого самоврядування були волосні управи, що створювалися замість ліквідованих радянських сільських рад і об'єднували декілька населених пунктів. Наприклад, в Антонінському районі було створено 14 волостей³⁸, кожна з яких нараховувала, як правило, по 3–4 села. Були і винятки. Так, до Закриничької волості входили села Закриниччя, Рудлянка; у Христи-

нівську – села Христинівка та Сохуржинці³⁹. У підпорядкуванні старости волосної управи знаходився заступник старости, бухгалтер і поліцейський пост.

Найнижчою ланкою в адміністративному управлінні були сільські управи. У кожному населеному пункті владні повноваження виконували старости. Їх, як правило, призначали керівники районів, які особисто відповідали за їхню лояльність до влади. В початковий період окупації старости виконували обов'язки на громадських засадах, утім згодом, із розгортанням руху Опору, гітлерівці почали виплачувати старостам за виконання розпоряджень влади грошову винагороду. На інститут старост окупаційна влада покладала широке коло обов'язків. Зокрема, вони несли відповідальність за безпеку в селах, виконання розпоряджень цивільної адміністрації, проводили реєстрацію жителів населених пунктів.

На території генеральної округи активно створювалися дорадчі органи. Восени 1941 р. з ініціативи професора Ганса Коха при адміністрації рейхскомісара Е. Коха було створено «Українську Раду довірених осіб», яку очолив С. Скрипник. Названа організація претендувала на отримання від чиновників цивільної адміністрації частини повноважень, що стосувалися призначення на керівні посади в органи української допоміжної адміністрації. Згодом Е. Кох заборонив її діяльність.

У генеральній окрузі з ініціативи фракцій ОУН почали створюватися органи української адміністрації. Особливо активно в цьому плані роботу вела бандерівська фракція. Слід зазначити, що ОУН (б) формування органів цивільної адміністрації розпочала нелегально, ще до війни. Так, провідник ОУН (б) на теренах України І. Климів ще у травні 1941 р. віддав розпорядження про призначення в кожній області обласних революційних проводів, керівників галузей народного господарства та правоохоронних органів у складі: голови обласного управління військового коменданта, коменданта поліції, керівників народної освіти, транспорту, обласної господарської управи тощо. На рівні районів владу формували районні українські революційні проводи. За місяць до війни, політичні керівники ОУН

(б) сформували низові органи влади на території Західної України та в деяких регіонах Центральної України. Створена адміністративна вертикаль діяла нелегально, очікуючи слушного моменту для легалізації. Про її існування та роботу засвідчують донесення органів НКВС Волинської, Львівської, Рівненської та Тернопільської областей. Лише в Рівненській області, за оперативними даними міліцейських структур, на нелегальному становищі перебували 159 осіб. Національному впливу найбільше були піддані бідняцькі та середняцькі верстви. Як зазначалось в одному з донесень, «...у результаті [такої роботи. – Авт.] бідняки і середняки стали тупим [очевидно, надійним. – Авт.] знаряддям у руках ОУНівців, сліпо [очевидно, послідовно. – Авт.] виконуючи їх бажання»⁴⁰. Працівники НКВС активно проводили заходи з ліквідації підпілля. Станом на 17 червня 1941 р. у західних областях України було заарештовано 2215 діячів ОУНівського підпілля та ще 775 ліквідовано⁴¹.

Із початком війни діяльність націоналістичного підпілля активізувалася. Підпільники захоплювали населені пункти та ліквідовували в них радянські органи влади. Так, 24–25 червня 1941 р. було захоплено та утримано до приходу німецьких військ м. Берестечко (Волинська область) та м. Вербу (Рівненська область). Під час взяття останнього, ОУНівцями було вбито 50 працівників НКВС⁴². Бандерівське підпілля розпочало у червні-липні активні дії проти відступаючих підрозділів Червоної армії. В переважній більшості випадків члени боївок займалися роззброєнням деморалізованих червоноармійців. Однак у деяких районах спалахували жорстокі бої. Так, за оволодіння м. Дубно бандерівці билися впродовж трьох днів, а в бою за м. Красне, відступаючі червоноармійські підрозділи втратили 40 бійців⁴³.

Після проголошення 30 червня 1941 р. Акту незалежності України, розпочався процес легалізації та створення фракціями ОУН підконтрольних їм органів влади. Зазначений акт позитивно сприйняло українське населення Волині. 27 липня цього ж року в м. Рівному, на площі Старого замку, відбулося свято Української державності, на яке зібралось понад 10 тис. осіб. Подібні заходи відбулися в

інших містах регіону, зокрема в Здолбунові, де на святкову маніфестацію зібралось майже 10 тис. осіб⁴⁴.

Формування українських органів влади та підтримання Акту незалежності обговорювалось на сходах у населених пунктах генеральної округи. Ідея створення власних національних, а не нав'язаних більшовиками чи німцями, органів влади викликала патріотичне піднесення у населення округи. Підтвердженням слугують протоколи зборів мешканців населених пунктів Рівненщини, де найголовнішим питанням була організація українських національних органів сільської влади. Громадські зібрання відзначалися високою явкою, присутністю представників влади вищого рівня, жителів сусідніх сіл, духовенства та референтів націоналістичного підпілля. Так, у виборах національних органів сільської влади у с. Тинна (Рівненщина) взяли участь 260 осіб; с. Городок (Рівненщина) – 350, с. Пегоска (Рівненщина) – 80 осіб⁴⁵. Збори розпочиналися зі співу національного гімну, вшанування полеглих героїв за незалежну Україну.

Подібні процеси проходили і в інших регіонах. Так, у Славутському районі населення сіл Вульки, Стригани, Ріпище, Барбарівки, Жукова та десятка інших упродовж липня 1941 р. обирали органи місцевого самоуправління. На збори с. Лисичне прибули 285 осіб, с. Улашанівки – 148 осіб, с. Кривин – 547 осіб⁴⁶.

Створювати підконтрольні органи влади націоналістичним силам допомагали похідні групи. Завдяки їх наполегливій роботі на території Західної України було створено 137 районних управ із 200 наявних та обласні управи у Луцьку, Рівному, Кам'янці-Подільському тощо⁴⁷. За підрахунками В. Шайкан, у межах України націоналістичним структурам удалося створити власні адміністрації в 213 районах⁴⁸.

На території Кам'янець-Подільської області українські органи влади створювали та легалізували члени похідної групи «Південь» чисельністю від 2 до 3 тис. осіб. Вони просувалися за маршрутом Тернопіль – Проскурів – Лeticів – Вінниця – Умань – Дніпропетровськ. Член цієї похідної групи полковник М. Чарторийський згодом згадував: «...Окружними дорогами та доріжками добрались

до Летичева... З Летичева я порозсилав друзів до навколишніх сіл і містечок Росохит, Костянтинова, Хмільника, Вовковинець, Меджибожа, Лисогірки та інших. Скрізь по селах влаштовували збори громадян і впорядковували громадсько-управлінське життя»⁴⁹.

За даними звітів референтів ОУН на 22 липня 1941 р. 80% населення північно-західного регіону України позитивно сприйняло діяльність українських націоналістів, зокрема щодо створення місцевих органів влади⁵⁰.

Створювана націоналістами адміністративна вертикаль передбачала наявність органів влади: на рівні сіл – громадських управ, які працювали у складі голови, секретаря та 5 членів; міст – міських, районів – районних управ, а в колишніх повітових центрах – окружних управ (експозитур). Зокрема, у Волинській області було створено 6 експозитур, яким підпорядковувалось від 3 до 9 районів⁵¹. Так, Волинській обласній управі підпорядковувались Володимирський, Горохівський, Ковельський, Камінь-Каширський та Любомльський райони. Голови обласних управ, яких назначали зверху, у свою чергу затверджували керівників районних, міських, окружних управ та їх заступників.

Слід зазначити, що для зручності в управлінні націоналістами були збережені кордони районів, визначені ще за радянської влади. У таких містах, як Луцьк, Ковель та Володимир, діяли також міські управи, що підпорядковувалися безпосередньо обласній управі.

Органи української влади працювали в певному режимі: з 8⁰⁰ до 16³⁰, з перервою на обід з 12³⁰ до 13⁰⁰, тобто їх робочий день тривав 8 годин⁵².

Меншою підтримкою в генеральній окрузі користувалися мельниківці. Керівник крайової ексекутиви ОУН (м) на Волині Богдан Косаренко причинами низької активності своєї сили називає опанування цієї території бандерівцями та незначною кількістю місцевих кадрів. У східних гебітах ОУН (м) створила адміністративні органи лише в м. Проскуріві та однойменному районі⁵³.

Безлад у працю органів української влади внесло послання митрополита Шептицького від 10 серпня 1941 р. «Про організацію па-

рохонії (влади на місцях)»⁵⁴. Керівник УГКЦ закликав духовенство організувати місцеву адміністрацію, надаючи священикам право призначати керівників громад і начальників поліції. Як свідчать факти, закріпитися сформованим національним органам влади не вдалося. Вже восени 1941 р. гітлерівці ліквідували більшість органів української адміністрації, створеної з ініціативи оунівців. На території Рівненської та Волинської областей офіційна передача влади німецькій цивільній адміністрації відбулася 6 вересня 1941 р.

Заново відроджувати власні адміністративні органи управління ОУНівці розпочали після опанування їх військовими підрозділами низки територій генеральної округи. З цією метою головний командир УПА Р. Клячківський видав наказ № 7 від 27 серпня 1943 р., за яким належало врегулювати життя громадян. На звільнених від німецької цивільної влади теренах, створювалися дві гілки органів влади: виконавчі – управи та дорадчі – ради. Загалом бандерівська вертикаль охоплювала сільські, міські, районні, повітові та обласні ради й управи. Міські органи влади, у залежності від чисельності населення міст, їх економічного потенціалу та географічного розташування, підпорядковувались районним, окружним, обласним управам або безпосередньо Міністерству внутрішніх справ.

Сільські та міські ради формувалися через вибори до них представників місцевого населення. Бути обраними до міських та сільських рад могли лише особи, які досягли 21-річного віку та постійно проживали у даній місцевості. Те ж саме стосувалося і районних рад. Депутатів до окружних рад обирали районні та міські ради, а до обласної – міські та окружні ради. Чисельність рад складала від 12 до 60 осіб.⁵⁵

Керівники виконавчих органів влади були одночасно і керівниками рад. Голів сільських, міських і районних управ обирали з місцевих жителів, яким виповнилося щонайменше 21 рік. Очільників окружних і міських управ, у разі їх підпорядкування обласній управі, призначав обласний голова. У випадку підпорядкування цих структур Міністерству внутрішніх справ чи Раді Міністрів (РМ), їх керівництво призначалося міністром або головою РМ.

На теренах генеральної округи підрозділам УПА вдалося сформувати значну кількість адміністративних органів. Зокрема, в надрайоні «Долина» – 140 сільських, дві міських і 6 районних управ; у «Лісовій пісні» – 865 сільських, одну міську та 3 районних; у Ковельському і Голобненському районах цивільні органи управління ОУН діяли у 80% населених пунктах; Манिवецькому – 60%; Шацькому, Любомльському та Любишівському – 20%; Ратнівському і Камінь-Каширському – 60–70%; Сарненському районні сільські управи працювали в 15 селах; Костопільському – в усіх населених пунктах без винятку⁵⁶.

Таким чином, нацистська Німеччина, окупувавши територію України, спішно провела широкомасштабну адмінреформу. Її реалізація засвідчила про те, що в планах нацистів не було й намірів створювати українську державність, а навпаки ліквідувати надані радянською владою низку прав і функцій, які українці мали у складі СРСР, перетворивши її в колоніальну територію. Термін «Україна» перейшов лише до частини територіального утворення рейхскомісаріату «Україна», некоронований король якої – Е. Кох дозволив вживати його лише в географічному значенні. Волинська, Кам'янець-Подільська, Рівненська, частини Вінницької, Тернопільської областей та південні регіони Республіки Білорусь увійшли до складу генеральної округи «Волинь–Поділля». На окупованій території генеральної округи гітлерівці вибудували складну структуру управління. Генеральною округою управляли органи німецького цивільного управління та місцевого самоврядування. Останні створювалися з метою залучення до співпраці з окупаційним режимом місцевої інтелігенції та інших соціальних груп місцевого населення і носили виключно декларативний характер. Владними повноваженнями були наділені також карально-поліційні органи, що підпорядковувались рейхсфюреру СС Г. Гімmlеру та командувачу військами в рейхскомісаріаті «Україна».

На початку окупації українські органи виконавчої влади в генеральній округі створювали ОУН (б) та ОУН (м), однак, через репресії з боку нацистської каральної системи, вони були ліквідовані. Заново

свої адміноргани ОУН розпочала формувати після опанування нею низки територій у 1943 р. З їх допомогою УПА забезпечувала собі постачання провіанту, людських резервів тощо.

Сформований нацистами управлінський апарат мав на меті лише тотальне пограбування багатої на природні, фінансово-економічні та людські ресурси захопленої території.

1.2. Формування карально-поліційної системи та органів судової влади

Колоніальний режим на окупованій території СРСР гітлерівські загарбники підтримували розгалуженою мережею каральних поліційних органів – гестапо (державна таємна поліція), охоронних загонів фашистської партії (далі – СС), служби безпеки (далі – СД), поліції порядку, жандармерії, допоміжної поліції та судових органів.

В Україні територіальні органи гестапо, СД та кримінальна поліція були об'єднані в єдину структуру поліції безпеки та СД, що перебувала під контролем Головного управління імперської безпеки (далі – РСХА), а також вищого керівника СС і поліції (призначався Г. Гімлером)⁵⁷. Після запровадження на території України цивільного управління, начальником СС та поліції рейхскомісаріату «Україна» призначено обергрупенфюрера СС Ганса Прюцманна. Йому безпосередньо підпорядковувався начальник поліції безпеки та СД в Україні бригаденфюрер СС доктор Томас, який керував незалежно від цивільної адміністрації поліцією безпеки та СД.

У генеральній окрузі «Волинь–Поділля» поліцейськими структурами керував начальник СС та поліції. Йому підпорядковувались місцеві начальники поліції безпеки та поліції порядку. На рівні гебітскомісаріатів поліцію організовували жандармські начальники (вони ж керівники – СС та поліції).

Структура управління поліції безпеки і СД відповідала структурі Головного імперського управління безпеки (РСХА) і складалася з наступних відділів: I відповідав за підготовку і комплектування; II – за матеріальне забезпечення; III представляв службу безпеки (СД) і V – КРІПО (кримінальну поліцію)⁵⁸.

Підрозділи поліції безпеки і СД діяли відповідно до наказів

рейхсфюрера СС, шефа німецької поліції та міністра окупованих територій на Сході А. Розенберга. Поліція забезпечувала розслідування політичних справ, актів саботажу, проводила арешти, обшуки, виявляла представників руху Опору, попереджувала проведення диверсій, брала участь у знищенні єврейського населення, ув'язненні місцевого населення у концтабори, вводила ценз осілості тощо. До відання керівництва СС та поліції входило забезпечення охорони прикордонних територій, створення слідчих органів, карного розшуку української кримінальної поліції в рейхскомісаріаті «Україна» і генерал-комісаріатах тощо.

У генеральній окрузі «Волинь–Поділля» поліція безпеки і СД була представлена зовнішніми відділами (ауссендинштеллен), у гебітскомісаріатах їх представництва називали ауссенштеллен, а в районних центрах і містах – цвайгштеллен. На території колишньої Кам'янець-Подільської області органи поліції безпеки і СД розпочали роботу навесні 1942 р. Було створено три окружні відділи СД, штабквартири яких дислокувалися у містах Кам'янці-Подільському, Старокостянтиніві та Шепетівці⁵⁹. Старокостянтинівський окружний відділ СД очолював гауптшарфюрер К. Граф, який пропрацював на цій посаді з літа 1942 р. по березень 1944 р. Очолюваній ним структурі підпорядковувалась територія від м. Шепетівки (на півночі) до м. Дунаївці (на півдні). На сході компетенція відділу поширювалася на смт Летичів, а на заході – до смт Підволочиська.

Окружні відділи СД безпосередньо підпорядковувались центральній конторі в м. Рівному. Штатний розпис цих структур передбачав наявність посад начальника, заступника, декількох перекладачів, слідчих, водія та секретаря. Штат органів СД поділявся на три категорії працівників: до I належали – кадрові розвідники, які представляли гестапо; II – штатні працівники, які набиралися з місцевого населення, а також за рахунок особового складу шуцбатальйонів, до III – неофіційні резиденти й агенти з місцевого населення, що співпрацювали з СД нелегально. За службу в структурах СД співробітники отримували заробітну плату в розмірі 120 рейхсмарок у місяць та надавали продуктивний пайок⁶⁰.

До компетенції окружних відділів СД перейшли політичні справи, якими займалися працівники жандармерії, справи на військовополонених та агентурна сітка жандармерії. Працівники офіційного складу відділів СД займалися вербуванням агентури, обробляли отриману інформацію, вели слідство у справах арештованих, координували каральними операціями проти цивільного населення та партизанів. Вироки по справах працівники СД обов'язково надсилали для погодження у центральну контору в м. Рівне. Зауважимо, що рішення по вироках рівненського СД не підлягало перегляду.

З осені 1942 р. при кожному окружному відділі СД створювалась карна поліція. Відповідно до штатного розпису вона працювала в складі двох відділів – кримінального та політичного. Так, у штаті Старокостянтинівської карної поліції працювали 11 осіб. З осені 1942 р. по 1943 р. її очолював А. Бондарчук, а після його страти партизанами з 1943 р. по 1944 р. – Лягушин⁶¹. Працівники відділу займалися справами карного характеру, вели боротьбу з антинімецькими проявами серед місцевого населення, виявляли колишніх радянських і партійних активістів. Як стверджував заарештований органами НКВС працівник карної поліції, його обов'язком було, зокрема «...проникати в усі громадські заходи та місця: кінотеатри, театри і на весілля. Вести себе тихо та направляти розмови в потрібне русло»⁶². За кожним працівником поліції було закріплено населені пункти, де вони проводили оперативні заходи по виявленню неблагонадійних осіб та партизанів.

Працівники карної поліції мали на озброєнні вогнепальну зброю радянського та німецького виробництва. На відміну від української допоміжної поліції, носіння зброї її працівниками було обов'язковим. У разі відсутності такої на працівника накладався штраф. Особовий склад поліції наділявся необмеженими правами та повноваженнями.

За результативну роботу працівники карної поліції отримували жандармський пайок першої категорії. За виконання особливих доручень працівники, наприклад, Старокостянтинівської карної поліції отримували ще й персональні подарунки від керівника СД

Графа у вигляді теплих речей та відрізів тканини на пошиття одягу. Їм також надавалося право носити німецьку форму та харчуватися у військових їдальнях.

У структурі поліції безпеки та СД працювали також відділи жандармерії. Так, Теофіпольську жандармерію з 1941 р. по 1944 р. почергово очолювали Райм, Гюнт, Ян та Шмілле. Жандармерія працювала у складі 5 службовців – 3-х жандармів, секретарки та перекладача⁶³. В Антонінському гебіті жандармерія розпочала працювати з кінця жовтня 1941 р. під керівництвом німця Пауля. Штат жандармерії складався з 3-х осіб німецької національності⁶⁴.

Жандармеріям підпорядковувались місцеві поліцейські підрозділи та сільськогосподарські коменданти. З метою виявлення партизан і підпільників, жандарми створили розгалужену агентурну мережу, яка складалася з таємних агентів (працівники поліції, чиновники місцевих органів влади, керівництво районних і міських управ, духовенство, директори підприємств тощо).

На території генеральної округи також дислокувалися розвідувальні та контррозвідувальні органи вермахту, агентами яких було місцеве населення. У м. Рівному з серпня 1941 р. по листопад 1942 р., а з лютого 1943 р. у м. Здолбунів дислокувалося регіональне відділення армійської розвідслужби (АНСТ) «Україна», більш відоме як «Штаб зв'язку ОКВ Україна». Його очолював полковник Науманн. У відділенні працювали такі відділи: 3F – для боротьби з радянською розвідувальною агентурою; 3C – для боротьби з підпіллям та партизанами; 3L – для контррозвідки у військових частинах; 3RGF – для агентурної роботи в таборах для військовополонених і 3M – для контррозвідки в частинах ВМФ, що дислокувалися у м. Миколаєві⁶⁵. У підпорядкуванні цього ж органу перебувала «АНСТ південь України» та «АНСТ Київ».

У м. Проскурові, з часу окупації, дислокувалася «Абверкоманда-305»⁶⁶, працівники якої активно займалися збором інформації та викриттям закинутих у тил радянських агентів і розвідників. Їй підпорядковувалась «Абвергрупа 314», штаб-квартира якої з грудня по березень 1944 р. перебувала в м. Кам'янці-Подільському⁶⁷. Особовий

склад цієї групи займався виявленням радянської агентури, партизанських та підпільних груп, а також націоналістичних формувань.

Абвергрупи за місцем дислокації створювали розгалужену мережу розвідувальних пунктів (мельдекопфів) на чолі з зондерфюрерами або місцевими колаборантами. Резиденти самостійно підбирали агентів, погоджуючи кандидатури з референтами. Кожний резидент мав у підпорядкуванні 15 вивідувачів, у т.ч. 2–3 штатних, які входили до складу оперативної групи та виконували його особливі доручення. Джерелом постачання агентів були табори для військовополонених. Так, при Рівненському регіональному відділенні армійської розвідслужби працював табір для військовополонених і затриманих осіб, серед яких агенти проводили вербувальну кампанію. Співробітники абверу працювали також у Славутському таборі «Грос-лазарет 357», де вербували ув'язнених для отримання відомостей про задуми радянських військовополонених. Агентура відділу «Абверу 1с», що обслуговувала Проскурівський табір для військовополонених № 355, досягала 300 осіб⁶⁸.

Основну контррозвідувальну роботу в рейхскомісаріаті виконувала резидентура відділу 3F, який очолював капітан Паульзен. Штаб-квартира підрозділу з березня 1943 по січень 1944 рр. знаходилась у м. Здолбунів. У його підпорядкуванні нараховувалось понад 20 агентів, у т.ч. представники колишнього радянського партактиву.

З місцевого населення, яке виявило бажання допомагати гітлерівським загарбникам, створювались «Хіві» (гіві) батальйони (з німецької *Hilfswillige* – бажуючі допомогти або добровільні помічники). Нацисти використовували їх в армії на посадах водіїв, слюсарів, конюхів, саперів тощо. До початку 1943 р. на Східному фронті нараховувалось 38 робочих, охоронних і навчальних підрозділів чисельністю до однієї роти. У січні 1942 р. «Хіві-батальйон» було створено в м. Шепетівці⁶⁹. Його воякам поставили завдання охороняти територію шталагау, конвоювати потяги з полоненими до Німеччини. Особовий склад підрозділу поповнював ряди «РОА». Утім було і протилежне. У травні 1943 р. 14 бійців батальйону стали бійцями радянського партизанського загону ім. Щорса партизанського з'єднання А. Одухи⁷⁰.

Крім служби в загонах добровільних помічників, місце-
ве населення обирало також службу в шуцбатальйонах, що
формувалися з осені 1941 р. У листопаді 1942 р. ці підрозділи
отримали назву «Schutzmannschaft der Ordnungspolizei» або ско-
рочено «Schuma» («шума»). Залежно від виду завдань, які ви-
конували ці підрозділи, існувало шість видів шуцбатальйонів:
1) Schutzmannschaft der Einzeldienst – місцева поліція порядку; 2)
Schutzmannschaftbataillonen – польові, будівельні та кавалерійські
батальйони; 3) Feuerschutzmannschaft – допоміжні пожежні форму-
вання; 4) Schutzmannschaft der Sicherheitspolizei – поліцейські підроз-
діли в складі айнзатцгруп СД; 5) Hilfschutzmannschaft – резервні до-
поміжні підрозділи і 6) Selbstschutz – місцеві формування самообо-
рони⁷¹.

Шуцбатальйон мав таку структуру: штаб, чотири роти по 125
і більше осіб кожна, взводів кулеметного і трьох піхотних. Чисель-
ність особового складу в батальйоні сягала від 300 до 700 осіб, не-
рідко досягала і тисячі. Особливістю українських батальйонів була
обов'язкова присутність у назві слова «український»⁷². Упродовж
двох років (з березня 1942 по березень 1944 рр.) у м. Старокостян-
тиніві дислокувався шуцбатальйон під № 101 (майже 1000 бійців),
який безпосередньо підпорядковувався місцевому відділу СД. Ко-
мандував батальйоном батальйон-фюрер Гладюк (колишній майор
Червоної армії). Роль наглядачів виконували 10 німців. Шуцбаталь-
йон складався з трьох рот (по два взводи в кожній), а в зводах на-
раховувалось по 2–3 відділення (по 9–12 солдатів у кожному)⁷³. Тут
служили представники різних національностей. Свідченням цього,
зокрема було те, що солдати носили однострої литовської та латвій-
ської армій. На озброєнні у бійців батальйону були гвинтівки радян-
ського виробництва. За службу солдати отримували заробітну плату
в розмірі 300 крб.⁷⁴ Особовий склад займався охороною стратегічних
об'єктів: залізниць, мостів, залізничних станцій, а також залучався
до каральних акцій зі знищення партизанів.

Станом на 1 липня 1942 р. гітлерівці створили або завершували
формування 97 шуцбатальйонів, в яких нараховувалось 165 128

осіб⁷⁵. Усього на території Західної України та Галичини було створено 12 шугбатальйонів (№№ 201–212), 11 з них були українськими (№№ 201–211) та один польський (№ 212). За твердженням білоруського історика А. Литвина, в рейхскомісаріаті «Україна» і на території групи армій «Південь», створеним шугбатальйонам, присвоювали номери не з 200 і вище, а з № 101 по № 200. Всього у підпорядкуванні вищого начальника СС і поліції України перебували шугбатальйони за №№ 101–104, 108–109, 114–118, 122–123, 129–130, 136 та дві роти.

Слід зазначити, що гітлерівці по-різному підходили до виплати заробітної плати та соціальних гарантій воякам українських і прибалтійських шугбатальйонів. Так, у разі загибелі бійця литовського чи латвійського шугбатальйону його рідним, в залежності від терміну служби та звання, виплачувалась щомісячна пенсія в розмірі від 44 до 144 рейхсмарок. Для білоруських та українських поліцаїв вона становила 17–60 рейхсмарок⁷⁶.

З розгортанням бойових дій по визволенню території України від нацистів, особовий склад шугбатальйонів охопила паніка та дезертирство. На території генеральної округи «Волинь–Поділля» більшість особового складу шума перейшла зі зброєю в руках у ряди УПА. Саме так поступили бійці 103-го шугбатальйону з Мацієва, українська залізнична поліція м. Ковеля та переважна більшість особового складу 104-го батальйону. Окупантам вдалося заарештувати і роззброїти лише 80 осіб згаданого батальйону⁷⁷. Із вірних бійців гітлерівці створили зведений батальйон, який розквартирували у м. Луцьку. Замість українських батальйонів окупаційна влада почала створювати підрозділи шума з місцевих поляків. Так, у червні 1943 р. у м. Рокитному було сформовано 107-й польський шугбатальйон⁷⁸.

Під час відступу нацисти вивозили особовий склад шума та поліції разом із родинами в тил. Їх маршрут пролягав через м. Проксурів у дистрикт «Галичина», де гітлерівці формували різного виду військові підрозділи. Більшість бійців шума та поліції згодом опинилися у Німеччині, де вони служили у пожежних командах.

Окрім шугбатальйонів каральні функції забезпечувала розгалужена мережа підрозділів із місцевої української поліції. Їх ство-

рення розпочали з перших днів війни представники похідних груп ОУН. Перехопивши ініціативу в гітлерівців, вони організовували у районних центрах регіону міліцейські пункти (комендатури), які ж і очолювали. Міліцейські формування в різних місцевостях називалися по-різному: українською міліцією, січовиками (східні гебіти генеральної округи), народна міліція (Рівненщина)⁷⁹, станицями народної міліції (орднунгсдінст), службою порядку (Луцька обласна управа).

Чиновниками Луцької обласної управи було розроблено тимчасовий Статут Служби порядку. Відповідно до нього міліцейська структура створювалася як виконавчий орган державної влади для забезпечення охорони та безпеки українського народу, приватного й державного майна.

Кістяком міліцейських підрозділів були члени боївок. Штат української міліції поповнювали також місцеві жителі. За даними історика В. Шайкан, на початку гітлерівської окупації міліцейські структури на 100% склалися з членів ОУН (б)⁸⁰. Міліцейські структури підпорядковувались органам місцевої влади, а також представникам німецьких військ, які давали дозвіл на їх створення.

Нерідко зазначені підрозділи створювались для ліквідації в тилу вермахту оточених червоноармійських підрозділів, диверсантів та парашутистів. Саме цим займався підрозділ української міліції чисельністю 100 осіб у м. Степань під командуванням колишнього старшини УНР Лиходька. На озброєнні загону була автоматична зброя, гвинтівки та вибухівка. Бійці степаньської міліції активно воювали з підрозділами Червоної армії, які потрапили в оточення. Так, у районі м. Деражне у липні–серпні 1941 р. особовим складом міліції було вбито 8 червоноармійців та захоплено кулемет⁸¹. Оскільки створенням міліцейських формувань займалася місцева влада, то вона відповідно і призначала їх керівників. Начальника обласної служби порядку призначав голова обласної управи, а керівників міських, районних управлінь і керівників станиць у селах – комендант обласної міліції. Керівнику окружної міліції підпорядковувались міські, районні та сільські структури.

Окружна управа м. Луцька, для забезпечення кваліфікованими кадрами міліцейських структур області, розпорядилась створити у місті 6-ти тижневу школу міліції на 300 осіб. Відповідно до навчального плану курсанти поєднували навчання з патрульною службою у населених пунктах області.

Особовий склад Луцької міліції мав службові книжки, в яких керівництво записувало завдання та проставляло відмітки про їх виконання. Працівники правоохоронного органу виконували також розпорядження вермахту, СД, представники яких, ставлячи конкретні завдання, обов'язково робили відмітки у службових книжках, зазначаючи своє прізвище і посаду.

У регіоні Пінськ – Лунінець – Сарни українська міліція діяла з дозволу начальника тилу рейхскомісаріату «Україна» Кіцінгера та ортскомендатури і представляла напіввійськову та напівміліційну структуру. По суті вона була добре законспірованою структурою Поліської Січі УПА під керівництвом Тараса Бульби-Боровця і офіційно називалася Окружною командою української міліції. Її штабквартира розміщувалась у Сарнах. Чисельність цього формування в регіоні перевищувала 10 тис. осіб. Вони дислокувалися в гарнізонах (1–2 батальйони) в містах і містечках, а також і у відділках (1–2 сотні) у великих селах. На відміну від створюваної німцями поліції, українська міліція мала на озброєнні не лише гвинтівки, а й кулемети, міномети та гармати⁸². Вона функціонувала до моменту створення на окупованій території відповідних органів цивільного управління. Наприклад, на терені Луцької області робота української міліції завершилась у середині вересня 1941 р., коли офіційно відбулася передача влади німецькій цивільній адміністрації⁸³.

З кінця листопада 1941 р., відповідно до наказу рейхсфюрера СС Г. Гімлера, українська допоміжна поліція реорганізовувалась у допоміжні підрозділи німецької поліції. Під час реорганізації деякий час працювали одночасно міліцейські підрозділи та команди шуцманів.

Штатний розпис районних і міських відділів поліції передбачав посади начальника поліції, слідчого, дільничного інспектора, стар-

шини, секретаря, старшого та рядових поліцаїв. На посаду керівників поліції Е. Кох пропонував призначати осіб, які «пройшли певний випробний термін і підходять по своїй зовнішності та поведінці на ці посади»⁸⁴. У поліцейських структурах працювали паспортний, кримінально-слідчий, політичний, охорони порядку і пожежний відділи.

Різною була чисельність працівників у районних та окружних відділах. Так, у Дунаєвецькому окружному відділі працювали 110 поліцаїв⁸⁵, Старокостянтинівській районній поліції – 80⁸⁶, у Шепетівській українській поліції – 45 осіб.

Поліцейські пости було запроваджено також по селах. Так, у кущовому відділі поліції, що знаходився у с. Дерев'яни, нараховувалось 12 поліцаїв⁸⁷, у с. Воробіївці – 8⁸⁸.

За чисельністю українська поліція перевершила навіть лиховісні органи НКВС. У рейхскомісаріаті «Україна» один представник охорони порядку припадав на 500 цивільних осіб, що становило близько 1% від загальної кількості населення рейхскомісаріату⁸⁹. За роботу в поліції начальник отримував 1200 крб, слідчі та дільничі інспектори – 800 крб, рядові поліцаї – 280 крб⁹⁰.

Причини служби українців у поліцейських структурах досить виразно проглядаються з протоколів допитів заарештованих органами НКВС та НКДБ колишніх поліцаїв. Так, поліцай Старокостянтинівського шуцбатальйону, на задане працівником НКДБ запитання про мотиви своєї праці в поліції відповів: «...Щоб не їхати в Німеччину, я добровільно зголосився служити в поліції»⁹¹. Вагомою причиною були розправи з тими, хто відмовлявся служити в поліції. Так, влітку 1943 р. воєнним судом м. Старокостянтинова було засуджено за відмову нести службу в рядах поліції до смертної кари 8 осіб⁹².

Формування штату шуцманів було покладено на керівників районів. Для служби в охоронні структури набирали осіб у віці від 20 до 40 років. Кандидати на посади шуцманів подавали керівникам адміністративних органів такі документи: заяву, автобіографію, довідку з місця проживання та заповнювали анкети, де вказували

відомості про перебування в партії та комсомолі, притягнення до судової відповідальності, соціальний статус та національність. Аналіз анкет, заповнених поліцаями, які працювали в кущі с. Дерев'яни, дає змогу скласти колективний портрет стражів порядку: жоден із них не перебував у партії, проживали у цьому ж селі, належали до селянства, за національністю – українці. Четверо поліцаїв свого часу притягалися до кримінальної відповідальності органами НКВС за хуліганство та по ст. 54 радянського законодавства. Шуцманами могли стати також особи з іншої місцевості.

Досить часто, поряд із колишніми злочинними елементами, в рядах поліції опинилися представники радянської міліції, радянських органів, командири прикордонних загонів та військових частин. Так, Шепетівську окружну кримінальну поліцію в роки окупації очолював К. Нейман (за радянської влади – начальник Шепетівського карного розшуку та в. о. начальника Славутського райвідділу НКВС); начальником Славутської міської поліції окупанти призначили Ткаченка-Дурасова, колишнього бійця Олевського прикордонного загону; Плучнянською поліцією керував начальник прикордонної застави Брежнев.

Осіб, які зголосилися добровільно служити в поліції, після співбесід із керівниками поліцейських підрозділів направляли на курси поліції або в поліцейські школи, що діяли майже в кожному гебітскомісаріаті. Встановлено, що школи поліції працювали в таких містах: Дунаївцях⁹³, Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Антонінах та Теофіполі⁹⁴. Чисельність курсантів у школах була різною. Так, у Кам'янецькій школі поліції, що знаходилась у будинку колишнього інституту, навчалось від 100 до 150 осіб⁹⁵, Теофіпольській, що працювала при Теофіпольському відділку жандармерії – 100 осіб⁹⁶. Курсантами були українці та росіяни у віці від 19 до 40 років. Навчання тривало лише місяць. Тут займалися маршовою підготовкою, вивчали відзнаки офіцерського та рядового складу фельджандармерії та вермахту, методику проведення арештів та обшуків. Кам'янецька школа поліції готувала також кадри для Старокостянтинівського шуцбатальйону. З кожного випуску школи від 40 до 50% курсантів

ставали його бійцями, інших направляли у відділи міської, сільської та залізничної поліції. Школою керував військовий у чині унтер-офіцера, а його заступниками були українці.

Зараховані в штат поліції особи і випускники шкіл одержували обмундирування, регулярне харчування та зарплату. Допоміжна поліція м. Луцька носила білі нарукавні пов'язки з вибитим порядковим номером, завіреним штемпелем місцевої комендатури. Аналогічні відзнаки були в поліцаїв Теофіпольської районної поліції. На їх пов'язках значилися вибиті номери та надписи «Поліцай Теофіпольської поліції». Щодо української символіки, то поліцаї могли носити її лише з дозволу гебітскомісарів. «В одній із областей українська поліція носила українську символіку у вигляді тризуба, а в іншій вона була змінена на свастику»⁹⁷.

При зарахуванні в штат поліцаї обов'язково складали присягу на вірність окупаційного режиму такого змісту: «Я зобов'язуюсь чесно служити німецькій владі, виконувати всі завдання німецької жандармерії. Буду вести боротьбу проти всіх банд і більшовиків»⁹⁸. Особовому складу поліції видавали посвідчення із зазначенням місця служби та звання. Вони давали змогу вільно пересуватися по території населених пунктів у будь-який час доби. Види робіт, до яких залучалися поліцаї, відображено в звітах (додаток 4).

При окружних відділеннях поліції створювались тюрми, де утримувалося заарештоване населення. Їх охорону забезпечували місцеві поліцаї. Начальниками тюрем ставали начальники місцевої поліції. Так, Старокостянтинівську тюрму очолював начальник поліції Конончук. Щомісячно або двічі на місяць під його керівництвом приречених на смерть партіями по 20-50 осіб вивозили на розстріли. Всього в цій тюрмі до смертної кари були засуджені понад 300 осіб ⁹⁹. Патріотично налаштованих дунаївчан утримували в створеній комендантом окружної поліції Дунаєвецькій тюрмі. У тюремних казематах перебувало до 30 ув'язнених. У тюрмах поліцаї утримували також євреїв, з яких вимагали викуп у розмірі від 25 до 75 крб золотом ¹⁰⁰. Тюрма діяла і в м. Шепетівці. Її приміщення було розраховане на 40–45 в'язнів.

Створені цивільною адміністрацією для забезпечення порядку, поліцейські підрозділи нерідко самі породжували безпорядок на територіях, що охороняли. Серед особового складу поширеним було вживання спиртних напоїв, крадіжки, порушення службової дисципліни. Комендант німецької комендатури м. Шепетівки К. Лільге з набраних для охорони 80 поліцаїв через два тижні звільнив 40 осіб. Причинами звільнень стали масові бійки, недотримання службової дисципліни, крадіжки тощо.

Поширеними були скарги місцевого населення. У них вони повідомляли районному керівництву про безпідставні побої, конфіскацію речей тощо. По факту багаточисельних скарг на поліцію м. Шепетівки, члени Шепетівського українського комітету висловили недовіру діяльності відділу української поліції і вимагали звільнення з посади її начальника¹⁰¹.

Волинська поліція в переважній більшості була національно налаштована і чекала наказу керівництва ОУН щодо переходу в її загони. Масове дезертирство волинської поліції у ліси відбулося взимку і навесні 1943 р. У політдонесенні командира партизанського з'єднання І. Шитова, зокрема, зазначалося: «Зі вступом партизанського формування на територію Кременеччини в лютому 1943 р. увесь особовий склад поліцейських відділів масово зі зброєю перейшов у підпілля для боротьби з німецькою адміністрацією та радянськими партизанами»¹⁰².

Розігруючи національну карту, гітлерівці створювали також польські поліцейські підрозділи. Численні факти свідчать, що це робилося для поглиблення українсько-польського конфлікту, який давав можливість нейтралізувати визвольну боротьбу обох народів, створити атмосферу підозри і страху, контролювати настрої населення, реалізовувати класичне гасло «розділяй і володарюй». Гітлерівці вирішили використати поляків для боротьби з українською збройною силою, що посилювала свій вплив в Україні, відновити за допомогою польської поліції постачання продовольства з українських сіл.

У травні 1943 р. німецька цивільна влада у м. Бистричі створила польський поліцейський батальйон (50 осіб), в м. Березне дислоку-

вався аналогічний підрозділ, який нараховував 200 поліцаїв¹⁰³. На територію Костопільського поліцейського куца, до якого входили Костопіль, Березне, Бистричі, Янова Долина, Степань і Державнівка, для втихомирення бандерівців і бульбівців прибув добре озброєний польський батальйон чисельністю 500 осіб¹⁰⁴. Створювані цивільною владою польські поліцейські підрозділи, крім основного складу, мали також резервістів (цивільних осіб), які відрізнялися від основного складу поліції лише відсутністю одностроїв та гіршим озброєнням.

Різні джерела свідчать про жахливі злочини, які чинили над українським населенням польські шуцмани. Кров'ю та вогнем був позначений шлях, перекинутого на початку червня 1943 р., польського батальйону чисельністю 1500 осіб з дистрикту «Галичина» до Корця. Про його дії в розвідувальному звіті штабу партизанських загонів Кам'янець-Подільської області від 15 червня 1943 р. зазначено таке: «Поляки виїжджають на села, палять їх і грабують мирне населення. Все награвоване відправляють до Корця, а з Корця за річку Буг. У даний час у м. Корці стоїть близько 400 автомашин, на яких прибули польські війська»¹⁰⁵. Провина за задокументовані випадки масових убивств українського населення, на думку деяких істориків, майже повністю лежить на шуцманшафтах, сформованих із числа поляків. Незважаючи на сувору заборону польського підпілля, вони доволі часто туди вступали, шукаючи там порятунку чи помсти за кров рідних і близьких. «Поляки ховаються від націоналістів, утікають у Рівне і Краків, а німці користуються випадком, забирають їх у поліцію, посилають мстити українцям», – йшлося у донесенні радянських партизанів із Рівненщини¹⁰⁶.

Як стверджував у звіті генеральний комісар «Волині–Поділля» Шене, «...під контролем поліції та цивільної влади перебувала лише центральна і південна частина східних гебітів генеральної округи. Всі інші райони генеральної округи контролювали націоналістичні формування та радянські партизани»¹⁰⁷. Для виправлення ситуації вище керівництво СС та поліції в такі райони вводили багаточисельні поліцейські підрозділи. Саме в такий спосіб на деякий час

було стабілізовано політичну ситуацію, наприклад, у м. Кременці та однойменній окрузі. Німецьке керівництво відзначало неймовірну складність при проведенні подібних акцій. «...З цими бандитами, – зазначало воно, – дуже важко вести боротьбу. Вдень вони видають себе за мирних жителів, а з настанням ночі беруться за зброю. До того ж вони (бандити у лісах) кожного дня змінюють місце дислокації»¹⁰⁸.

З визволенням Червоною армією території України переважна більшість колишніх поліцаїв потрапляла до лав РСЧА, в складі якої вони і закінчили війну. Співробітники СМЕРШу знали про їх діяльність, утім поразка нацистської Німеччини була набагато важливішою, ніж негайна ліквідація колишніх колаборантів, які могли ще прислужитися, як солдати. Тому знищенню підлягали насамперед ті колаборанти, які потрапляли в полон до Червоної армії зі зброєю в руках. Усіх інших зводили у штрафні підрозділи і використовували, як «гарматне м'ясо», для виявлення вогневих систем противника. По закінченню війни колишніх поліцаїв заарештовували працівники СМЕРШу, НКВС та засуджували на різні терміни покарання (від 10 до 25 років виправних таборів), частину – розстріляли. Не уникла покарання основна маса колишніх поліцаїв, що втекла на Захід. Їх, окрім українців із Західної України, союзники називали «російськими квіслінгами» і видавали органам правосуддя СРСР. Усього, за приблизними підрахунками, за співпрацю з ворогом було засуджено не менше 15 тис. осіб¹⁰⁹.

З метою підтримання колоніального режиму та утихомирення місцевого населення окупаційна влада сформувала власну судову систему. У штаб-квартирі рейхскомісара «України» (м. Рівне) було створено німецький верховний суд (обергеріхт), юридичні права якого поширювались на територію рейхскомісаріату «Україна». Судочинство у верховному суді здійснювали троє осіб німецької національності. Вони розглядали кримінальні справи та апеляційні скарги нижчих судових інстанцій (дойчгеріхтів). У новостворених адміністративних одиницях – генерал-комісаріатах судові справи розглядали «дойчгеріхти» (німецькі суди). Судочинство в судах цю-

го типу проводив одноосібно суддя – німець. У їх юрисдикції перебували кримінальні та цивільні справи, в яких одна з сторін була фольскдойче або особою німецької національності. З березня 1942 р. компетенція судів цього типу була поширена і на цивільні справи місцевого населення¹¹⁰.

У зв'язку з великою завантаженістю німецького суду в м. Рівному та затягуванням розгляду суддями справ, гітлерівці у серпні 1942 р. додатково створили судовий відділ у м. Луцьку. З його появою підпорядкування адміністративних округ новоствореним судам змінилося наступним чином (додаток 5).

Для розслідування особливо важливих справ, окупанти створили «зондергеріхти» (суди особливого призначення), у яких судочинство провадив суддя та два засідателі німці.

Цивільні справи розглядалися в третейських (мирових) судах. Судочинство в них вершили шліхтери (мирові судді). Вони входили до складу місцевих органів самоврядування (правовий відділ), але підпорядковувались безпосередньо гебітскомісару. На керівника відділу покладалися також прокурорські функції. Нагляд над судочинством, що провадили мирові судді, здійснював генеральний комісар через контролюючі органи в своїй адміністрації. При розгляді справ мирові судді керувалися введеним у дію німецьким законодавством та приписами. Їм надходили справи, вироки по яких обмежувалися дворічним тюремним ув'язненням та накладанням грошового штрафу в розмірі до 10 тис. крб¹¹¹. З лютого 1943 р. у відання мирових суддів почали надходити справи про спадок.

Згідно з приписами розгляд цивільних справ про відшкодування майнових позовів розпочинався мировим суддею тоді, коли сума збитків складала не менше 1000 крб, але перед їх розглядом позивачі повинні були обов'язково сплатити судове мито. Так, за місяць роботи Славутського мирового суду суддя стягнув судового мита за розгляд справ на суму 1270 крб, з цієї суми до каси фінвідділу надійшло 928 крб¹¹². У листопаді 1942 р. на розгляд до Славутського суду надійшло 100 справ цивільного характеру. Впродовж одного місяця

він розглянув 85 справ, у т.ч. 35 – про призначення опікунства, 9 – про виселення з будинків, 23 – про призначення аліментів¹¹³. Дунаєвський мировий суддя до кінця 1942 р. розглянув понад 30 справ про розподіл майна, накладання аліментів тощо¹¹⁴.

До мирових суддів надходили також справи, злочини по яких були вчинені на території районної управи, де проживав підозрюваний або заарештований. У сумнівних випадках рішення про направлення справи на розгляд суддям приймала окупаційна влада. Всі кримінальні справи, що надходили на розгляд судді, обов'язково реєструвалися у річному реєстрі з записом прізвища обвинуваченого, його професії, місця проживання, виду злочину, а після розгляду справи у суді в реєстр вносився також день суду та судовий вирок. Через кримінальний відділ Луцької міської управи за час окупації пройшло 1429 карних справ¹¹⁵.

Мовою судочинства була українська, але, як виняток, розгляд справи дозволялося вести і тією мовою, якою володів суддя. Судове розслідування проводилось із допитом свідків та заарештованого. В окремих випадках слідчі дії проводилися в спрощеному варіанті – без допиту свідків. Мировий суддя вирок суду в письмовій формі з перекладом на німецьку мову пересилав через гебітскомісара в управління генерал-комісара (м. Рівне). Генерал-комісар своїм рішенням міг скасувати вирок судді або навпаки, направити справу на дорозслідування у німецький суд з метою зміни вироку в бік збільшення термінів ув'язнення.

Апеляційним органом для скасування вироків мирових суддів було рішення гебітскомісарів. Згідно з чинним законодавством засуджені місцеві жителі не мали права подавати апеляцію. Апеляційними привілеями користувалися лише фольксдойче. Засуджені за кримінальні злочини відбували покарання у виправних закладах німецького карно-виправного управління, а засуджені до сплати грошових штрафів, вносили їх на користь місцевої управи, по місцю знаходження суду.

За період окупації мирові судді генеральної округи «Волинь–Поділля» розглянули 3474 справ¹¹⁶.

Таким чином, у генеральній окрузі формування та робота карально-поліційних і судових органів розпочалися з перших днів війни. До створення підрозділів української міліції були причетні похідні групи ОУН. Міліція створювалася як виконавчий орган державної влади. Утім міліцейські структури, як одна з гілок сформованої українцями влади, йшли в розріз із політичними планами нацистів. Тому зі створенням цивільних органів німецької влади вона була ліквідована, а її місце зайняла, але вже з іншими завданнями та функціями, українська допоміжна поліція. Колоніальний режим втілювати в життя допомагали створені в регіонах відділи СД, кримінальної поліції, жандармерії, розвідувальні та контррозвідувальні органи вермахту, що активно користувалися послугами місцевого населення. Гітлерівці для придушення спротиву місцевого населення створили власну судову систему. Діяльність судів базувалася на німецькому законодавстві, пристосованому до окупованих територій та інструкцій, які надходили до них. Судові органи чинили суд виключно в інтересах окупаційної влади. До кримінальної відповідальності притягувалося лише місцеве населення. Незважаючи на багатотисячну армію поліції, розвідувальних органів і судів, що чинили страхотливі злочини, окупаційна влада не відчувала себе в безпеці.

Примітки:

1. Лисенко О. Є. Окупаційний режим на Україні у 1941 – 1943 рр.: адміністративний аспект / О. Є. Лисенко, В. А. Несторенко // Архіви окупації, 1941–1944 / [упорядн.: Н.Маковська]. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 766.
2. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж, Нью-Йорк, Львів: НТШ, 1993. – С. 169.
3. Коваль В. С. «Барбаросса»: истоки и история величайшего преступления империализма / В. С. Коваль. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 168.
4. Там само. – С. 168.

5. Коваль М. В. Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війні: 1939–1945 рр.: спроба сучасного концептуального бачення / М. В. Коваль. – К.: Вища шк., 1994. – С. 135.
6. Коваль В. С. Вказана праця. – С. 91.
7. Там само. – С. 91.
8. Лисенко О. Є. Вказана праця. – С. 766.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 182, арк. 15.
10. Олуйко В. М. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність / В.М. Олуйко, П.Я. Слободянюк, М.І. Баюк. – Хмельницький: Мошак М. І., 2005. – С. 198.
11. Романько О. В. Легион под знаком погони. Белорусские коллаборационистские формирования в силовых структурах нацистской Германии в (1941–1945) / О. В. Романько. – Симферополь: Антиква, 2008. – С. 91.
12. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – Т. 2. – С. 56.
13. Лисенко О. Є. Вказана праця. – С. 768.
14. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 25, арк. 12.
15. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-426, оп, спр. 4, арк. 7.
16. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 6, арк. 12.
17. Держархів Хмельницької обл., ф -420, оп. 1, спр. 15, арк. 7
18. Романько О. В. Вказана праця. – С. 71.
19. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 23, арк. 18.
20. Там само, арк. 18.
21. Косик В. Вказана праця. – С. 231.
22. Держархів Волинської обл., ф. Р-87, оп. 3, спр. 11, арк. 5.
23. Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / П. В. Рекотов // Укр. іст. журн. – 1997. – № 3. – С.93.
24. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 94, арк. 35.
25. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-425, оп.1, спр. 2, арк. 12.

26. Перебудова адміністрації // Вінницькі вісті. – 1942. – 1 берез. – С. 4.
27. Рекотов П. В. Вказана стаття. – С. 93.
28. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 15, арк. 7.
29. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 23, арк. 10.
30. Держархів Рівненської обл., ф. Р-22, оп. 1, спр. 138, арк. 2.
31. Там само, ф. Р-23, оп. 1, спр. 2, арк. 25.
32. Там само, ф. Р-22, оп. 1, спр. 139, арк. 9.
33. Там само, ф. Р-23, оп. 1, спр. 2, арк. 2.
34. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-425, оп. 1, спр. 11, арк. 5
35. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 62, оп. 1, спр. 220, арк. 34.
36. Там само, арк. 34.
37. Там само, арк. 34.
38. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-851, оп. 1, спр. 8, арк. 150.
39. Там само, арк. 150.
40. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950): зб. док. / [редкол.: С. Богунов, С. Кокін (співголова), В. Сергійчук (співголова) та ін]. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2007. – Т. 1. – С. 194.
41. Там само. – С. 194.
42. Чуев С. Украинский легион / С. Чуев – М.: Яуза, 2006. – С. 193.
43. Там само. – С. 193.
44. ЦДАВО України, ф. 3676., оп. 4, спр. 475. – Т.1, арк. 7-7зв.
45. Держархів Рівненської обл., ф. Р-52, оп. 1, спр. 6, арк. 2.
46. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-430, оп. 1, спр. 4, арк. 26.
47. Патриляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України / І. Патриляк // Укр. іст. журн. – 2004. – № 5. – С. 81.
48. Шайкан В. О. Спроби легалізації органів української адміністрації, створених на початковому етапі війни з ініціативи ОУН (б) і ОУН (м) / В. О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч. 2. – С. 492–496.

49. Володимирів Б. Легенда для нових борців / Б. Володимирів. – Лєгичів: НВФ «Синтез», 2006. – С. 39
50. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Невідомі документи і матеріали / В. Сергійчук – К.: Дніпро, 1996. – С. 49.
51. Там само. – С. 112.
52. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь 1939-1945 / В. Сергійчук – К.: Укр. видавн. спілка, 2005. – С. 115.
53. Ткачук І. Вони боролися за вільну Україну / І. Ткачук // Подільські вісті. – 2004. – 14 груд. – С. 3.
54. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 9.
55. Патриляк І. Вказана праця. – С. 84.
56. ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 58, арк. 29.
57. Король В. Система каральних органів в окупованому Києві (1941 – 1943) та її виконавці / В. Король // Історія в школі. – 2000. – № 11–12. – С. 8.
58. Смыслов О.С. Проклятые легионы. Изменники Родины на службе Гитлера / О.С. Смыслов. – М.: Вече, 2006. – С. 102.
59. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 26237. – Т. 3, арк. 22.
60. Там само, арк.21.
61. Олійник Ю. В Старокостянтинівщина в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю. В. Олійник // Болохівщина: осягнення історії: матеріали наук.-практ. конф. (Старокостянтинів, 17–18 верес. 2009 р.). – Старокостянтинів: Мельник А. А., 2009. – С. 83.
62. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 26237. – Т. 3, арк. 26.
63. Там само, спр. 23853. – Т. 2, арк. 106.
64. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-863, оп. 2, спр. 39, арк. 115.
65. Чуев С. Вказана праця. – С. 148.
66. Будовіцький А. М. Підривна діяльність фашистської Німеччини у передвоєнний період та в роки окупації України німецько-фашистськими загарбниками / А. М. Будовіцький // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16. – С. 130.

67. Вавринчук М. П. Діяльність спецслужб фашистської Німеччини на території Кам'янець-Подільської області в 1941-1944 рр. / М. П. Вавринчук // Наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 392.
68. Там само. – С. 393.
69. Вавринчук М. П. – Вказана праця – С. 394.
70. Держархів Хмельницької обл., ф. П-1941, оп. 1, спр. 17, арк. 271.
71. Чуев С. Вказана праця. – С. 222.
72. Там само. – С. 222.
73. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 24144, арк. 62.
74. Там само, арк. 64.
75. Литвин А. М. Украинские полицейские батальоны на территории Беларуси (1941–1944 гг.) / А. М. Литвин // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2002. – Вип. 6. – С. 138.
76. Там само. – С. 142.
77. Дерейко І. І. Українські збройні формування нацистського окупаційного режиму в боях на Україні, 1943–1944 рр. / І. І. Дерейко // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч. 2. – С. 192–193.
78. Там само. – С. 192.
79. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 27, арк. 2.
80. Шайкан В.О. Вказана праця. – С. 494.
81. Чуев С. Вказана праця. – С. 344.
82. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху: спогади / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег (Канада): «Повстань Волинь», 1981. – С. 123.
83. Держархів Волинської обл., ф. Р-2, оп. 2, спр. 1, арк. 64.
84. ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 109, арк. 15.
85. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 5292, арк. 131.

86. Там само, спр. 25463, арк. 86.
87. Там само, спр.24144, арк. 114.
88. Там само, спр. 4903, арк. 38.
89. Коваль М. В. Вказана праця. – С. 127.
90. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-427, оп. 1, спр. 33, арк. 2.
91. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 24144, арк. 114.
92. Там само, спр. 25463, арк. 84.
93. Там само, спр. 5292, арк. 23.
94. Там само, спр.24144, арк. 113.
95. Там само, спр. 24386, арк. 141.
96. Там само, спр. 23853. – Т. 2., арк. 18 зв.
97. Там само, спр. 23853. – Т. 2., арк. 15.
98. Там само, арк.35.
99. Там само, спр. 26237. – Т. 3., арк. 83.
100. Там само, спр. 5292, арк. 73.
101. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-427, оп. 1, спр. 71, арк. 21.
102. ЦДАГО України, ф. 96, оп. 1, спр. 72, арк. 15.
103. Там само, ф. 62, оп. 1, спр. 212, арк. 62.
104. Там само, арк. 62.
105. Там само, арк. 65.
106. Там само, арк. 30.
107. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 2, спр. 153, арк. 210.
108. Там само, арк. 212.
109. Дерейко І. І. Вказана праця. – С. 192.
110. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 5, арк. 3.
111. Там само, арк. 89.
112. Там само, спр. 49, арк. 30.
113. Там само, арк. 60.
114. В. Мировий суд в Дунаївцях / В. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 6 груд. – С. 4.
115. Держархів Волинської обл., ф. Р-1, оп. 1, спр. 360, арк. 37.
116. Там само, арк. 23.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ОКРУГИ

2.1. Мобілізація трудових ресурсів. Відновлення діяльності підприємств

Головною метою німецької агресії проти Радянського Союзу було як оволодіння могутнім економічним потенціалом країни, так і використання його багатих трудових ресурсів. За статистичними даними на території УРСР у 1940 р. проживало 41,3 млн. осіб, з них 14 млн. міських жителів (34%) і 27,3 млн. (66%) сільського населення¹. Так, у Кам'янець-Подільській області в передвоєнний рік нараховувалось 1770,4 тис. осіб, з них 207,4 тис. у містах та 1,563 тис. у селах².

У первинних планах окупантів міському населенню через пограбування та деіндустріалізацію підприємств, на яких вони працювали, відводилась роль працівників у сільському господарстві. Їх активно для воєнних і будівельних робіт використовувала військова влада, а також будівельні відділи організації «Тодт», штаб-квартири яких дислокувалися в містах Проскурові та в Луцьку. Можливості використання трудових ресурсів у інших галузях окупанти розпочали переглядати після провалу плану «блискавичної війни». У вересні 1941 р. цією проблемою зайнялися «арбайтеамти» – спеціальні органи щодо вивчення економічних можливостей окупованих регіонів та чиновники економічного штабу «Ост». За результатами дослідження спеціалісти штабу склали аналітичну довідку, в якій рекомендували керівництву рейху використовувати робочу силу для підготовки зимових сховищ та транспорту до зими.

Військова влада використовувала дармову працю місцевого населення епізодично. Лише зі створенням рейхскомісаріату «Україна» та його передачею в управління цивільній адміністрації, трудова повинність місцевого населення стає обов'язковою, як сплата боргу «визволителям» від більшовизму, в ім'я нової Європи. Офіційно примусову працю на окупованих територіях було підтверджено в серпні 1941 р. розпорядженням міністра окупованих територій Схо-

ду А. Розенберга. Для місцевого населення віком від 18 до 45 років запроваджувався «трудоий примус». Трудову повинність відбували також євреї віком від 14 до 60 років³.

На території рейхскомісаріату «Україна» зазначену повинність для місцевого населення підтвердив рейхскомісар Е. Кох. У генеральній окрузі «Волинь–Поділля» до трудового обов'язку залучалися особи віком від 14 до 60 років.

На думку зарубіжного дослідника М. Айкеля, цивільна влада не мала єдиної концепції щодо ефективного використання трудових ресурсів окупованих територій. «Чинovníки цивільної адміністрації, – зазначає дослідник, – одночасно поєднували примусову депортацію кваліфікованих робітників на примусові роботи до Німеччини з проголошенням курсу на відновлення місцевої промисловості, де ці робітники також були необхідні». У результаті правової колізії в програтші залишилися місцеві підприємства місцевої промисловості.

На підставі режиму загального трудового обов'язку місцева «робоча сила» використовувалась на будівництві, при зборі урожаю, на окопних і фортифікаційних роботах. Так, 15–65-річні мешканці м. Кам'янець-Подільського використовувались цивільною владою на зведенні противотанкових ровів, що споруджувалися на території міста⁴.

На будівництві оборонних споруд їм довелося працювати щоденно, з 7 до 12 год дня. За ухилення від трудового обов'язку кам'янчан карали ув'язненням у трудових таборах терміном на 2 тижні. Жителі Летичівської округи в наказовому порядку направлялися на місцеві торфорозробки.

Населення міст упродовж всього періоду окупації інтенсивно залучалося також до сільськогосподарських робіт. Так, відповідно до розпорядження Дунаєвецького гебітскомісара на збір урожаю в 1943 р. щоденно направляли понад 50 мешканців міста⁵. Жителів Славутчини направляли на сільськогосподарські роботи у Звенигородку, що на Київщині⁶.

З 1942 р. за рахунок дармової місцевої робочої сили виконувались також підземні, висотні роботи, спорудження та ремонт заліз-

ниць, доріг, каналів тощо. «За ці види робіт, – писав у розпорядженні керівник генеральної округи, – платні не буде, вони вважаються обов'язковими для кожного громадянина. Німецька цивільна влада чекає від кожного мешканця самої палкої роботи при будівлі генеральної округи»⁷.

У разі невиходу на роботу, гітлерівці карали не тільки українців, але й місцеву адміністрацію. Для прикладу, за неявку робочої сили на зведення дороги Славута–Ганнопіль–Берездів кожного старосту 9-ти сіл гебіту оштрафували на 20 крб.

Щоб примусити місцеве населення працювати на підприємствах і зголошуватися на працю в Німеччині, окупаційна влада вдалася до використання фінансово-економічних, пропагандистських та соціальних важелів впливу. Доктор В. Мансфельд висунув концепцію примусу до праці, що передбачала тотальне пограбування населення, ліквідацію зайвих їдців, скорочення норм продовольства тощо.

З 1942 р. гітлерівці розпочали депортувати населення на роботи до Німеччини. Відповідно до інструкції Герінга з рейхскомісаріату «Україна» підлягало депортації 237 тис. промислових та 290 тис. сільськогосподарських робітників⁸. Головним відповідальним по набору іноземних робітників було призначено Фріца Заукеля. Масово набір цивільної робочої сили з сіл і міст до праці в рейху розпочався з березня 1942 р., після появи відповідного циркуляра А. Розенберга, у якому наказувалось направити до Німеччини 290 тис. сільськогосподарських працівників.

На теренах генеральної округи розпочалась широкомасштабна кампанія по «вербуванню» населення до праці в Німеччині. Пропагандистські листівки, у яких запевняли, що «...Велика Німеччина вирішила допомогти українському населенню. У Німеччині є праця і хліб для багатьох; житла там не зруйновані і в доброму стані. Ви працюватимете в одній із найкращих областей Німеччини – Обердонау», розповсюджувались по всіх населених пунктах генеральної округи та рясніли в усіх окупаційних газетах, що друкувалися на цій території⁹.

Населення м. Полонного до праці в рейху гітлерівці заохочували безоплатним помешканням і харчуванням¹⁰. У поширюваних на теренах Барського району листівках українцям обіцяли сите життя.

Організовувались також зустрічі населення міст і сіл із тими, хто вже встиг побувати в рейху. Одна з таких зустрічей відбулася у Дунаєвецькому міському театрі¹¹. На шпальтах газет гітлерівці активно друкували відредаговані листи жителів генеральної округи¹².

Перший ешелон із невільників з України відправився до Німеччини в січні 1942 р. Місцева влада організувала урочисту відправку. Але вже з весни 1942 р. вивіз людей до рейху став примусовим.

Чергові урочистості з нагоди відправлення робітників у рейх цивільна влада влаштувала в серпні 1942 р. Тоді зі станції м. Рівне до Німеччини було направлено 500 тис. робітника. Ним став 18-річний юнак Ю. Онищук. Йому місцеве керівництво подарувало кишеньковий годинник¹³. З німецькою педантичністю гебітскомісари доводили плани депортації до населення. Так, для кожного району Кам'янець-Подільського гебіту план у вересні 1942 р. склав 600 осіб¹⁴, а в Торчинському – 300 осіб¹⁵.

Окупанти та їх спільники розпочали справжнє полювання на людей. Повсюди влаштовувались облави, людей хапали під час сільських свят, на вулицях і навіть на сільськогосподарських роботах у полі. Нацисти ретельно перевіряли ймовірні схованки населення: горища, підвали, льохи. Жительку с. Підлісівка Михалпільського району поліція знайшла у льосі, де вона намагалася пересидіти чергову облаву¹⁶.

Хто потрапляв у розкладені ворогом тенета, той ставав невільником Третього рейху.

Генеральний комісар округи Е. Шене щодо набору робочої сили в 1943 р. дав наступні вказівки: «Найважливішим завданням, через яке повинна на час відійти на задній план адміністративна праця, є набір робітників. Фюрер наказав доставити з України понад мільйон робітників. З цієї кількості на захід припадає 200 тис., на схід – 800 тис. Жодних відмовок не може бути: 12-річний хлопець, як ре-

зерв, може вести підводу. Одна тисяча українців звільняє для армії 100 німецьких солдатів. Депортація людей мусить бути виконана!»¹⁷.

Щоб уникнути насильного вивозу до Німеччини, населення стимулювало небезпечні хвороби, зокрема йшло на ризик самозараження тифом, віспою та іншими захворюваннями. До осіб, що ухилилися від депортації, застосовувалися різні види покарання. У зв'язку з невиконанням планів примусової депортації цивільна окупаційна влада реагувала чимдалі жорстокіше. З вересня 1942 р. генеральний комісар Е. Шене «Волинь–Поділля» санкціонував спалення дворів і захоплення заручників у родинях, члени яких саботували акцію. Широко практикувалися й інші методи: конфіскація худоби, примусове відправлення іншого члена сім'ї, про що безпосередньо зазначалося у повістках, наприклад, такого змісту «... Попередьте гр. Корнійчук, що в разі неявки її особисто, її сім'я буде відправлена на роботу до Німеччини»¹⁸.

Населення, боячись потрапити у нацистське рабство, майже не пересувалось по населених пунктах: «Людина йде по вулиці, наче бездомний пес, – невпевненим, швидким кроком, від гітлерівців ховає погляд та думає, що її впіймають та поведуть»¹⁹. Остарбайтерка з Кременця Антоніна Сельник писала у листі до подружки: «Зараз ловлять людей, як колись гицлі ловили собак»²⁰.

Українці були вражені методами вербування та транспортування до рейху. Насильницькі методи ведення кампанії вони порівнювали з більшовицькими виселеннями до Сибіру.

Дефіцит робочої сили в Німеччині призвів до збільшення плану набору робітників до 1 млн. осіб. Щоб його виконати, встановлювалися квоти для рейхскомісаріату «Україна». З березня 1942 р. денна поставка невідлюдників складала 1 тис. осіб²¹. Примусова мобілізація призвела до обезлюднення міст і сіл генеральної округи. За повідомленнями гебітскомісара Летичева з підконтрольної йому території, у 1942 р. до Німеччини вивезли 14% населення віком від 23 до 25 років²².

Загалом за роки окупації гітлерівці вивезли з Волинської області – 30 тис. осіб, Кам'янець-Подільської – 117 тис. і Рівненської – 22,2 тис. осіб.

Із загальної кількості «остарбайтерів» з СРСР 35% були зайняті в сільському господарстві, 50% – у промисловості та 15% – в інших галузях економіки²³. За підрахунками дослідників, невільники впродовж війни відпрацювали для рейху 45 млн. місяців або майже 4 млн. років, у тому числі 1,875 млн. років у промисловості²⁴.

Відповідальними за залучення населення до примусової праці в місцевій промисловості та в рейху були німецька цивільна влада та органи місцевого самоврядування. Для реєстрації та контролю робочої сили на місцях створювалися Служби (біржі) праці (додаток 6). Вони не мали власних виконавчих органів, тому активно співпрацювали з відділами української допоміжної поліції та громадськими організаціями.

Створена Кам'янець-Подільська біржа праці мала на меті «стежити за умовами праці, розміром зарплати та регулювати працевлаштування робочої сили». На початку, через відсутність персоналу, реєстрація робочої сили обмежувалася лише містами, а згодом була поширена на село. На осіб, що з'являлися на реєстрацію, заводили відповідні картки, де зазначалося їх прізвище, місце проживання та професія. Після цього біржі видавали їм так звані явочні листки, які водночас були довідками, що засвідчували факт реєстрації на біржі праці. На порушників реєстрації чекали штрафні санкції в розмірі 1500 крб²⁵.

Для визначення чисельності трудових ресурсів, які проживали у містах і регіонах, гітлерівці оголосили реєстрацію всього працездатного населення, у т. ч. і безробітних незалежно від професії та останнього місця роботи. Так, Кам'янець-Подільська біржа праці реєструвати працездатних і безробітних міських жителів розпочала з 20 листопада 1941 р. За невиконання розпорядження на порушників очікував штраф у сумі до 1500 крб²⁶. У Шепетівській окрузі перепис працездатного населення у віці з 16 до 60 літ розпочався з грудня 1941 р. Одночасно складали список працездатних осіб і єврейської національності²⁷.

Насамперед біржі праці оголосили реєстрацію осіб, які володіли дефіцитними для війни професіями (перекладачі, будівельни-

ки, теслярі, сантехніки тощо). Наприклад, Шепетівська біржа праці вела інтенсивно пошук тих, хто володів професіями водія, слюсаря, механіка і столяра. Для заохочення до реєстрації особам, які володіли такими спеціальностями, обіцяли безкоштовне житло.

Керівникам установ та підприємств було заборонено приймати на роботу працівників без офіційного дозволу бірж праці. Крім того, для обліку вакансій в установах та підприємствах регіону, керівників зобов'язали подавати регулярно біржам дані про потреби підприємств у робочій силі.

Починаючи з 1 листопада 1941 р. звільняти працівників промислових, сільськогосподарських, лісових підприємств та установ, наприклад, Кам'янецького та Дунаєвецького гебітів могли лише біржі праці. Рішення останніх були остаточними і не підлягали перегляду. За порушення розпорядження накладався штраф у розмірі 1500 крб²⁸. Наведений досвід із березня 1942 р. поширили по всій генеральній окрузі. Направлення бірж праці не були потрібними лише при прийнятті на роботу строком 7 днів. В усіх інших випадках працевлаштуванням займалися відповідні органи. Працюючі робітники могли бути звільнені з своїх місць, якщо члени їх сімей мали роботу.

Загальна чисельність трудових ресурсів постійно змінювалась. Так, у 1943 р. до трудової повинності були залучені особи 1924–1925 років народження.

Тотальна реєстрація працездатного населення дозволила окупантам оперативно реагувати на зміни в кон'юктурі ринку праці. Чиновники цивільної адміністрації могли досить швидко набрати з безробітних кваліфікованих спеціалістів, а в разі необхідності перемістити їх з одного підприємства на інше.

Юридичне закабалення робітництва рейхскомісаріату «Україна» завершувало «Розпорядження про ламання трудового договору, відтягнення з роботи та надмірні вимоги платні», що набирало чинності з 1 січня 1943 р.²⁹. «Хто навмисне або через нехтування протидіє або обходить це розпорядження, – йшлося у документі, – [той] буде на жадання окружного комісара покараний в'язницею і грошо-

вою карою, останньою в необмеженій висоті або однією з цих кар»³⁰.

Провал стратегії «блискавичної війни» змусив німецьке командування переглянути плани щодо деіндустріалізації та використання місцевої промисловості і пристосування її до умов, що склалися. За нових обставин постало питання відбудови місцевих підприємств для виконання необхідних фронтів замовлень. Спроби окупаційної влади реанімувати місцеву промисловість наштовхнулись на низку труднощів. Рейхскомісар Е. Кох із цього приводу зазначав: «В управлінні цивільній владі дістався спадок у вигляді зруйнованих сіл, перетворених в сміття та попіл заводів і машин»³¹.

Для відбудови підприємств окупантам не вистачало інженерно-технічного персоналу, достатньої кількості палива, технологічного устаткування тощо. Надходження сировини на відновлені підприємства регулювала постанова А. Розенберга, у якій зазначалося, щоб зібрані при демонтажу зруйнованих підприємств сировина та обладнання насамперед надходили для потреб місцевих заводів, що обслуговували фронт, а їх залишки направлялися в рейх. Дії окупаційної влади по відновленню роботи місцевих підприємств скептично оцінювало радянське керівництво. Воно вважало, що відновити промислові підприємства неможливо за таких причин – через відсутність значних капіталовкладень, складного технологічного обладнання та електрики. Для забезпечення ефективного управління нацисти оголосили все рухоме й нерухоме майно особистою власністю рейху. На території Луцького району місцеве населення попередили, що промислові об'єкти «є націоналізовані і тому повинні залишитись у тому стані, який був на день 21 червня 1941 р.»³². Гітлерівці змусили населення повертати пограбоване майно фабрик, установ та організацій. Крім того, органи місцевої влади повинні були в найкоротший термін скласти реєстр підприємств і забезпечити власними силами їх охорону.

Для зручності в управлінні всі підприємства, що працювали, окупаційна влада об'єднувала в трести місцевої промисловості. Перед початком роботи промислові об'єкти проходили обов'язкову реєстрацію у місцевих комендатурах, зазначавши в поданих доку-

ментах адресу підприємства, прізвище керівника та вид діяльності. Режим роботи на підприємствах та установах регулювало розпорядження рейхскомісара «України» від 20 грудня 1942 р. Відповідно до нього на підприємствах вводився 54-годинний робочий тиждень³³.

Промислові об'єкти, що одержали дозвіл на випуск продукції, працювали за встановленим цивільною владою режимом роботи – з 7⁰⁰ до 19⁰⁰. Загальновизнаними вихідними вважалася неділя та релігійні свята. Встановлений режим роботи поширювався і на єврейські підприємства. З липня 1941 р. у діючих підприємствах уніфікувалися фасадні вивіски, з зазначенням німецькою та українською мовами назви та прізвища керівника. Єврейські підприємства додатково вказували на вивісці: «Жидівське підприємство»³⁴.

Уже наприкінці вересня 1941 р. в Кам'янець-Подільській області відновило роботу чимало промислових об'єктів: у м. Кам'янці-Подільському – завод «Мотор», ткацька і механічно-штампувальна фабрики, шкіряний завод, деревообробний комбінат; паперова фабрика у Понінках; механічний завод у Проскуріві; фаянсовий та механічний заводи і суконна фабрика у м. Славуті; 4 текстильних фабрики, а також шкірзавод і миловарня у м. Дунаївцях; дріжджево-пивоварний, механічний і шкіряний заводи у Проскуріві³⁵.

Газета «Український голос» подала інформацію про підготовку однієї з фабрик Кам'янець-Подільської області до роботи: «Фабрика стояла нерухомо. Вивчивши справу, німці звернулись до наших людей із питанням відновити її роботу. Знайшлись люди, які знали, де можна дістати ту чи іншу частину і пішла фабрика в рух»³⁶.

Кам'янець-Подільська механічно-штампувальна фабрика, при її огляді комісією, мала жалюгідний вигляд: «Устаткування, що знаходилося на фабриці, було розібране та винесене на подвір'я, де воно довгий час знаходилося під дощем, від чого поржавіло, припало порошком і піском»³⁷. Роботу фабрики відновили впродовж трьох тижнів. За цей час відсутні деталі та механізми робітники замінили аналогами з інших непрацюючих підприємств. Зношеність її матеріально-технічної бази сягала 40%. Утім, незважаючи на технічні негаразди, до кінця 1941 р. підприємство виконало план на 46,8%,

заробивши 97 тис. крб. Рентабельність становила 46%³⁸. У Володимирському районі (Волинь) місцева влада в 1941 р. відновила роботу 13-ти пекарень, 3-х цегельень, макаронної, панчішної фабрики та плодоконсервного заводу тощо³⁹.

Для відбудови підприємства брали кредити у банках, де проводились фінансові операції. Так, наприкінці 1941 р. філіал Кам'янець-Подільського сільськогосподарського банку кредити надав ряду підприємств: 20 тис. крб – Райковецькому спиртзаводу, 12 млн. крб – Кам'янець-Подільському цукротресту і 700 тис. крб – Проскурівському цукрозаводу⁴⁰.

Фінансова та матеріально-технічна допомога надавалася лише тим підприємствам, що виконували військові замовлення. Так, для виконання військового замовлення місцева влада дозволила адміністрації Кам'янець-Подільської меблевої фабрики збільшити штат і організувала доставку сировини зі Славутського та Кам'янець-Подільського надлісництв. Проскурівська меблева фабрика виконувала військові замовлення аж до 1944 р.

На промислових підприємствах, що відновили роботу, працювала набагато менша кількість працівників ніж у довоєнний час. Так, на паперовій фабриці у Полонному до війни нараховувалося 1520 осіб, а в роки окупації – лише 426; на порцеляновому заводі – 880 і 220 осіб, гранітному кар'єрі – 400 і 12 осіб, цегельному заводі – 100 і 25 осіб⁴¹; на Проскурівському механічному заводі трудилося 153 працівники⁴².

Робота промислових об'єктів у генеральній окрузі безпосередньо залежала від забезпечення їх зокрема, паливно-мастильними матеріалами. Так, для роботи Шепетівського хлібзаводу в місяць потрібно було 8400 кг бензину та 4 000 кг нафти; Шепетівському ливарному заводу – 2400 кг нафти, 360 кг солідолу та 600 кг масла. Всього для потреб промислових підприємств Шепетівського району в місяць потрібно було 156 тис. кг бензину, 7 тис. кг керосину, 161 тис. т нафти тощо⁴³.

Заробіток робітників залежав від реалізації виробленої продукції. У разі відсутності попиту на неї підприємство, що її виро-

бляло, окупаційна влада закривала. Саме з такої причини були закриті відремонтовані Полонський гранітний і Бутинський цегельні заводи. Діючі підприємства, для забезпечення виробничого процесу кваліфікованими кадрами, навчали на виробництві учнів. Так, на Полонському порцеляновому заводі навчалось 6 учнів, Полянській паперовій фабриці – 2, Шепетівському механічно-ливарному заводі – 8, Славутському шкірзаводі – 4 учні.

Німецькі військові частини та рейх, окрім промислових товарів, потребували також продуктів харчування. Для їх виробництва цивільна влада вводила в дію підприємства харчової промисловості, по переробці сільськогосподарської сировини тощо. Для переробки молока в генеральній окрузі створено 2 товариства: на Волині – Спільку молочарень, а в східних гебітах – Подільське молоко-маслооб'єднання, якому підпорядковувалось 24 заводи⁴⁴.

Активними темпами цивільна влада відновлювала роботу підприємств цукрової галузі. Відповідно до розпорядження рейхскомісара «України» Е. Коха, цукрові заводи увійшли до складу створеного Центрального відділу цукру в Україні. Для їх відновлення потрібні були значні капіталовкладення та дефіцитна продукція – метал, цемент, паливно-мастильні матеріали. Лише для ремонтних робіт Маківської цукроварні необхідно було придбати понад 3 тис. штук цегли, 7 т цементу, 500 шпал та 200 м рейок, що в умовах окупації було здійснити надзвичайно складно⁴⁵.

Для забезпечення виробництва цукрові заводи потребували чимало палива (вугілля). Так, Антонінському заводу для роботи необхідно було 9 тис. ц (при наявності лише 2 тис.), Маківському – 6 тис. ц (4 тис.), Проскурівському – 11 тис. ц (2 тис.) палива⁴⁶.

Стабільна робота цукрових заводів залежала від забезпечення їх транспортними засобами – вантажними автомобілями та тракторами. Так, на обліку в Проскурівському заводі перебувало 3 вантажівки, Вишнівчицькому – 4 і 2 трактори, Клембівському відповідно 2 і 3.

Цукроварні потребували багато сировини. З метою покращення її надходження, адміністрація, наприклад, Старокостянтинів-

ського заводу виділила для громадських господарств як премію 124,7 ц цукру⁴⁷. Вона вручалася кращим працівникам, які вирощували буряк, і керівникам господарств, бригади яких зібрали з 1 га найбільшу кількість буряків.

До кінця 1941 р. силами працівників заводів та за сприяння окупаційної влади у Кам'янець-Подільській області було відновлено 11 заводів: Антонінський, Старокостянтинівський, Красилівський, Клембівський, Шепетівський, Городоцький, Вишнівчицький, Волочиський, Сатанівський, Проскурівський, Маківський⁴⁸.

Цивільна влада відновлювала підприємства з виробництва електрики. Столицю рейхскомісаріату «Україна» (Рівне) електрикою забезпечувала міська електростанція. Важливість цієї галузі для міста засвідчує факт створення у міській управі спеціального відділу, що відповідав за регулярність оплат населення за спожиту енергію. У Луцьку лише за один місяць до електричної мережі підключилося 500 абонентів, що забезпечило електростанцію прибутком. Підприємства зазначеної галузі працювали у Дунаївцях, Ізяславі та в інших містах генеральної округи.

Поряд із відновленням роботи промислових об'єктів, відроджувалися ремісничі майстерні, що не вимагали високих виробничих затрат, обходилися використанням незначної кількості сировини та нескладного технологічного обладнання.

Юридично заняття ремісничими промислами було оформлено 7 березня 1942 р. трьома розпорядженнями рейхскомісара України Е. Коха – «Про реєстрацію ремесла і порядок відкриття ремісничих підприємств», «Про організацію товариських ремісничих підприємств» та «Про організацію трудових союзів ремісників підприємств»⁴⁹. Окупаційна влада назвала низку чинників, що гальмували розгортання ремісничого руху: відсутність постачальних центрів, низький рівень технологічного обладнання ремісничих майстерень, недостатнє забезпечення ремісників продуктами по картках, відсутність пропорційного співвідношення між цінами на товар та сировину, відсутність кредитування через банки та каси взаємної допомоги, заборона набирати для навчання учнів, обкладання ре-

місників нестабільними податками, відсутність електричного струму. Для його підключення, ремісники масово «закидали» проханнями місцеву владу. В одному з них зазначалось: «Прошу ласкаво пана бургоміста дати свій дозвіл на підключення електричного струму в моє помешкання. Я працюю шевцем і маю великий наплив роботи від громадян міста, а також від німецької влади. Сам по національності українець»⁵⁰.

З метою розвитку ремісництва, наприклад, Дунаєвецький окружний комісар заборонив без дозволу бірж праці та погодження голів районних ремісничих спілок забирати ремісників на роботи до Німеччини. Осіб, які займалися ремісництвом, окупаційна влада поділила на три категорії: до першої було віднесено тих, хто мав спеціальну професійну підготовку і могли займати адміністративні посади; до другої належали недостатньо кваліфіковані і третю – склали ремісники, які виконували фахово окремі технологічні операції.

Ремісничі артілі цивільна влада намагалася взяти під свій контроль, об'єднавши їх у промислові союзи з німецьким капіталом. Створювались і місцеві об'єднання ремісників. Зокрема, у Дунаєвецькому гебіті місцеві ремісники об'єдналися у спілку ремісників⁵¹.

На початку окупації в містах і селах генеральної округи в ремісничих промислах домінували особи єврейської національності. Підтверджують факт заняття ремеслом євреїв і звіти гебіткомісарів: «В усіх обласних центрах і великих містах Волині й Поділля відкрито єврейські майстерні, які виробляють продукцію та навчають учнів»⁵².

Сприяли заняттю ремісництвом єврейські ради, що виступали в ролі посередників між єврейською громадою та місцевою владою. Наприклад, у м. Рівному питання відкриття ремісничих майстерень вирішувалось через єврейську раду. Її керівники просили місцеву владу повернути усупільнене за радянської влади обладнання та дозволити займатися ремеслом і торгівлею. Єврейська рада зареєструвала у Рівному 118 ремісників⁵³. У Шепетівському гебіті для надання ремісничих послуг населенню організовувалися ремісничі

хати, в яких працювали євреї-ремісники⁵⁴. Подібне мало місце у селах Ярмолинецького гебіту⁵⁵.

Професійні навички єврейських ремісників високо цінувала окупаційна влада. Боячись залишитись без умілих майстрів, окупанти продовжували користуватися їхніми послугами навіть у гетто. У с. Великий Жванчик Кам'янецького гебіту для пошиття одягу гітлерівці залишили в живих 36 майстрів-євреїв і організували для них швейну майстерню⁵⁶. Окупаційну владу стримувало від винищення єврейських ремісників саме відсутність висококваліфікованих спеціалістів серед місцевого населення та часткове заповнення ринку дефіцитною продукцією повсякденного споживання.

Поряд із єврейськими ремісниками відроджували забуті промисли українські майстри. У ремісничих майстернях м. Кам'янця-Подільського працювали 118 ремісників. Одна з них, що займалася пошиттям одягу, у 1942 р. заробила 71365 крб⁵⁷. У ремісничих артілях та майстернях Дунаєвецького гебіту нараховувалося 400 працівників і 100 учнів⁵⁸; у Славутській артілі-майстерні – 61 особа, з них – 23 жінки⁵⁹; Ганнопільській шевсько-кравецькій – 39, у т. ч. 16 майстрів, 5 службовців і 2 чорнороби⁶⁰.

Таким чином, на території генеральної округи гітлерівські загартники мали на меті, крім економічного пограбування, використати в своїх цілях і трудові ресурси. Слід зазначити, що їх залучення до праці розпочалося ще військовою владою, однак воно не мало систематичного характеру. Юридично узаконила трудову повинність та надала їй організованості німецька цивільна адміністрація. Відповідальними за залучення населення до трудового обов'язку було покладено на уряди (біржі) праці. З метою виявлення реальної кількості працездатного населення окупантами було оголошено загальну реєстрацію населення віком від 16 до 60 років. За відмову від трудової повинності населення очікували адміністративні та карні покарання. З 1942 р. трудові ресурси депортували до рейху, де відчувалася гостра нестача працездатного населення. Після провалу плану «блискавичної війни» нацистські лідери переглянули економічну політику щодо місцевої промисловості. Відновлювали роботу лише

ті підприємства, що могли випускати продукцію, необхідну для забезпечення потреб фронту, і зберегли матеріально-технічну базу. Решта підприємств консервувалася, а їх обладнання демонтовувалося.

Частково відновили роботу підприємства легкої промисловості. З метою закабалення працівників, окупаційна влада позбавила робітників і службовців вільно обирати місце роботи, звільнитися та навіть висловлювати незадоволення вкрай низькою заробітною платнею і «драконівським» режимом праці.

2.2. «Новий порядок» на селі.

Реанімація колгоспно-радгоспної системи

Окупувавши територію України, нацистська Німеччина відразу ж приступила до перетворення родючих українських земель на продовольчу базу рейху, а місцевого селянства на покірну дешеву робочу силу. Загарбницькі плани підкріплювала низка документів. Так, у директиві «По керівництву економікою нових окупованих східних територій» (так звана «Зелена тека Герінга») стосовно сільського господарства зазначалося: «Одержати для Німеччини якнайбільше продуктів харчування і нафти – така головна економічна мета кампанії»⁶¹. З метою повномасштабного пограбування сільського господарства України, німецька цивільна влада створила розгалужений виконавчий німецький та український (органи місцевого самоврядування) апарат. Керував ними центральний орган «Централь Ост» з штаб-квартирою у м. Києві.

До німецьких органів управління сільським господарством належали на рівні генеральної округи окружні сільгоспуправління, у складі яких працювали 4 управи: організаційна, пропаганди, статистики і землевлаштування, тваринництва та рослинництва. Вони підпорядковувалися окружним сільгоспкомендантам. Управляли сільськогосподарськими органами німецькі офіцери з господарських команд. У гебітскомісаріатах їх називали «гебітсландвірти», а в районах – «крайсландвірти».

В обов'язки сільськогосподарських керівників («ла-фюрерів») входило: збирання інформації про стан урожаю, наявності в селах трудових ресурсів, худоби, коней, сільськогосподарських підпри-

ємств, оцінка стану техніки та сільськогосподарського інвентаря тощо. Про важливість для окупантів сільського господарства засвідчує той факт, що для управління ним в Україні направили понад 14 тис. «ла-фюрерів»⁶².

В українських органах самоврядування за сільське господарство відповідали окружні, обласні та районні земельні управи, керівниками яких були агрономи з місцевого населення. Слід зазначити, що українські земельні органи були робочим апаратом німецьких сільськогосподарських органів.

Для посилення контролю за сільським господарством окупанти у 1942 р. створили ще одну структуру – «опорні пункти», що об'єднували 3–4 села або 6–8 громадських господарств. Їх керівниками призначалися німецькі офіцери з господарських команд. Крім того, до складу управління опорного пункту входили також агроном, бухгалтер і технічний працівник.

В умовах воєнного часу нацистське керівництво зберегло колгоспи і радгоспи. Вони були вигідними для окупантів як найбільш оптимальна система контролю за виробленням і вилученням сільськогосподарської продукції та сировини. Чиновники цивільної адміністрації чітко усвідомлювали, що виробничий процес та визиск продукції легше проводити у великих господарствах, ніж у сотні дрібних. Східний штаб економічного керівництва попереджав німецьких чиновників, що при розподілу колгоспно-радгоспної системи на декілька мільйонів селянських господарств, контроль за виробництвом та конфіскацією виробленого зведеться нанівець. Спеціалісти штабу радили місцевій владі вести боротьбу зі спробами місцевого населення щодо їх ліквідації.

Наміри окупантів зберегти колективну форму власності засвідчує офіційна заява нацистів (в грудні 1941 р.) про те, що колгоспне майно є власністю Німецької держави, і хто його не поверне, того буде розстріляно⁶³. Виконуючи розпорядження органів вищого рівня, місцева влада вимагала від старост сіл і населення забезпечити повернення вцілілого після воєнних дій колгоспного та радгоспного майна, сільськогосподарських машин, будівель, тварин, палива

та проводила його інвентаризацію. Мешканці сіл вимушені були повертати в загальні двори худобу та реманент або доводити цивільній владі право власності на нього.

На місцевому рівні збереження колективних форм господарювання чиновники пояснювали відсутністю у селян для обробітку розподіленої землі інвентаря та живої тяглової сили. Але, щоб не дражнити населення, колгоспно-радгоспна система все-таки зазнала змін: колгоспи були перетворені у загальні (громадські) господарства, радгоспи у земельні двори, а машинно-тракторні станції (МТС) переходили у підпорядкування органів німецької цивільної влади.

Факти ліквідації цивільною владою колгоспів підтверджували у донесеннях радянські партизани: «Німці ліквідовують колгоспи і створюють общинні господарства на чолі з німецьким управлінням. Зібраний урожай у колгоспах здають зразу ж окупаційній владі на утримання німецької армії та тилу»⁶⁴.

Господарства колективної форми власності отримували нових керівників. У розробленій інструкції щодо управління колгоспами та радгоспами зазначалося, що у зв'язку з відсутністю можливості залучати на адміністративні посади німців, потрібно активізувати роботу по призначенню на ці посади місцеве населення та потурбуватися про підняття їх авторитету. Командири радянських партизанських загонів зазначали: «В общинних господарствах керівником є староста господарства, а в колишніх радгоспах – коменданти або управляючі господарством. Старосту общинного господарства не обирають, а призначає сільськогосподарський комендант»⁶⁵. Керівники господарств несли адміністративну та кримінальну відповідальність за виконання доведених до їх відома завдань. У разі їх невиконання або прояву слабкодухості, керівників загальних дворів притягали до адміністративної та кримінальної відповідальності. Так, за невиконання плану копання буряків, Ярмолинецький гебітскомісар наказав заарештувати та утримувати в тюрмі упродовж 10 днів керівників загальних дворів сіл Залісся та Мушкутинці⁶⁶.

Керівники громадських господарств також жорстоко поводитися зі своїми підлеглими. За невиконання їх розпоряджень, на селян накладалися штрафи та тюремне ув'язнення. Так, керівник Шатавського господарства за два роки перебування на посаді, оштрафував 50 працівників⁶⁷.

Окупаційна влада залишила без змін внутрішню структуру господарств. Вони, як і до війни, поділялися на бригади та ланки. Нижчою структурою в загальному дворі були ланки, що склалися з 10 дворів⁶⁸. Їх кількість залежала від площі земельних угідь і культур, що вирощувалися в господарстві. У середньому в громадському господарстві працювало 3–4 бригади під керівництвом бригадирів, які призначалися керівником господарства та старостою села. За виконання намічених планів вони отримували надбавки та премії у розмірі 10% від заробітної плати⁶⁹. Бригадири досить часто штрафували своїх підлеглих. Так, за не вихід на роботу члени бригади Маківського громадського господарства були оштрафовані кожен на суму 200 крб⁷⁰.

Праця селян у колективних господарствах регламентувалася відповідно до закону про загальну трудову повинність. Кожний член загального двору віком від 16 до 60 років був зобов'язаний брати участь у трудовій діяльності загального двору та виробляти встановлені норми виробітку. В разі саботування трудової повинності, з винних стягувався штраф на користь загального двору в сумі 100 крб⁷⁰. Якщо ж і ця міра не допомагала, то справу на саботажника передавали в канцелярію гебітскомісара і згідно з рішенням направляли у трудовий табір для перевиховання⁷¹.

Робочий день селянина тривав з 5-ї до 22-ї години. Перерва на сніданок тривала півгодини, на обід – годину. Післяобідня пауза не перевершувала – 15 хв.

Як і за радянської влади, хлібороби отримували платню на основі вироблених трудоводнів. Трудовий мінімум складав 22 робочих дні на місяць. На зарплату видавали гроші і збіжжя (за вироблений трудоводень – 2 крб і 3 кг зерна)⁷³. На початку окупації розмір оплати на трудоводень установлювали загальні збори господарств.

Так, у серпні 1941 р. на загальних зборах села Майдан Сахнівський було прийнято рішення про оплату трудодня одним снопом жита та півснопом пшениці.

Із перших днів окупації місцева влада намагалася зберегти та відновити матеріально-технічну базу колишніх колгоспів, без якої значно б ускладнилося виконання поставлених завдань. За підрахунками німецьких чиновників, лише у Шепетівському гебіті (в грудні 1941 р.) працювало: 188 тракторів, 56 вантажних автомобілів, 299 молотарок, 19 комбайнів та 705 сівалок. У розрізі районів кількість сільськогосподарської техніки відображає таблиця (додаток 7).

Господарські роботи під час окупації в колгоспах і радгоспах виконував також гужовий транспорт. На коней, які залишилися в господарствах, у середньому припадало від 3,5 до 14,5 га орної ріллі. Приміром, у Шепетівському гебіті селяни в середньому виорювали одним конем від 5 до 7,8 га.

Через зменшення кількості техніки та гужової сили ла-фюрери виробили типову інструкцію-пам'ятку керівникам громадських господарств для обробітку сільськогосподарських угідь. У документі нацистські спеціалісти наголошували, що для збільшення орних площ необхідно: по-перше, вдаватися до неглибокої оранки; по-друге, сіяти вручну, без використання механізованих сівалок; по-третє, посіяти заборонувати. У міру погіршення ситуації з обробітком колективного ґрунту, чиновники цивільної адміністрації радили керівникам на незораних полях скошувати бур'яни, щоб ті, дозрівши не забруднили зорані ділянки. Керівників господарств агрономи наставляли, щоб поля під засів кукурудзи та соняшника не орали, а обробляли вручну за допомогою лопат та сап. Компенсуючи відсутність техніки, окупаційна влада вдалася до широкого застосування ручної праці, зокрема при косовицях, збиранні урожаю та його обмолоті. Цей процес у підсумку низив якість і збільшив терміни проведення посівних та збиральних кампаній. Але нацисти і тут знайшли вихід із ситуації. Нестачу робочих рук компенсували міськими жителями, яких масово направляли в села на збиральні кампанії. Створювались мобільні групи (щонайменше з 14-літніх

підлітків), які цивільна влада використовувала впродовж 8-ми місяців. Для прикладу, у Дунаєвецькому гебіті до збору урожаю 1943 р. окупаційна влада долучила навіть учнів шкіл та працівників цивільних установ⁷⁴.

Кількість зібраного врожаю залежала від якості насіння. Для посіву елітного зерна досить поширеною була практика обміну насінневого фонду серед громадських дворів. Керували процесами сортообміну працівники районних сільськогосподарських відділів. За обмін господарствам додатково доплачували по 10–12 кг зерна.

Проаналізувавши жнива 1941 р., нацисти планували провести посівну кампанію 1942 р. на таких умовах: обмін посівного насіння проводити у селян на дефіцитні продукти харчування та господарські товари в пропорції 1:2; збільшити площі під картоплю, зменшити посівні площі під таку трудомістку культуру, як цукровий буряк. Для збалансування посівів різних культур районні сільськогосподарські відділи доводили відповідні плани. Так, зокрема, Васильківському загальному двору навесні 1942 р. необхідно було засіяти 3 га кукурудзи та 5 га соняшника⁷⁵.

Для вчасного збору вирощеного врожаю 1942 р., цивільна влада використовувала усі можливі адміністративні засоби впливу. Наприклад, Проскурівський гебітскомісар заборонив на час жнив самовільний рух підвід, відлучення членів громадських господарств без відповідної письмової згоди керівника. Було закрито до кінця збору зернові ярмарки тощо.

Для пришвидшення збору врожаю в генеральну округу завозили сільськогосподарський реманент та техніку, які розподілялися між округами. Так, у Дунаєвецьку округу гітлерівці доставили 356 кіс, 712 брусків, 170 кісят та інший дрібний інвентар⁷⁶. Разом у генеральну округу в 1943 р. завезли 60 тис. кіс, 1260 плугів⁷⁷.

Селяни зазнавали визиску не лише від гітлерівців, а й від новоспечених поміщиків. Ними, як правило, ставали високопоставлені есесівські офіцери, чиновники цивільної адміністрації, діти німецьких юнкерів та куркулів. Так, на території Волинської області було створено 312 поміщицьких маєтків⁷⁸. Під латифундії влада забрала

в селян 288 тис. га землі⁷⁹. За іншими даними, окупаційною владою у Волинському регіоні було створено 130 маєтків, яким належало 98163 га землі⁸⁰. Тільки в Луцькому районі гітлерівці організували 18 маєтків, на кожний з яких припадало в середньому 600 га землі⁸¹. Один із таких маєтків появився у селі Малі Березолупи Рожищенського району. Господарював у ньому німець Г. Донау. Для будівництва конюшні він наказав розібрати 50 селянських хат⁸².

Маєтки на Волині мали різну кількість землі: Гнідаві – 549 га, Швіркові – 179, Носовичах – 332, Горохові – 86, Олександрівцях – 380 га і т. п.⁸³. На території Рівненщини було зареєстровано 43 маєтки, в користуванні яких перебувало загалом 16223 га землі⁸⁴. З метою наділення землею мільйонів німецьких колоністів, керівники рейху обмежили з жовтня 1942 р. розміри маєтків до 160 га⁸⁵. Свої права на землю виборювали колишні поміщики та куркулі, яким «нова влада» дозволила відновлювати старі порядки. Лише на Волині гітлерівці створили 8 тис. куркульських господарств⁸⁶. Весна 1942 р. принесла для селянства генеральної округи земельну реформу. Початок її поклав закон «Про новий аграрний лад», датований 15 лютого 1942 р.⁸⁷ Розрекламований новий земельний устрій передбачав планомірний перехід від більшовицького колективного господарства до самостійних селянських господарств. Реформу передбачалося проводити у декілька етапів. На першому етапі колгоспи перетворювалися у перехідну форму – громадські господарства. Їх створення регламентували тимчасові постанови Надзвичайної комісії для впорядкування земельного питання в Україні. До громадських господарств переходило майно колишніх колгоспів зі всією землею та живим і мертвим інвентарем. Положення зобов'язувало виконувати господарством всі контингенти, що накладалися на все село.

Положення також регламентувало роботу членів господарства і на власних земельних ділянках. Чоловікам дозволялося працювати у власному господарстві 150 днів на рік, жінкам – 100 днів, молоді та особам, які досягли 60 років – 30 днів.

На другому етапі реформи громадські господарства мали реорганізуватися у хліборобські спілки – товариські об'єднання ін-

дивідуальних селянських господарств, що створювалися при умові виконання членами громадських господарств усіх контингентів. За підрахунками окупантів, у рейхскомісаріаті «Україна» проживало 3,3 млн. селян, яким потрібно було надати землі реформованих громадських господарств⁸⁸. Члени хліборобських спілок землю отримували смугами у декількох місцях громадського господарства і повинні були її обробляти відповідно до загальної сівозміни. Для розподілу землі в Чанькові (Дунаєвецький гебіт) створили 32 десятихатки. Середній розмір землі на одноосібне господарство становив від 4 до 4,1 га⁸⁹. Жителі с. Калачківці (Кам'янецький гебіт) під час розподілу колгоспної землі одержали земельні наділи по 4,16 га⁹⁰.

Члени індивідуальних господарств об'єднувалися лише для спільного обробітку ґрунту, хоча не виключалося об'єднання для виконання трудовітких сільськогосподарських робіт. Першу хліборобську спілку на теренах рейхскомісаріату «Україна» було створено в червні 1942 р. у селі Рихта Кам'янецького гебіту⁹¹. У жовтні 1942 р. сільськогосподарськими спілками стали: в Проскурівському гебіті – господарства 11-ти сіл⁹², в Кам'янецькому – 2⁹³ і Летичівському гебіті – господарства 23-х сіл⁹⁴.

За статистичними даними у рейхскомісаріаті «Україна» 350 тис. селян отримали землю в приватну власність⁹⁵.

У ході земельної реформи набрали чинності положення, що регламентували розміри присадибної землі членів господарств. Відповідно присадибні ділянки звільнялися від поставок і податків й переходили у приватну власність (додаток 8). Передбачалося поступове збільшення розмірів присадибних селянських ділянок до 1 га .

За рахунок існуючого резерву, за підрахунками окупантів загальна площа земельних угідь у рейхскомісаріаті «Україна» склала 22,9 млн. га, з них на індивідуальний сектор припадало лише 1,6 млн. га, тобто 6,5%⁹⁶. При збільшенні кількості земель присадибних господарств удвічі, їх площа логічно збільшувалася до 3,2 млн. га і складала 13% від загальної площі, якщо вони зростали, то цей показник сягав при збільшенні ділянок втричі до 4,8 млн. га, що становило 20% від цих сільськогосподарських угідь⁹⁷.

Селяни з нетерпінням очікували збільшення розмірів присадибних ділянок. Однак окупаційна влада вдавалася до цього вибірково. Насамперед землею наділялися селяни, які вправно виконували покладені на них контингенти та добросовісно працювали у громадських господарствах.

Реформа мала на меті появу ще однієї форми господарювання – державних маєтків, що створювалися на базі радгоспів і тих громадських господарств, які не виконали сільськогосподарські контингенти. В рейхскомісаріаті функціонували від 2515 до 3215 державних маєтків, з-понад 6000 га землі у кожному⁹⁸.

Для управління ними нацисти створили у Києві «Головне управління державних маєтків». На рівні гебітів ними керували окружні управління. Крім того, на декілька маєтків призначався управитель (оберлейтер). На місцях для управління маєтками призначалися коменданти, які підпорядковувались окружному сільгоспоменданту. Крім німців-адміністраторів, до управління маєтками залучалися й українці. Вони підпорядковувались окружним агрономам, а ті, у свою чергу, управлінню держмаєтків. Українська допоміжна адміністрація створила власне «Українське бюро держмаєтків». Однак воно було лише робочим органом німецької структури. Роботу маєтків регламентувало розпорядження генерального комісара «Волинь–Поділля», датоване травнем 1942 р. Воно визначало чисельність працівників, їх обов'язки, розмір заробітної плати тощо. Першим державним маєтком на теренах генеральної округи стало загальне господарство с. Юзівки, що не справилося з виконанням податків⁹⁹.

Українське село за роки окупації зазнало значного економічного пограбування. Продукцію, селяни здавали окупантам за мізерними закупівельними цінами, рівень яких в десятки разів був меншим від їх ринкової вартості. Так, закупівельна ціна десятка яєць у деяких гебітах генеральної округи в 1942 р. складала 2,80 коп., за 1 кг картоплі окупаційна влада платила 35 коп., за кг капусти, помідор та огірків – по 25 коп., за кг яловичини – 3 крб 10 коп., 1кг свинини – 5 крб¹⁰⁰. Центнер збіжжя окупаційна влада приймала по таким заку-

півельним цінам із розрахунку 10 крб – 1 рейхсмарка: жито – 25 крб, пшениця в залежності від класу – від 25 до 35 крб, овес – 23, ячмінь – 23, гречка – 40, просо – 23, ріпак – 120, кукурудза – 23–30 крб. За 100 кг зданого сіна населенню сплачувалось 20 крб¹⁰¹.

Для своєчасного та повного виконання селянами сільськогосподарських поставок, гебітскомісари в генеральній окрузі «Волинь–Поділля» заборонили продавати на ринках худобу, свиней, коней, овець, домашню птицю всіх видів, збіжжя та вироби з нього, м'ясо і м'ясопродукти. В Проскурівському гебіті табу поширювалось і на молоко та молочну продукцію, яйця, фрукти, городину, картоплю, олію¹⁰². За невиконання розпорядження накладалися штрафи та проводилася конфіскація худоби.

Ті види продукції, що не потрапили до «чорних списків», селяни реалізовувати не могли через масове закриття окупаційною владою базарів¹⁰³. У деяких випадках влада дозволяла ярмаркувати, але чітко визначала для цього дні. За самовільний продаж продукції та відновлення базарів накладалися величезні штрафи. Так, у Шепетівському гебіті вони досягали 10 тис. крб¹⁰⁴.

Бездумне накладення нацистами на селян сільськогосподарських контингентів призвело до економічного краху села. За даними гебітскомісара Ізяславської округи на травень 1943 р., у його володіннях із 2005 селянськими дворами залишилося лише 22 дійних корови, але здати рейху, як контингент, в 1943 р. селяни повинні були ще 26 корів. Контингенти «з'їли» у селян гусей, курей, качок та іншу домашню птицю¹⁰⁵.

Здійсненню політики пограбування сільського господарства активно протидіяв рух Опору. За даними окупаційної влади втрати у сільському господарстві для рейху в генеральній окрузі через радянських партизан та УПА склали понад 47 тис. ц збіжжя, 989 коней, понад 3,5 тис. голів ВРХ, 447 свиней і понад 1,5 тис. овець¹⁰⁶.

Після нищівних поразок вермахту в 1943 р., окупанти дещо лібералізували політику щодо селянства. Було введено сталі контингенти. Селяни, які їх виконали могли розпоряджатися продукцією, що залишилася у них. Зміни стосувалися поставки контингенту

ВРХ. Кількість поставок тварин обраховувалася від площі земельних угідь індивідуального та громадського господарства. Чинovníки цивільної адміністрації надали селянам право вибору при поставці м'ясного контингенту між свининою і телятиною.

Ще однією акцією з пропагандистським підтекстом було повернення мешканцям сіл генеральної округи конфіскованої під час колективізації худоби та коней. Повірівши нацистам, селяни зверталися до влади з заявами такого змісту: «Прошу повернути мені дійну корову, яку в мене конфіскувала радянська влада в 1933 році»¹⁰⁷.

З метою завоювання авторитету серед місцевого населення нацисти з червня 1943 р. проголосили «Декларацію про власність», розроблену Міністерством у справах східних областей. У ній зазначалося, що Німеччина визнає та захищає селянську земельну власність¹⁰⁸. Документ називали продовженням земельної реформи. Згідно з його положеннями земля, що була надана селянам для постійного користування, оголошувалась їх приватною власністю. Оскільки декларація мала загальний характер і не містила конкретних умов передачі селянам землі у приватну власність, то до неї було додано відповідні директиви, де містився детально описаний порядок передачі земельної власності. Декларація передбачала також спадкову власність на землю¹⁰⁹.

Окупаційна преса заявляла, що завдяки положенням Декларації в рейхскомісаріаті «Україна» станом на вересень 1943 р. українські селяни отримали у приватну власність присадибні ділянки до 1 га та грамоти про спадкову власність на землю¹¹⁰. Однак обіцянки, виголошені в документі, як і вся аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна», далі висвітлення на папері не пішли. Загалом ситуація залишалася незмінною, тобто ніякі правові акти не заважали окупантам експропріювати ресурси села в необхідних для них масштабах.

Для планомірного та організованого пограбування сільського господарства генеральної округи залучалися німецькі фірми і товариства. Монопольне право на заготівлю сільськогосподарської продукції на території рейхскомісаріату належало головній конторі

товариства «Україна» та створеним нею філіалам і дочірнім підприємствам, що, у свою чергу, відкрили 130 філіалів та контор¹¹¹. Фірмі «Плодоовоч» населення здавало вирощені овочі та фрукти. Зібраний хліб приймали контори «Заготзерно»¹¹².

Таким чином, сільське господарство генеральної округи займало особливу роль в економічних планах німецьких загарбників. А. Гітлер та його спільники бачили Україну житницею Німеччини, що забезпечить рейх і вермахт необхідною кількістю сільськогосподарської продукції та сировини. З цією метою «нова влада» зберегла в генеральній округі радянські колгоспи та наказала населенню сіл повернути розкрадений інвентар і худобу. На селян очікувала виснажлива примусова праця, а за найменший непослух застосовувалися фізичні покарання та розгалужена система штрафів. Із весни 1942 р. селянство регіону влада «ощасливила» аграрним законом, що передбачав ввести докорінні зміни в селянському господарстві. Реформування було можливе лише за умови виконання селянами всіх зобов'язань і здачі контингентів. У разі повного виконання непомірних податків, громадське господарство реформувалося у хліборобську спілку, а селяни отримували наділами землю. Розміри земельних ділянок були різними і залежали від кількості членів господарства та загальної площі виділеної під паювання землі. Однак розпочата реформа не зменшувала кількості та розмірів контингентів.

Окупаційна влада після себе залишила згарища та руїни від колгоспних ферм, адмінбудинків та інших приміщень. Тільки у східних гебітах генеральної округи нацисти знищили 12 машинно-тракторних станцій¹¹³, 860 тракторів¹¹⁴. У період окупації вщент пограбовано майно 24 колгоспів.

2.3. Економіка округи на службі рейху

Забезпечення ефективного використання економічних ресурсів загарбаної території України стало головним пріоритетом органів окупаційної влади. Зацікавленість нацистів її промисловим потенціалом розпочалося ще до початку війни. Розвідувальні органи Німеччини збирали інформацію про промислові об'єкти, що працювали в республіці. Ще наприкінці 1940 р. управління військової економіки та спорядження розпочало розробку економічних заходів плану «Барбаросса». В плані «Ольденбург» були викладені основні цілі та напрямки використання народногосподарського потенціалу і трудових ресурсів територій, що підлягали окупації. Керівництво рейху на основі положень плану «Ольденбург» розробило детальні директиви щодо використання економіки території СРСР у т. ч. України.

З початком війни промислові об'єкти регіону потрапили в підпорядкування «військових інспекцій», які отримали повноваження забезпечувати охорону, відбудову та запуск тих підприємств, що сприяли виконанню бойових операцій вермахту.

Нацистське керівництво з перших днів окупації заявляло, що пріоритетними галузями для них є зерно, олійні культури, нафта та легкі метали. Відповідно до цих планів промисловість України підлягала знищенню. На українські заводи та фабрики чекала деіндустріалізація. Реалізуючи це завдання на практиці, окупанти розв'язували стратегічне завдання – ліквідувати промислові об'єкти в Україні, підприємства рейху позбавлялися конкурентів та отримували величезний ринок збуту власних товарів.

У міру того, як війна переходила з «блискавичної» в затяжну, окупанти змушені були змінити свої плани та розпочати реанімацію підприємств. Нацистська воєнна економіка потребувала сировини, армія – продуктів харчування, одягу тощо.

Цивільна влада в наказовому порядку «запрошувала» населення міст і сіл генеральної округи до здачі для потреб воєнної економіки кольорових металів, запасів бензину, мастил, теплих речей. Так, мешканці Дунаєвецької округи «добровільно» здали на

початку 1942 р. понад 40 тис. одиниць теплого одягу¹¹⁶. Бригада робітників, яка працювала на розбиранні будинків у історичній частині Кам'янця-Подільського, здала місцевій владі 13 т кольорових металів¹¹⁷.

Відновлені заводи працювали у складних технічних умовах, гостро відчуваючи відсутність запчастин, хімікатів і кваліфікованих кадрів. Так, адміністрація Дунаєвецького маслозаводу, у поданій до промислового відділу заявці, просила надати для виробничих потреб балон сірчаної кислоти, 15 діжок та металеві труби¹¹⁸. Полянський маслозавод, технічно справний, простоював лише через відсутність склотари.

У генеральній окрузі відновлювалася галузь із виробництва масла. Однак виконати доведені показники було не просто. Так, маслозаводи Подільського молоко-маслооб'єднання із запланованих у січні 1942 р. 8 тис. 391 ц масла виробили 8064 ц, у квітні цього ж року з 65.538 ц – 58.364 ц масла¹¹⁹. І це при тому, що підприємства галузі з кожним місяцем нарощували виробничі потужності. Якщо в лютому 1942 р. ними вироблено 16 тис. ц готової продукції, то в березні вже 33 тис. ц, квітні – 58 тис. ц. Усього в 1942 р. маслозаводами вироблено 218 тис. ц масла. Лідировав по виробництву продукції Кам'янець-Подільський маслозавод, працівники якого щодобово виготовляли від 1200 до 1500 кг масла¹²⁰. За економічними показниками його наздоганяв Дунаєвецький маслозавод. З вересня по жовтень 1941 р. тут виробили 6 т¹²¹, а впродовж 1942 р. – 130 т масла. Слід відмітити, що завод першим у галузі освоїв випуск голландського сиру і до серпня 1943 р. виробив 125 т цієї продукції¹²².

Окупанти активно відновлювали цукрову галузь. Реанімовані цукрові заводи на території колишньої Кам'янець-Подільської області увійшли до створеного окупантами Кам'янець-Подільського цукротресту, який очолив колишній головний інженер В. Скипа. За даними окупаційної преси підприємства тресту переробили до початку лютого 1942 р. 1802550 ц цукрового буряка, з якого виробили 157465 ц білого та 16777 ц жовтого цукру¹²³. В. Скипа під час допитів в органах НКВС підтвердив,

наведені на шпальтах газети «Український голос», цифри: «Через постійні аварії, нестачу палива та сировини заводи із запланованих у 1941 р. для переробки 8 млн. ц буряка, ледве спромоглися переробити 1,5 млн. ц. Цукроварами з 1941 по 1944 рр. зварено 521 тис. ц цукру та 18 тис. т патоки»¹²⁴.

На теренах генеральної округи відновили роботу млини. Млинарське господарство підпорядкувалось «Збіжевому підприємству України» з штаб-квартирою у м. Києві та філіями в м. Луцьку і м. Кременці. Млини, що працювали у східних гебітах генеральної округи, ввійшли до складу створеного цивільною владою борошно-мельного об'єднання на Поділлі¹²⁵.

Цивільна влада продавала частину млинів у приватні руки. Так, у 1941 р. приватним став млин у с. Ходорівці Кам'янецького гебіту. Його власником став А. Думанський.

Для переробки зерна на борошно в генеральній окрузі працювало 747 млинів¹²⁶. У Дунаєвецькому гебіті на кінець жовтня 1941 р. з наявних 21 млина розпочало роботу 19 (з них 10 вальцових)¹²⁷.

У млинарському господарстві були свої гіганти як за кількістю працюючих, так і за обсягами переробленої продукції. Так, на Млинівському млині (Полонський район) працювало 40 робітників. Проскурівська круподерня у вересні 1941 р. переробила 140 т гречки, в грудні – 100 т гречки та 50 т борошна¹²⁸. У 1943 р. млини, що працювали на теренах округи, повинні були перемолоти 10 тис. т зерна. Однак, через незадовільну матеріально-технічну базу, відсутність палива та кваліфікованих кадрів, вони з доведеним до них завданням не впоралися. Було перемелено лише 3,5 тис. т сировини¹²⁹.

Для забезпечення окупантів і населення хлібом у генеральній окрузі відновили роботу хлібопекарні. В кожному гебіті генеральної округи працювали до десяти державних пекарень. Потужність Дунаєвецької пекарні в жовтні 1943 р. склала 37,6 т випеченого хліба. Від його продажу вона отримала 48 тис. крб прибутку¹³⁰. Пекарня у м. Торчині, на Волині, за добу випікала 100–115 двохкілограмових буханок хліба. Працівники пекарні тільки в липні 1942 р. випекли 4 тис. кг хліба.

Окупаційна влада відновила роботу підприємств із переробки домашньої птиці та сортування яєць. У генеральній окрузі нараховувалося понад 2 млн. одиниць домашньої птиці, тому проблем з сировиною в цих підприємств не виникало.

Для збору в населення курей та яєць працювали понад 1800 пунктів збору сировини. Вони направляли зібрану продукцію до аналогічних районних пунктів, а звідти доставляли у різні сортувальні точки (їх налічувалося 12), де яйця сортувалися відповідно до німецьких стандартів. Упакована продукція направлялась у східну частину округи на три комбінати: Кам'янецький, Проскурівський та Шепетівський¹³¹.

Щоб налагодити постійні поставки м'яса домашньої птиці та яєць, влада масово відновлювала роботу інкубаторських станцій, цехів і фабрик. Потужність Дунаєвецької фабрики сягала 185 тис. яєць, з виходом 129 тис. курчат. Добова закладка складала 3–4 тис. яєць¹³². За два місяці 1942 р. фабрика продала населенню 12,5 тис. курчат¹³³.

Солдати німецької армії потребували також військового спорядження та білизни. Цей товар на теренах генеральної округи виробляла Проскурівська трикотажно-ткацька фабрика. За 3 роки безперервної роботи (1941–1944 рр.) тут виробили 2000 т валянок та 4000 т трикотажного одягу¹³⁴. Для розширення асортименту продукції на підприємстві збудували цех із технологічної обробки та фарбування шерсті, що дало змогу виконувати замовлення для військ СС. У жовтні 1941 р. від реалізації продукції підприємство отримало 84 тис. крб прибутку¹³⁵.

Трикотажними виробами постачав вермахт також колектив Славутської суконної фабрики, який складався із 61 працівника. У серпні 1941 р. вони виготовили 1402 ковдри.

Окупантам удалося відновити роботу відомого на Поділлі Дунаєвецького текстильного центру, підприємства якого славилися давніми традиціями та високою якістю продукції. В місті працювали 4 текстильних фабрики. Наприклад, одне з відновлених підприємств восени 1941 р. (за 2 місяці) виробило продукції на суму

393900 крб¹³⁶. Працівники текстильної фабрики № 2 у першій половині 1942 р. виготовили 7 тис. м полотна, 1 тис. рушників, понад 500 м сукна, 1 тис. ковдр, кількясот хусток тощо¹³⁷.

Фабрика № 3 за 6 місяців роботи випустила: 3611 одіял, 1040 одиниць одягу з шерсті, понад 2100 шарфів, 1030 пар білизни тощо. Прибуток від продажу продукції склав 266 тис. крб¹³⁸.

Фабрика № 1 за 11 місяців направила в рейх 34 тис. м тканини, 648 жіночих хусток та понад 11 тис. кг вати¹³⁹. Крім того, для потреб сільського господарства працівники підприємства додатково виробили 12 тис. м полотна та працювали над замовленням – виготовлення 50 тис. м полотна для цукроварень України.

Вже з кінця літа 1941 р. запрацювали промислові підприємства, що виготовляли технологічне обладнання та іншу продукцію, якої потребували рейх, вермахт і місцеві підприємства. Набирав потужностей Проскурівський промисловий завод, що випускав на замовлення технологічне обладнання для фабрик і заводів. Лише в жовтні 1941 р. він виготовив обладнання для Шепетівського і Волочиського цукрових заводів, а для Проскурівського міського водогону – сталеві труби.

Відновлювали роботу підприємства з виготовлення господарських товарів – мила, гуталіну тощо. Вже у вересні 1941 р. пустили в дію Проскурівський шкіряно-хімічний завод, який за 2 місяці виготовив та реалізував мила на суму 20 тис. крб, мастила – на 23 тис. крб, віконної замазки – на 3 тис. крб, гуталіну – на 1500 крб, шкірихрому – на 89 тис. крб¹⁴⁰. Дунаєвецький шкірзавод за рік роботи виготовив понад 16 тис. дцм хрому, 500 кг взуттєвих платформ, 2500 кг сирої шкіри, 700 кг мила і 200 гребінців. Прибуток заводу сягнув 60 тис. крб. У Рівному відновила роботу фабрика мастил та крему для взуття. Щоденно вона виробляла до 100 кг крему та 1 тис. кг мастил.

У Володимирі-Волинському працювала єдина в генеральній окрузі фабрика випаленої кави. Її працівники в 1942 р. виробили 1300 кг кави.

Окупаційний режим потребував продукції будівельних підприємств: цегли, вапна, бетонних конструкцій. Цегельні заводи

працювали майже у кожному місті генеральної округи: Володимирі-Волинському, Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Рівному. Однак, через відсутність сировини та палива, вони працювали не на повну потужність. Так, добова промислова потужність Романівської цегельні до війни становила 200 тис. одиниць черепиці та 50 тис. вогнетривкої цегли. Утім у травні 1942 р. колектив підприємства (23 працівники) спромігся виробити лише 29 тис. одиниць будівельної цегли, 1 тис. вогнетривкої, 4 тис. пічної та 4,5 тис. черепиці.

Цивільна влада активно взялася за відновлення підприємств, що видобували торф. У цій галузі працювали як державні, так і приватні підприємства. Тільки у Костопільському районі працювало до десятка підприємств по його видобутку. Стриганська торфорозробка (64 працівники) в травні 1942 р. видобула 1204 ц торфу.

На території генеральної округи функціонували також підприємства з виготовлення паперу. Одне з них – Полянська паперова фабрика, де ще до війни працівники за зміну виготовляли 600–700 кг паперу. Зокрема, колектив чисельністю 106 працівників до травня 1942 р. виробив лише 16 т паперової продукції.

Німецькі військові частини та рейх потребували, окрім промислових товарів, також і продуктів харчування. Для їх виробництва цивільна влада вводила в дію підприємства харчової промисловості та по переробці сільськогосподарської сировини. На Волині з підприємств переробної галузі успішно працював плодоовочевий завод, робітники якого за два місяці 1943 р. виробили 750 л вишневого соку, законсервували 750 т вишень та 5 тис. кг сухих вишень.

Відновив роботу Кам'янець-Подільський плодозавод. За повідомленням окупаційної преси, його працівники в 1942 р. переробили та відправили в рейх 120 т огірків, помідорів, капусти та 33 т соку. Працівники цеху повидла зварили 200 т продукції, зокрема 110 т повидла та 90 т джему⁴¹.

На теренах генеральної округи працювали також підприємства, що виробляли солодоці та іншу продукцію. Так, Миньковецький цех у серпні 1941 р. виготовив 400 кг цукерок⁴², Кам'янець-Подільський консервний завод виробив 600 т мармеладу⁴³. Окупаційна влада та-

кож відновила роботу цехів по виробництву мінеральних вод та безалкогольних напоїв. З серпня 1941 р. розпочав роботу Дунаєвецький завод мінеральних вод потужністю 1500 пляшок на добу. За 12 днів роботи він розлив 12 тис. пляшок, що склало в середньому 1 тис. пляшок на добу¹⁴⁴. У містечку Зіньків з жовтня того ж року відновив роботу пивоварний завод¹⁴⁵.

Запрацювали також і спиртзаводи. На рівні рейхскомісаріату вони підпорядковувались головній філії Центрального управління напоїв України в м. Луцьку. В східних гебітах генеральної округи підприємства галузі належали створеному спирто-броваро-крохмало-дріжджевому тресту, яким керував призначений нацистами Заболотний. Працюючі підприємства мали різні потужності. За архівними даними потужність одного лише Маниковецького спиртзаводу становила 350 л на добу. Впродовж року завод повинен був виробити 10 тис. гкл спирту, але через перебої у постачанні палива та сировини він, наприклад, у 1943 р. працював лише 160 днів і виробив 3574 гкл спирту.

Через відсутність доброякісної сировини, заводи брали на переробку гнилу картоплю, що призводило до розтрати палива та зростання собівартості виробленої продукції. Так, Маниковецький завод, переробивши з квітня по травень 1943 р. 642 т гнилої картоплі, збільшив собівартість гекалітру спирту з 76 крб 20 коп до 110 крб. Інші заводи – Довжоцький, Райковецький та Віньковецький використовували для вироблення спирту цукровий буряк. Для забезпечення ефективної роботи їм необхідно було 98 тис. ц сировини.

Для забезпечення виробництва підприємства галузі повинні були мати чималі обігові кошти, наприклад, згаданий Маниковецький завод, виробивши у 1942 р. 84046 гкл спирту, витратив 1139042 крб, з них на закупівлю ячменю 89537 тис. крб, картоплі – 10981 крб та палива (торфу) – 371 тис. крб. У 1943 р. на виробництво 3574 гкл спирту його затрати на паливо становили 315784 тис. крб, на виплату заробітної плати – 459511 тис. крб, амортизацію – 34020 крб, інші видатки сягали 112507 тис. крб. Усього ж підприємство за 1942-1943 рр. виплатило 2071019 тис. крб, отриманих з його доходів¹⁴⁷.

Цивільна влада відновила видобуток фосфоритних руд, розробки яких інтенсивно велися до війни в урочищі Майдани поблизу с. Морозів Дунаєвецького району¹⁴⁸. З 1943 р. на відновлену шахту набиралися робітники 1919–1921 рр. народження. Окупанти залучали до робіт на шахті також жінок. Робітники, які працювали тут, звільнялися від примусових робіт у Німеччині.

Промислові підприємства рейху та вермахт потребували в значних обсягах українського лісу, що перейшов з початку окупації у підпорядкування надлісництв. На теренах генеральної округи планові поставки забезпечували 126 головних лісництв. У 1942 р. Кам'янець-Подільське та Староушицьке надлісництва виконали замовлення для вермахту по заготівлі 150 м³ будівельного лісу. Працівники двох Клеванських надлісництв за рік доставили рейху понад 41 тис. м³ промислового лісу.

Надлісництва, крім постачання вермахту промислової деревини, доставляли на місцеві шкірзаводи дубову кору. Так, Маківське надлісництво надало шкірзаводу 50 м³, Голосківське – 172 м³, Блищанівське – 10 м³ дубової кори.

Заготовлений ліс на будівельний матеріал переробляли лісопильні. На теренах генеральної округи працювало 93 лісопильні. Розмах, з яким велося пограбування українських лісів, засвідчують наступні цифри: тільки у лютому 1943 р. вони заготовили 49300 м³ будівельного лісу та 340000 м³ дров¹⁴⁹.

На виконання замовлень вермахту працювали не лише промислові підприємства і ремісники, а й цілі села. Так, у червні 1942 р. 31 сільська громада Кам'янець-Подільського району отримала від німецької фірми «Анон Фурман» підряд на виготовлення возів.

З 1942 р. окупаційний режим зосередив свої зусилля на привласненні всіх діючих підприємств та природних ресурсів окупованих територій. Німецька промислова еліта втілила в життя наступну схему заволодіння українськими фабриками та заводами: фірми та концерни Фліка, Круппа, «Іг Фарбен», «Герман Герінг» та інші створювали «Східні товариства», що брали під опікунське управління підприємства з наступною передачею їх в оренду концернам – за-

сновникам цих товариств. Як стверджували керівники найбільших монопольних компаній, цей крок був продиктований війною. Густав Шлоттерер та інші представники державно-монополістичного капіталу відстоювали думку, що «Східні товариства» повинні підготувати прихід у захоплені східні райони приватного капіталу. Проте діяльність німецьких промислових товариств на окупованій території СРСР, на відміну від країн Західної Європи, ускладнювалася нестабільною політичною ситуацією в тилу. Тому, на час ведення бойових дій, усі ризики за роботу німецького капіталу в рейхскомісаріаті «Україна» брала на себе держава. Німецький промисловий капітал для мінімізації ризику орендував у держави промислові об'єкти, з кінцевим викупом по закінченню війни.

На 1942 р. припав пік по створенню різного роду дочірніх товариств, філіалів у різних галузях економіки окупованих українських земель. За даними І. Ветрова, німецький промисловий капітал на початок 1942 р. створив для пограбування окупованої території СРСР 17 монопольних товариств, що, залежно від спеціалізації, поділялися на компанії, які займалися торгівлею та виробництвом продукції, її постачанням у рейх та вермахт. Тотальність пограбування окупованої території рейхскомісаріату «Україна» засвідчує факт діяльності лише у продовольчій галузі 12 таких товариств із 130 філіалами. За німецькими даними всього на окупованій території Радянського Союзу працювало 26 товариств із німецьким капіталом¹⁵⁰.

Ті галузі економіки, що випадково випали з-під уваги німецького промислового капіталу, наприкінці 1942 р. перейшли у підпорядкування, створеного відповідно до розпорядження Герінга та за безпосередньої згоди представників німецького капіталу «Східноекономічного товариства з обмеженою відповідальністю». До жовтня 1942 р. у генеральній окрузі було зареєстровано низку таких промислових товариств: фірма братів Льоцбек (статутний капітал 100 тис. рейхсмарок); товариство торгівлі крупами «Матнесмантс» (100 тис. рейхсмарок)¹⁵¹; товариство з обмеженою відповідальністю «Волокниста промисловість в Україні»;

товариство хліборобських машин в Україні (1 млн крб), товариство з обмеженою відповідальністю «Дегаг», що опікувалося ремісничими цехами (500 тис. крб)¹⁵².

У містах працювали різні фірми. Наприклад, у м. Кам'янці-Подільському місцевою промисловістю опікувалася фірма «August Evers», у Дунаївцях завод «Змичка» належав німцю Лейбах. У Рівному німецькі фірми працювали у таких галузях: акціонерне товариство «Агаг» та «Броер» – у будівництві, «Денгер Кароль-Фрізерне» та Кунгер Іван – цукрової промисловості, «Краце» – пекарній справі. У генеральній окрузі були представлені також промислові гіганти такі, як «Герман Герніг», «Юнкерс», «Бош», «І.Г. Фарбеніндустрі» та інші.

Створені товариства володіли незначним капіталом, з яким у Німеччині на них неминуче очікував крах. У їх штатах нараховувалася різна кількість працівників – від трьох (фірма H.S. V. Eirsatz Osten Verwundeten betreung in Rowno) до 45-ти (фірма Deutsches Rotes Kreaus).

Долучитися до масового пограбування економіки України намагалися чимало пересічних громадян рейху. Міністерство окупованих Східних територій з червня 1941 р. до березня 1944 р. отримало більше 100 тис. заяв із проханням направити працювати у створені на Сході товариства. «Щасливчиками» виявились усього понад 7 тис. осіб¹⁵³. У «Східних товариствах» працювало до півмільйона місцевих жителів¹⁵⁴.

Безконтрольне господарювання німецького промислового капіталу стало загрозою для цивільної влади. Міністр фінансів граф Л. Шверин фон Крозигк у службовій записці до керівництва рейху дав негативну оцінку їх роботі: «В останній час різні організації, товариства виникають, як гриби після дощу... Комісари по особливих питаннях, опікуни, господарчі органи доповнюють цю картину... Ми самі вже не знаємо хто є владою, а хто ні, хто належить до владної структури – товариство, що має повноваження, схожі з повноваженнями владних структур, а хто до великої групи гієн, які нишпорять по полях боїв у пошуках здобичі...»¹⁵⁵.

До березня 1944 р. німецький капітал через «Східні товариства» та різного роду фірми вилучив із окупованої території СРСР товарів на суму майже 3 млрд. рейхсмарок¹⁵⁶. Одне лише Центральне товариство через свої філіали вивезло 92 млн. т зерна, з них 5,7 млн. т у вермахт та 1,1 млн. т борошна – у рейх, 571 тис. т м'яса, 280 тис. т масла, 3,2 млн. т картоплі, 950 тис. т сировини для виробництва олії, 400 тис. т цукру, 1075 млн. штук яєць та 1,2 млн. т іншої сільськогосподарської продукції¹⁵⁷. Станом на березень 1944 р. на складах товариства знаходилося награбованої продукції на суму 669 млн. рейхсмарок. Для її вивозу потрібно було 120 тис. вагонів¹⁵⁸. Підрахувати, яка доля награбованого припадає на генеральну округу «Волинь – Поділля», неможливо. Економічне пограбування окупованої території генеральної округи активно велось і у фінансовій сфері, через систему банків. Відповідно до постанови рейхскомісара Е. Коха вони створювалися в колишніх обласних центрах та інших містах. Слід зазначити, що банки розпочинали роботу без обігових коштів, але це не завадило їм надавати кредити місцевим підприємствам та організаціям. Наймогутнішими серед них були господарські банки, що мали представництва та філії мало не у кожному місті генеральної округи. Так, баланс Рівненського господарського банку на червень 1942 р. склав 60 млн. крб і це притому, що банк працював лише три місяці¹⁵⁹, і здійснював фінансові операції на теренах Костопільської, Рівненської, Сарненської та Здолбунівської округ.

На Поділлі одноосібним лідером був Проскурівський господарський банк. Він кредитував сільське господарство, промислові об'єкти не лише на території генеральної округи «Волинь–Поділля», а й на теренах інших територіально-адміністративних утворень – «Житомир», «Київ», «Дніпропетровськ» та «Миколаїв». Господарський банк у Дунаївцях розпочав роботу, маючи актив і пасив у сумі 186 202 крб. На 1 жовтня 1942 р. загальний обіг коштів уже складав 226686555 крб, а валютний баланс обраховувався в сумі 17642203 крб. Рентабельність банку склала на 1 вересня 1942 р. 2000800 крб¹⁶⁰.

Всього у квітні 1942 р. у рейхскомісаріаті «Україна» нараховувалось 17 господарських банків, що мали 200 філій в усіх генераль-

них комісаріатах¹⁶¹. Керівним органом цієї системи була президія у складі двох членів – постійного та виборного. Останній представляв промисловців та керівників сільського господарства. Обидва керівники були німцями. У вересні 1942 р. усі господарські банки та їх філії були підпорядковані Центральному господарському банку в Україні (ЦГБ), штаб-квартира якого знаходилася в м. Рівному. Він разом з усіма філіями входив до Союзу господарських банків в Україні, яким управляв державний радник Бадінг. Баланс ЦГБ в Україні у 1942–1943 рр., за даними кредиторів, складав понад 5 млрд. крб¹⁶².

Ці кошти належали відділенням господарських банків і не були повернуті підприємствам та іншим вкладникам. За рік банк провів понад тисячу розрахунків із клієнтами, здійснив 3 тис. переказів. Його капітал сягнув 65 млн. крб¹⁶³.

Господарський банк, проводячи агресивні дії стосовно своїх конкурентів, знищував їх шляхом поглинання або реорганізації у філії. Так, у квітні 1942 р. у Проскурові відбулося злиття двох банків – сільськогосподарського та промислового в господарський банк, який очолив німець Венцель.

Банки та їх філії під ширмою проведення буденних фінансових операцій втілювали в життя фінансові плани нацистів. Так, купівля радянських грошових знаків за марки дала можливість німецькій владі розподіляти через банківську мережу награбовану радянську валюту. Зі створенням навесні 1942 р. у м. Рівному Центрального емісійного банку розпочинається випуск власних грошових білетів у карбованцях. Із введенням в обіг нової валюти, окупанти розпочали обмін радянських грошових знаків на нові у співвідношенні 1 рейхсмарка = 10 крб.

Обмін нацисти планували закінчити до 25 липня 1942 р. При цьому діяли певні правила, наприклад, для тих осіб, які мали радянські грошові знаки на суму більше 150 крб (1942 р.) або 300 крб (1943 р.), то їм карбованці нового зразка на руки не видавалися, а перераховувалися на безпроцентний рахунок. Таким чином, акумулювання грошей на банківських рахунках дозволило нацистам використати для власних цілей 75% заощаджень населення. За даними

рейхбанку, станом на 25 квітня 1943 р. гітлерівці при обміні отримали 2 млрд. крб¹⁶⁴.

Непропорційні умови обміну та недовіра до грошей нового зразка призвели до їх знецінення, що не могло не позначитися на життєвому рівні населення. Ще одним видом фінансового обману населення була сплата банками відсотків по вкладах населення. Проскурівський господарський банк платив населенню такі відсотки: денні – 0,5%, трьохмісячні – 2% та шестимісячні – 2,5%¹⁶⁵.

Не менш важливим чинником економічного пограбування була розгалужена система оподаткування та штрафів як юридичних, так і фізичних осіб. Так, громадські господарства Славутського району сплатили в 1942 р. 456414 крб податку¹⁶⁶.

Особливі надії окупанти покладали на здачу селянами та колективними господарствами сільськогосподарської продукції. Однак, у 1941 р. процес хлібоздачі загальними господарствами проходив мляво. Заплановані до кінця жовтня поставки збіжжя у Проскурівському районі було виконано лише на 10,7%; у Старокостянтинівському та Вовковинецькому – на 6,2%; у Плужнянському та Славутському районах здали всього 9 т збіжжя, Теофіпольському – 14 т, Грицівському – 24 т, Вінковецькому та Берездівському – по 47 т, Заславському – 32 т¹⁶⁷. Виконали на 100% хлібопоставку лише жителі Летичівського гебіту.

На сільськогосподарські підприємства влада накладала нерéalні контингенти, що не враховували економічної характеристики господарства. Так, загальний двір Майдан Сахнівський у 1941 р. доведений до нього план хлібоздачі у розмірі 817 ц виконав усього на 51% і відвантажив 418 ц збіжжя¹⁶⁸.

Громадські господарства Красилівського району, з доведених до них у 1942 р. плану здачі 80 тис. ц хліба, здали лише 64–65 тис. ц, а в 1943 р. – ще менше (54–55 тис. ц). За весь час окупації населення району здало окупаційній владі 162 тис. ц хлібних культур¹⁶⁹.

Непомірним тягарем для селянських господарств став молочний контингент. Розміри поставок молока, згідно з наказом рейхскомісара, визначалися кількістю худоби в селянських господарствах та мі-

сяцями в році. У 1942 р. приватні господарства та загальні двори в третьому кварталі здавали 250 л молока, а в четвертому – 100 л¹⁷⁰. При наявності другої корови розміри поставок зростали до 350 л у третьому кварталі 1942 р., а в четвертому – до 150 л. З 1 січня 1944 р. план здачі молока від однієї корови зріс до 300 л. Окупаційна влада вимагала, аби здана молочна продукція була найвищої якості. Зокрема, Рівненський гебітскомісар Беер звертав увагу на те, що коли при перевірці зданого молока буде виявлена густина менше 2,5%, то воно вважатиметься фальшивим і все село в такому випадку буде покаране.

Згідно з розпорядженням Михампільського сільськогосподарського коменданта у боржників молочного податку конфісковували худобу. Механізм конфіскації передбачав обов'язкове колегіальне рішення працівників господарства про вилучення корів. Так, загальні збори Дунаєвецької сільської громади за невиконання планів молокопоставок розпорядилися конфіскувати у селян 30 корів.

З 1942 р. контингенти накладалися не на індивідуальні господарства, а на все село. Вводилася так звана єдина система сільськогосподарських поставок. Так, смт Дунаївці лише за 4 місяці 1942 р. повинно було здати окупаційній владі – 7791 кг телятини та 520 кг свинини¹⁷¹.

До економічного пограбування нацисти залучили також систему колишньої радянської споживчої кооперації, головним завданням якої, окрім налагодження торгівлі, була заготівля у населення сільськогосподарської продукції, городини, фруктів і виробів місцевої промисловості. Для відновлення торговельних точок у східних гебітах генеральної округи створено Кам'янець-Подільський торговельно-кооперативний трест, який монополізував торгівлю в регіоні. До нього ввійшло 9 окружних споживчих спілок з центральними конторами в Антонінах, Дунаївцях, Ізяславі, Летичеві, Кам'янці-Подільському, Проскурові, Старокостянтиніві, Ярмолинцях і Шепетівці¹⁷². До кінця жовтня 1941 р. тільки на території Кам'янець-Подільського гебіту працювало 190 торговельних закладів (кооперацій), що продавали населенню вироби місцевих ремісників, промислові товари, дріжджі, перець, цукор, борошно та упряж¹⁷³.

На теренах Дунаєвецького гебіту нараховувалося 30 сільських споживчих товариств. Товари, що продавали в магазинах, користувалися в населення великим попитом. Так, прибуток Летавського споживчого товариства за жовтень 1941 р. склав понад 2 тис. крб; товарообіг Підпилип'янського торгового товариства за серпень того ж року обраховувався сумою 15 тис. крб¹⁷⁴. Працівники Дунаєвецького торговельного відділу за першу половину 1943 р. продали населенню 75772 кг цукру, 642 тис. цигарок, 9 тис. кг махорки, 2282 м тканини та іншої продукції на суму 260 тис. крб¹⁷⁵.

В системі торгівлі на теренах генеральної округи працювала також Всеукраїнська кооперативна спілка з статутним капіталом 500 млн крб. Капітал спілки через постійне залучення в її ряди нових членів до кінця 1942 р. зріс до 1 млрд. крб¹⁷⁶. У її структурі працювали 15 тис. торговельних точок і 303 повітових відділення у 543 районах рейхскомісаріату «Україна». Спілка, крім торгівлі, активно займалася заготівлею сільськогосподарської продукції через мережу, що складалася зі 100 пунктів та 700 дрібних підприємств. Значна частина їх знаходилась у генеральній окрузі «Волинь–Поділля». Вукоопспілка станом на 1942 р. заготовила в населення продуктів на суму 500 млн. крб¹⁷⁷.

До лідерів у торговельних операціях на теренах округи слід віднести також мережу кооперативних товариств України, що об'єднувала 6 млн. осіб. Цьому торговельному об'єднанню на території рейхскомісаріату «Україна» належало 15 тис. діючих і понад 1 тис. оптових магазинів, а також 8200 кооперативів¹⁷⁸.

Слід зазначити, що відкриті окупантами магазини працювали для обслуговування виключно німецької влади та солдатів вермахту. З місцевим населенням вищезазначені торговельні спілки вели бартерну (обмінну) торгівлю. За даними УШПР, у центрі рейхскомісаріату «Україна» м. Рівному в системі торгівлі «...працювало лише 11 магазинів, що обслуговували німецьку владу, та два – для місцевого населення, які здійснювали товарообмін. Сіль, сірники, соду німці обмінювали на яйця, сало, масло, хліб та курей.»¹⁷⁹

Інтенсивно грабували населення та економіку регіону створена нацистами розгалужена мережа контор для закупівлі та збуту овочів, фруктів, сировини, металу тощо. Наприклад, Кам'янець-Подільській обласній конторі підпорядковувалось 32 заготпункти. Її працівники впродовж 1942 р. заготовили та відправили до рейху 140 т шкірсировини, 2 тис. одиниць шкіри, 100 т тушок курей, 50 млн. яєць, 550 т металобрухту¹⁸⁰. У 1943 р. поставки склали: 130 т шерсті, 3 тис. одиниць шкірсировини, 55 млн. яєць, 710 т металобрухту¹⁸¹.

За роки окупації через цю структуру в рейх переправили 11375,6 т картоплі, 2056 т буряків, 997,1 т моркви, 25512 т цибулі, 1044,8 т свіжих яблук¹⁸².

Отже, вожді нацистської Німеччини питання пограбування окупованої території України розглядали задовго до війни. З метою ефективного використання економічного потенціалу окупованої країни, вони розробили низку документів та визначили першочергові завдання. Однак, в міру переходу війни в довготривалу фазу, гітлерівці через перевантаження підприємств Німеччини військовими замовленнями, мобілізацією їх працівників до лав вермахту пішли на реанімацію промислових об'єктів на окупованій території, зокрема генеральної округи «Волинь–Поділля».

Окупаційній владі з допомогою місцевого населення вдалося частково відновити та налагодити випуск продукції підприємств легкої промисловості, харчової, переробної тощо. Найбільш успішно працювали дрібні підприємства та ремісничі цехи. Виготовлену продукцію направляли на потреби вермахту та рейху. Працюючі підприємства були менш потужніші, порівняно з довоєнним часом. Через відсутність складного технологічного обладнання основна частина робіт виконувалася вручну. Більшість підприємств змушені були змінити профіль роботи.

До прямого економічного пограбування влада допустила в регіон великий і середній німецькі капітали – промислові корпорації та торговельні компанії. Значних збитків економіці регіону гітлерівці завдали через банківські структури та проведення грошової ре-

форми. Тільки на обміні радянських грошових знаків на українські карбованці гітлерівці отримали в рейхскомісаріаті 2 млрд. крб прибутку. В цій сумі є істотна доля і генеральної округи. Надприбутки «нова влада» отримувала від надходження сплати населенням і підприємствами податків, а також від купівлі за завищеними цінами товарів першої необхідності та продуктів у відкритих закладах торгівлі.

За роки війни з генеральної округи до рейху і вермахту було відправлено чимало промислової сировини (1260 т металобрухту), десятки тисяч тонн сільськогосподарської продукції (11375,6 т картоплі, 2056 т буряків, 997,1 т моркви, 25512 т цибулі, 1044,8 т свіжих яблук, 105 млн. яєць, 100 т тушок курей), 521 тис. т цукру, 18 тис. т патоки, що сприяло з одного боку забезпечення рейху необхідною кількістю харчових ресурсів та промисловою сировиною, а з іншого – породило проблему щодо забезпечення місцевого населення продовольством.

2.4. Матеріальне становище мешканців регіону. Податковий гніт. Геноцид проти українців

Тотальне використання нацистами природних, промислових і сільськогосподарських ресурсів генеральної округи негативно позначилося на матеріальних статках її жителів. Упевнені в безнаказаності, окупанти в серпні 1941 р. пограбували мешканців населених пунктів Орининського, Чемеровецького, Миньковецького, Дунаєвецького та Новоушицького районів Кам'янець-Подільської області. «Фашисти забрали в населення не тільки продовольство, худобу, овочі, одяг, а також настінні та ручні годинники, велосипеди», – повідомило Радінформбюро 20 серпня 1941 р.¹⁸³

Перші дні перебування нацистів у м. Рівному супроводжувались ексцесами. Німецькі солдати та офіцери вдиралися у квартири рівненчан і повністю грабували їх, застосовуючи при цьому грубе насильство та знущання. Очевидець гітлерівської вакханалії І. Вайсер розповідав: «29 червня 1941 р. у мою квартиру вдерлись два німці, відкрили шафи і почали забирати звідти речі: матеріал на пальто, портфель, піжаму, шкарпетки і навіть носові хустинки»¹⁸⁴. Зна-

йомство населення с. Глиники Рівненського району з гітлерівцями розпочалося з вилучення у нього зерна, хліба, худоби, взуття, одягу, тобто всього, що приглянулося керівникам «нового порядку».

Рівненський окружний комісар Беер поставив пограбування населення міста на конвеєр. Кожний район міста в наказовому порядку, у визначені дні місяця, доставляв йому постільну білизну та одяг¹⁸⁵. Награбоване у мешканців майно відправляли до Німеччини.

До пограбування і так скромних статків населення влада долучала також і місцевих фольксдойче. Так, 16 грудня 1943 р. солдати вермахту та фольксдойче вчинили черговий економічний злочин над жителями с. Серединці, що на Шепетівщині. «...Солдати та фольксдойче, коли люди повиходили з будівель, розбрелися групами по хатах, вибиваючи у них замкнені двері та вікна. При обшуку, в них знайшли крадені різні цінні речі»¹⁸⁶.

Війна та окупація спричинили різке скорочення житлового фонду в містах і селах генеральної округи. Вцілілі будинки у містах нагадували незакінчені будівельні майданчики, а ніж придатні для житла квартири. «В будинках унаслідок вибухів та влучень снарядів утворилися щілини, вікна без занавісок, парадні без вхідних дверей», – писали окупанти у аналітичних зведеннях¹⁸⁷. Підтверджує дані чиновників окупаційної адміністрації мешканка м. Проскурова, яка пережила окупацію: «...найкращу вулицю міста гітлерівці перетворили в розвалини. Будинки розбиті, вікна та двері вибиті»¹⁸⁸.

Уцілілі будинки та квартири забирала німецька адміністрація, виганяючи на вулиці мешканців. Особливо катастрофічною була ситуація з житлом у м. Кам'янці-Подільському, де житлові будинки в Старому місті окупанти розбирали на будівельний матеріал, а у Новому місті створювався район для проживання німецької адміністрації та фольксдойче. Корінних жителів виселяли на окраїни міста в аварійні будинки. Площа на одного мешканця-переселенця складала 6 м².

У Барському районі місцева управа розпорядилася в триденний термін звільнити жителям самовільно захоплені приміщення, а тим хто в них вселився з дозволу влади, оформити до кінця вересня 1941 р. відповідні договори¹⁸⁹.

Житлову кризу, спричинену руйнацією будинків, влада частково вирішувала шляхом переселення громадян у звільнені єврейські квартири та будинки. Міські управи Кам'янця-Подільського та Проскурова дозволили мешканцям проводити торговельні операції з житлом, що дало змогу частині населення поліпшити умови життя та вирішити квартирне питання. Надавався навіть кредит для купівлі житла терміном на рік. У м. Проскурові ціна на будинок сягала від 1 до 20 тис. крб¹⁹⁰. Слід зазначити, що на ціну приватного житла впливав район розташування будинку, його площа та наявність зручностей.

Скорочення житлового фонду викликало зростання квартплат у регіоні. Так, міська управа Проскурова інвентаризувала та поділила житловий фонд на 3 категорії. Власники квартир, що належали до першої з них, сплачували за користування житлом у місяць 1крб 50 коп за м², другої – 1 крб, третьої – 50 коп¹⁹¹. За несвоєчасно внесену квартплату боржників виселяли з квартир.

Кам'янець-Подільська міська управа знизила квартплату на 50% для інвалідів, осіб репресованих органами радянської влади та старших 60 років.

Важливим для населення було питання визнання окупаційною владою приватної власності на квартири і будинки, що дало б змогу захистити їх оселі від нечистих на руку працівників місцевих органів влади. Утім цивільна влада лише частково задовольнила побажання місцевих мешканців. Власниками житла вважалися тільки ті особи, які володіли ним до 22 червня 1941 р. при умові, що воно було зареєстроване у міському житловому відділі, а його домовласники отримали підтверджуючі документи. В разі відсутності паспорта, будинок переходив у власність держави і поповнював житловий фонд міста.

Через війну мешканці міст генеральної округи були позбавлені води, що постачалася в їх помешкання водогонами. Наприклад, у м. Проскурові вона стала доступною для пересічних громадян із введенням у дію відремонтованого водогону з лютого 1942 р. Міська влада розробила одразу ж нові тарифи на воду. За користування во-

дою з водогону власники квартир та приватних будинків сплачували в місяць по 2 крб з особи¹⁹². Населення міста безкоштовно могло брати воду лише з колонок та водозабірних будок.

В інших містах округи за воду і електроенергію та інші комунальні послуги населення сплачувало такі тарифи: у м. Шепетівці вартість 1 м³ води складала 1 крб 50 коп (до початку війни 1 м³ коштував 80 коп)¹⁹³, вартість однієї кіловат-години 1 крб. 75 коп (до війни 1 крб.); у м. Полонному до війни кіловат-година коштувала 50 коп, а в роки окупації ціна зросла до 1 крб 50 коп; Славутська електростанція продавала мешканцям міста електроенергію по ціні 1 крб 50 коп¹⁹⁴. Для споживачів у м. Кам'янці-Подільському з квітня 1942 р. кіловат-година коштувала 80 коп, 1 м³ води – 1 крб 70 коп, вивіз сміття – 9 крб 50 коп¹⁹⁵.

Для приведення території міст і сіл у належний санітарний стан, місцева влада забороняла його мешканцям утримувати та розводити свійських тварин. Керівники м. Кам'янця-Подільського застосовували це обмеження вибірково. В липні 1942 р. заборону було накладено на приватні помешкання по вул. Німецькій, Шевченка, Київській, Лагерній¹⁹⁶. Отже, цим розпорядженням влада залишала жителів міста останньої надії: з допомогою розведення свійських тварин поліпшити продуктове забезпечення та врятуватися від голоду, який особливо лютував в українських містах.

З метою попередження поширення небезпечних епідемій у містах і селах генеральної округи, населення притягалося до адміністративної відповідальності за недодержання встановлених санітарних норм утримання вигрібних і смітєвих ям та подвір'їв.

Не кращою була ситуація з житловим фондом та благоустроєм у сільській місцевості. Через масову бідність, убогість та війну колись охайні селянські хати перетворилися у напівзруйновані халупи. Тини, що відмежовували селянські двори один від одного, були розібрані їх господарями та спалені. «Селянські будинки проглядаються не більше як на п'ять метрів, – зазначали у звітах нацисти, – оскільки посіви кукурудзи, хмелю та різних трав сягають до самих вікон»¹⁹⁷.

Доруйновувався житловий фонд міст і сіл під час відступу гітлерівських військ. Німецьке командування в наказі «Про методи проведення руйнувань при відступі військових частин» від 7 вересня 1943 р. поставило завдання особовому складу армійських підрозділів повністю знищувати споруди та продуктові запаси, що будуть корисними для визволеної України «...Усі, без винятку, будинки спалювати, печі в домітках підривати за допомогою ручних гранат, криниці приводити в непридатність»¹⁹⁸.

За роки «господарування» гітлерівцями у м. Рівному було зруйновано 845 житлових будинків, в Олександрівському районі – 1237¹⁹⁹. На Волині окупанти знищили 35017 таких будинків²⁰⁰, у Кам'янець-Подільській області – 960 і 11319 сільських дворів²⁰¹. У деяких містах гітлерівці під час відступу зруйнували майже 50% житлової площі. Наприклад, в с. Канівка (Волочиський район) із 364 будинків уцілілими залишилися лише 4, в с. Ріпна з 280 – 24 будинки²⁰².

У 1944 р. спеціальні фашистські зондеркоманди на території колишньої Кам'янець-Подільської області спалили 33 села²⁰³, на території Рівненщини – 140 сіл, з них у Здолбунівському районі – 18, Клеванському – 20, Клесівському – 6, Корецькому – 25, Костопільському – 64, Людвипільському – 13, Межирицькому – 15²⁰⁴.

Сім'ї, що втратили житло, переселялися в уцілілі будинки, пристосовані приміщення, льохи, хліви, стайні, ферми, комори, лазні або будували землянки. Нове житло не мало елементарних побутових умов. Тривале проживання у ньому негативно позначилися на здоров'ї людей. Середня площа збудованої землянки складала 14–15 м². На одного мешканця тут припадало 3,1 м². Поширеним було явище розміщення у землянках декількох сімей. Станом на 1 січня 1946 р. в Україні у землянках продовжували проживати ще 61836 сімей,²⁰⁵ частина яких пережили окупацію в генеральній окрузі «Волинь–Поділля».

Війна та окупація призвели до різкого зменшення в помешканнях предметів повсякденного вжитку, меблів, посуду тощо. У пошуку за ними люди вдавалися до незаконних дій, пов'язаних із

самовільним розбиранням пошкоджених і безлюдних помешкань, пограбуванням пустуючих будинків євреїв. Меблі, речі повсякденного вжитку та будівельний матеріал, який вони отримували, йшли частково на поповнення небагатого квартирної гардеробу, на опалення та на продаж.

Жителі міст і сіл виглядали не краще, ніж їхні будівлі. Одяг та взуття мешканців складався з суцільних латок. Для поповнення гардеробу люди, ризикуючи життям, ходили на місця кровопролитних боїв, щоб зняти з убитих бійців взуття та одяг. Підтвердження факту вбогості одягу та взуття мешканців окупованої України можна відшукати в звіті капітана Г. Коха: «Із 600 старостами, з якими я мав розмову, їх одяг нагадував швидше одяг безпритульних, аніж одяг представників влади»²⁰⁶. Катастрофічно не вистачало газових ламп, сірників, мила, столового посуду тощо. Така буденна річ у селянських господарствах, як лампа, стала розкішшю. «Коли я в буднику одного селянина запалив газову лампу, завбачливо привезену з собою, то почув шепіт його дружини до доньки: «Такого світла я ще не бачила з часів мого весілля»²⁰⁷.

Матеріально-побутові негаразди супроводжувались свідомо спланованою продовольчою кризою. Підтверджують зловісні наміри гітлерівців висловлювання А. Гітлера: «Необхідно здійснити напад на Росію, захопити її ресурси, не рахуючись із можливістю смерті мільйонів людей у цій країні. Взяти в Росії все, що нам потрібно. Нехай гинуть мільйони...»²⁰⁸.

Продовольчий запас, зібраний на окупованій території України, нацисти розподіляли в такій послідовності: в першу чергу, забезпечували діючу армію, потім війська в Німеччині та населення рейху. Незначну частину продуктів і товарів, що залишалися, ділили між працівниками цивільних установ та місцевою поліцією. Корінним мешканцям місця в списку не було. Рейхскомісар «України» Е. Кох у виступі на радіо у серпні 1942 р. наголошував: «Забезпечення місцевого населення на часі не актуальне. Завдяки «чорному ринку» вони живуть краще, ніж ми уявляємо»²⁰⁹.

Населення назвало свідомо сплановану продовольчу політику нацистів «голодними звірствами». Голод посилювався з кожним днем окупації. В 1942 р., за даними окупаційної влади, населенню рейхскомісаріату «Україна» для прохарчування вже не вистачало 4–5 млн. т зерна при запланованій урожайності 7–8 млн. т. Нацистське керівництво наказувало низовим структурам не приділяти уваги фактам голодування населення, а сконцентрувати зусилля на забезпеченні поставок 1 млн. т зерна для вермахту та такої ж кількості злакових у рейх. Для його вивозу влада виділила 10 тис. вантажних автомобілів та 68 тис. т палива.

Частковим порятунком від голоду для зайнятого населення були продовольчі картки. Міське населення, яке працювало на владу, забезпечувалося продуктами харчування по чотирьох категоріях: до першої належали керівники установ і підприємств; до другої – робітники, які пройшли перевірку; до третьої – працівники фінансових установ і військових підрозділів, що дислокувалися у містах; до четвертої – ремісники та окремі групи непрацевдатних.

Особи, які були зараховані до першої та другої категорій отримували максимально в тиждень такі продукти: 100 г м'яса, 1,5 кг хліба, 2 кг картоплі; третя категорія одержувала – 200 г м'яса, 2 кг хліба та 2,5 кг картоплі. До четвертої категорії були зараховані працівники, зайняті на небезпечних для здоров'я роботах. Їм влада відпускала: 300 г м'яса, 2,5 кг хліба та 3,5 кг картоплі на тиждень²¹⁰.

У м. Шепетівці реєстр на отримання хліба та продуктів складався з 1639 працівників, яким, наприклад, у червні 1943 р. по продовольчих картках видали 7978 кг хліба та продуктів²¹¹. На один продовольчий талон жителі Шепетівки одержували 5 кг крупи та 75 г солі²¹². Діти, задіяні на виробництві, отримували половину норми дорослого працівника. У м. Кам'янці-Подільському продовольчі картки отримали 11891 дорослих і 2865 дітей. Їх отоварювали 14 магазинів, де щоденно видавали 7200 кг хліба²¹³.

У середньому по продовольчих картках робітники та службовці в рейхскомісаріаті «Україна» отримували 200 г хліба на одного працюючого та 150 г на утриманця, а також на місяць 1,4 кг м'яса, дві

коробки сірників та пачку тютюну. Міське населення Луцька та Рівного отримувало на добу по 214 г хліба на дорослого і по 170 г на дитину²¹⁴. Для порівняння, у Києві на одного їдця у жовтні–листопаді 1941р. припадало 1,6 кг хліба, що склало 53 г на добу, у січні–лютому 1942 р. – 73 г, крім того, працюючі додатково отримували 2 кг хліба в місяць²¹⁵. При цьому тижневий харчовий раціон одного мешканця рейхскомісаріату «Україна» складав: 70 г жиру, 1,5 кг борошна, 2 кг картоплі²¹⁶.

Набагато кращий продуктовий раціон мали фольксдойче. Окупаційна влада на тиждень на одну особу видавала 150 г жиру, 1 кг сиру, 4 яйця, 40 г м'яса або 80 г риби. У продуктовий пайок входили також фрукти, картопля, мед, кава, мармелад, сіль тощо²¹⁷.

Вкрай урізані норми продуктового постачання постійно змінювалися окупантами в бік зменшення чи заміни одного виду продуктів харчування на інші. Так, робітникам не видавалися на пайки м'ясо, м'ясопродукти, масло. Крім того, влада по-різному підходила до видачі хліба та борошна. Хліб отримували лише працівники та їхні сім'ї, які проживали у містах. Робітники, які проживали в селі, одержували хлібний пайок, а їхні сім'ї – борошно. Однак пайком із борошна забезпечувались лише діти віком до 15 років²¹⁸.

Окупаційна влада також змінювала склад компонентів хліба. Так, Рівненський гебітскомісар заборонив для міського населення випікати хліб із пшениці. Замість неї використовували гречку, ячмінь, просо тощо.

З метою унеможливлення маніпуляцій населенням продуктивними талонами (дописування зайвих їдців, відсутніх, померлих) чиновники цивільної адміністрації ввели штрафні санкції в розмірі 1 тис. крб та обмежили реєстрацію і видачу талонів певними днями місяця. До прикладу, реєстрація та видача продуктивних карток у м. Проскурові тривала з 23 по останнє число місяця²¹⁹.

Окрім хліба, населення гостро потребувало інших продуктів харчування. У східних гебітах генеральної округи понад 4 тисячі осіб не мали картоплі. Владі потрібно було доставити споживачу 730 т картоплі.

Кореспондент шведської газети «Стокгольме тіндінген», що відвідав Україну наприкінці 1941 р., ситуацію з продуктовим забезпеченням описував так: «В окупованих німцями районах відсутні продовольчі картки, позаяк за ними немає чого давати. Населення знаходить продовольство, як знає і як уміє»²²⁰. Рятуючись від голоду, населення міст споживало зіпсовані продукти. Звичними стали масові походи мешканців міст і сіл на залізничні станції, де біля розбитих вагонів лежали зіпсовані продукти харчування. Масово міські жителі залишали місця проживання, переселяючись у села та направляючись туди з метою обміну речей на продукти харчування.

Відсутність виробництва товарів повсякденного вжитку, продуктів харчування, штучне завищування курсу марки щодо радянського карбованця призвело до появи «чорного ринку», що залучив до тіньових операцій не тільки місцеве населення, а й німців. Задекларована владою ціна на продукти харчування, товари та послуги відрізнялася в десятки разів від реальної. На офіційному рівні цивільна влада встановила такі ціни на продукти харчування: 1 кг м'яса (телятина) коштував 3–3,5 крб, 1 кг масла – 18–30 крб, 1 л молока – 80 коп, курка – 10–13 крб, качка – 12–5 крб, гуска 20–30 крб²²¹.

Зауважимо, що пуд борошна на ринку коштував 800 крб, тоді як місячна зарплата кваліфікованого працівника становила лише 500–600 крб. За пару поношених черевиків населення рейхскомісаріату платило ціну 16 кг борошна, що в еквіваленті складало 800 крб. Для порівняння, нові черевики на початку окупації коштували 200 крб. За коробку сірників на «чорному ринку» населення платило 5 крб, пачка сахарину коштувала 150 крб, 1 кг сала – 1 тис. крб, тоді як денний середній зарібок робітника складав 10 крб²²².

Окупаційна влада була безсила ліквідувати створений нею «чорний ринок» і в документах економічного огляду констатувала, що Україна стала центром незаконного збуту товарів та збагачення для Німеччини. Українська допоміжна адміністрація постійно скаржилась органам вищого рівня на місцевих підприємців, які не дотримувалися встановленої політики на ціни і вимагали від неї оплати, за вироблені продукти у марках.

Працівники «Східних товариств», солдати та офіцери вермахту, працівники цивільних адміністрацій на товарообміні з місцевим населенням заробляли чималі капітали. «...Тут прості люди заробляють тисячі. Гроші лежать на дорозі, – писав кореспондент з Рівного в Німеччину, – французьке золото і прикраси продаються (з 1000% прибутком), пачку махорки можна купити за 6 марок, старий костюм за 600 марок»²²³.

Окупаційна влада не переймалась здоров'ям населення. Для нього з перших днів окупації запроваджено платне лікування. Від суми, внесеної хворими у касу лікарні, залежав вид послуг, що їм надавався. Окупаційна влада розробила 3 категорії медичних послуг. Однак і в лікуванні гітлерівці ввели обмеження. Місцеве населення могло отримувати послуги лише по 2-й та 3-й категоріям.

Найефективнішою формою пограбування матеріальних статків населення було обкладання його різними видами податків.

Податки, запроваджені гітлерівським урядом в генеральній окрузі, були двох видів – натуральні та грошові. Що стосується перших, то сталих норм не існувало, але згідно з розпорядженням Е. Коха відхилення в контингентах допускалися лише в бік збільшення.

Нацисти залишили відповідно до наказу рейхскомісара Е. Коха всі закони, постанови та розпорядження радянської влади, що стосувалися збирання податків. Сплата селянами грошових податків проходила за детально розробленою схемою. Ключову роль у ній відігравали сільські управи, що через торгових агентів збирали податки. Зібрані суми передавали до районних кас, а звіди до урядових, що працювали при гебітскомісаріатах.

На території генеральної округи населення сіл платило окупаційній владі до десятка різноманітних грошових податків: податок із господарства – 400 крб на рік, подушний податок – 100 крб, податок з корови – 150 крб, податок «за звільнення» – 50 крб²²⁴. Подушним податком обкладалися мешканці сіл у віці від 18 до 60 років. Від цього виду податку звільнялися фольксдойче, інваліди, які мали відповідні посвідчення медичної комісії, та біженці.

Одним із джерел поповнення імперської казни була данина з євреїв. Окупаційна влада в лютому 1942 р. лише з єврейських гетто Судилкова, Шепетівки, Берездова, Славути, Ганнополя отримала 1097218 крб. У березні того ж року сума від обкладання євреїв склала 182075 крб.²²⁵ Євреїв Деражнянщини гітлерівці пограбували на суму 8108981 крб. Крім того, окупаційна влада взяла в євреїв у вигляді хабара 200 тис. крб російськими рублями, цінними речами, предметами і валютою на суму 65 тис. крб, 115 кг золота, 195 тис. крб сріблом, 325 кг срібла та американських доларів на суму 59500 крб.²²⁶

Водночас німецькі чиновники з євреїв вираховували податок на виплату частини заробітної плати в. Тільки у Рівненському районі його сума в квітні 1942 р. склала 270 крб, травні – 926 крб, вересні – 1156,26 крб тощо²²⁷. Рівненська районна управа отримала в грудні 1942 р. з 12-ти видів податків 20262381 крб та пені за несвоєчасну сплату податків на суму 2305954 крб²²⁸. Клеванська районна управа стягнула з населення ґрунтового податку на суму 381287 крб²²⁹.

Фізичні особи Шепетівського гебіту в 1943 р. сплачували окупаційній владі 20 різних видів податків. З 27 січня 1942 р. вводився також податок на собак у розмірі 150 крб на рік. Жителі с. Ганнопіль за утримання 25 собак у 1942 р. сплатили 3900 крб, мешканці Бачманівки за 53 собаки – 7950 крб²³⁰. За найменші провини жителі міст і сіл сплачували «астрономічні» штрафи. Так, мешканку с. Кульчіївці М. Антонюк за самовільну вирубку лісу оштрафовано на 2232 крб²³¹.

Для безперебійної роботи інкубаторних фабрик населення Кам'янець-Подільської районної управи обкладалося яечним податком по 10 яець з двору.

З березня 1942 р. населення почало сплачувати ще й одноразовий податок (додаток 9).

Податком обкладалися також велика рогата худоба, коні та інші сільськогосподарські тварини. Утримування корови селянину обходилося в суму 18 крб, коня – 16 крб.

Загалом у 1942 р. на кожний селянський двір податки всіх видів складали 2 315 крб. У наступному році сума податків зростає до 3 200 крб на двір.

Нацистська політика колонізації окупованої території України не передбачала гідної оплати праці робітників, селян і службовців. Її розмір на початку окупації не був законодавчо відрегульованим. Першу спробу впорядкування заробітної плати було зроблено наприкінці вересня 1941 р. постановою Е. Коха «Про врегулювання умов праці та заробітної плати». Відповідно до неї встановлювалось 6 категорій робітничих посад. Зарплата робітникам нараховувалась погодинно. До першої (найвищої) категорії належали учні, які за годину роботи отримували платню у розмірі 0,75 коп. Кваліфіковані робітники за той же час заробляли 1,70 крб. Найвище у робітничій ієрархії оцінювалася робота майстра. Він за годину роботи отримував 2,50 крб.

У кращому матеріальному стані перебувала категорія службовців, інженерно-технічних працівників і керівників підприємств. Заробітна плата їм нараховувалася за п'ятьма категоріями. Службовцям I категорії нацисти платили від 130 до 220 крб, II – 220–350 крб, III – 290–450 крб, IV – 400–600 крб і V – (директори фабрик) – до 800 крб. Окупанти встановили два види оплати праці робітників – договірну та акордну. Передбачили також виплату преміальних і оплату праці в святкові та вихідні дні. Розмір заробітної плати робітників залежав від їх національності та статі. За найвищими тарифами оплачувалася робота місцевих фольксдойче. Вони отримували 50% надбавки до зарплати. Євреї та жінки отримували на 20% менше від чоловіків, які працювали на аналогічних посадах. На розмір заробітної плати також впливав і вік працівників. Так, кваліфіковані (вивчені) робітники у віці від 18 до 20 років отримували за годину роботи 1,40 крб; у віці з 20 до 21 року – 1,60 крб; а з 22 років – 1,70 крб.

Заробітна плата була також символічною. Власники підприємств платили робітникам по 200–500 крб на місяць, тоді як ціни на основні види продукції сягали «астрономічних» цін. Наприклад, 1 кг хліба коштував 120–170 крб, сала – 800 крб.

З липня 1943 р. робітникам, які працювали на важких і небезпечних роботах вводилися додаткові надбавки до зарплати за наступною шкалою: 10% надбавку отримували працівники, які вико-

нували брудні роботи, 15% надбавку доплачували працівникам, які працювали в небезпечних для життя умовах. Доплати поширювались також на водолазів і працівників інших небезпечних професій. Однак задекларовані гітлерівцями надбавки до заробітної плати з'їдали штрафи, інфляція та «чорний ринок». Як бачимо, усе це перетворювало і так нестерпне життя людей у жалюгідне існування.

Робітники та службовці, які працювали на українських і німецьких підприємствах, підлягали соціальному страхуванню, що виплачували у разі втрати працездатності. Кошти формувалися за рахунок відрахування з заробітної плати працівників 3% податку на соціальне страхування та надходили у створені страхові каси. Виплати передбачалися у випадку втрати працездатності робітником не менше ніж на 4 дні. Особи, які втратили працездатність, повинні були надати для нарахування виплат довідку від лікаря про хворобу, витяг із книги наказів про звільнення з роботи на час хвороби, довідку про одержання зарплати перед початком хвороби та довідку про невиплату зарплати під час хвороби²³². Соціальному страхуванню підлягали місцеві робітники та службовці.

Варто відмітити, що працюючим робітникам окупаційна влада надавала під городи земельні наділи. Городи передбачалися підприємствам, де працювало не менше 69 осіб. Одному працівнику виділялась ділянка розміром не більше 5-ти соток. Для отримання земельного наділу робітники подавали заяви крайсландвіртам. Землю для городів цивільна влада брала з земельного фонду громадських господарств, що межували з міськими землями. За користування земельними угіддями підприємства сплачували відповідний податок. У 1942 р. у Кам'янці-Подільському городи отримали 2465 робітників та службовців²³³.

Чиновники цивільної адміністрації застосовували жорстокі адміністративні види покарань за порушення трудової дисципліни та відмову від праці. Порушеннями трудової дисципліни окупаційна влада вважала такі дії працівників: запізнення або передчасне залишення робочого місця, відмову від виконання робіт, зниження продуктивності праці, образливе висловлювання на адресу адміні-

страції підприємства чи установи тощо. До осіб, які вдалися до таких дій, застосовувалася система покарань: надолуження прострочених робіт у понаднормовий час, догана, грошові штрафи, відрахування трьохденної зарплати та трудове перевиховування в таборах праці.

Робітництво східної частини генеральної округи трудове перевиховування відбувало у Судилківському таборі примусових робіт. Розпорядження про направлення порушників на перевиховування підписував керівник гебіту. Він також визначав термін перевиховування, що складав від кількох тижнів до шести місяців. Так, працівники Проскурівського водоканалу за порушення умов праці продовж тижня відбували покарання у таборі для примусових робіт.

З метою виявлення злісних порушників трудової дисципліни, окупаційна влада пропонувала адміністрації підприємств завести карні реєстри, в яких фіксувати кількість порушень, здійснених одним і тим же робітником та їх загальну кількість на підприємстві.

Незважаючи на введення «драконівських» законів, все ж таки адміністрації деяких підприємств надавали своїм працівникам матеріальну допомогу. Так, з ініціативи адміністрації Проскурівського цукрового заводу робітникам, як матеріальну допомогу, видавали невелику кількість цукру, меляси та хліба²³⁴.

Таким чином, одним із видів злочинної нацистської політики щодо підкорення та винищення місцевого населення стало пограбування його матеріальних статків, обмеження до мінімуму продуктового постачання працюючого населення та тотального вилучення продуктів харчування. Окупанти влаштували штучний голодомор, позбавили населення предметів повсякденного вжитку, одягу, взуття та власних помешкань. Працююче населення, через сплановану політику примусової праці, отримувало мізерну заробітну плату, що дозволяла їй власникам животіти і не вмерти з голоду. Довершувала пограбування населення фіскальна політика. Податки «з'їдали» в селян і мешканців міст гроші та продукти, залишаючи їх помирати з голоду.

Отже, загарбницька політика окупантів передбачала тотальне пограбування економіки регіону зі знищенням промислових

об'єктів. Однак через затяжний характер війни, гітлерівська армія потребувала продуктів харчування, одягу, будівельних матеріалів, що могла надати промисловість окупованого регіону. Цивільна влада, з метою розвантаження потужностей промислових підприємств рейху, відновлювала роботу місцевої промисловості. Насамперед відновленню підлягали лише ті підприємства, чия продукція була зорієнтована на задоволення потреб воєнної економіки. Але навіть і ці підприємства, для яких влада створила сприятливі умови, через зношеність обладнання, відсутність запчастин, сировини, кваліфікованої робочої сили, саботаж і диверсії працювали з великими переboями.

Нацисти намагалися перетворити у безправних істот робітників, службовців і селянство регіону, без яких було б неможливе виконання планів пограбування окупованої території, робота промислових підприємств, вирощування та збір сільськогосподарської продукції. Відмова від праці каралася адміністративними та кримінальними статтями введеного гітлерівцями законодавства.

Бажання збагачення, підкріплене безнаказаністю, сприяло тотальному пограбуванню нажитого нелегкою працею майна місцевого населення. Воно набуло системного характеру і тривало аж до ліквідації окупаційного режиму. В залежності від посади, яку займав німецький чиновник, залежала його доля в пограбуванні. Втрата контролю над ринком, систематичні пограбування, відсутність продуктів харчування та товарів повсякденного вжитку породило в генеральній окрузі «Волинь–Поділля» появу «чорного ринку». На стражданнях кількох мільйонів українців, які опинилися у вкрай важкому становищі, наживалися чиновники німецької цивільної адміністрації та особовий склад вермахту. За роки окупації нацисти перетворили в попіл у генеральній окрузі майже 36 тис. будинків та понад 11 тис. сільських дворів, сотні українських сіл.

У планах нацистів щодо заволодіння природними багатствами регіону не було місця корінному населенню. Зібрані продовольчі запаси йшли спочатку на задоволення потреб армії та рейху. Щоб вижити, населення змушене було споживати сурогати, зіпсовані про-

дукти, що призводило до появи небезпечних захворювань та епідемії. Украй важкою була ситуація з продуктами у містах. Добовий і місячний раціон, що надавали нацисти працюючому населенню, лише підтримував його елементарне існування.

Примітки:

1. Історія українського селянства / [авт.кол.: Андрощук О. В., Баран В. К., Блануца К. В. та ін.]. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – С. 268.
2. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-863, оп. 2, спр. 39, арк. 90.
3. Там само, ф. Р-420, оп. 1, спр. 5, арк. 120–121.
4. Олійник Ю. В. Кам'янець-Подільський в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю. В. Олійник // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія: зб. наук. пр. (за підсумками Другої міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський 14-15 травня 2005р.).– Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, ІВВ. – 2005. – С. 140.
5. Розпорядження гебітскомісара // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 12 серп. – С. 4.
6. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-430, оп. 1, спр. 17, арк. 11.
7. Держархів Рівненської обл., ф. Р-48, оп. 1, спр. 9, арк. 9.
8. Притуляк П. П. Остарбайтери з України на примусовій праці у третьому рейху / П. П. Притуляк // Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років: сучасні проблеми історії, освіти і науки: зб. матер. міжнар. наук. конф. (Дніпропетровськ, 12–13 травня 2005 р.). – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – С. 255.
9. Оголошення // Український голос (Проскурів). – 1942. – 29 січ. – С. 4.
10. Там само. – С.4.
11. К. Зустріч дунаївчан з українськими робітниками з Німеччини / К. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 26 листоп. – С. 4.
12. Листи українських робітників з Німеччини // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 12 квіт. – С. 1.

13. Остарбайтери. 500.000-ий українець до Райху // Ковельські вісті. –1942. – 20 серп. – С. 2.
14. Філінюк А. Г. Німецько-фашистський окупаційний режим на Кам'янецьчині та його наслідки (1941–1944 роки) / А. Г. Філінюк // XI Подільська іст.-краєзн. конф.: зб. матер. / [редкол.: Завальнюк О. М., Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2002. – С. 84.
15. Гика В. Історія Великої Вітчизняної війни в документах Державного архіву області / В. Гика // Минуле і сучасне Волині: тези допов. та повід. – Луцьк: Луцьк, 1999. – С. 203.
16. Гальчак С. Д. Боротьба радянських партизанів і підпільників проти масової депортації населення Поділля в нацистську Німеччину / С. Д. Гальчак // XI Подільська іст.-краєзн. конф.: зб. матер. / [редкол.: Завальнюк О. М., Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін.] – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2004. – С. 62.
17. ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 212, арк. 17.
18. Волинь Радянська (1939–1964 рр.): зб. док. і матер. / [упорядн.: В. Замлинський, І. Колесник, Л. Мінаєва, Е. Смирнова]. – Львів: Каменяр, 1971. – Ч. III. – С. 93.
19. Держархів Хмельницької обл., ф. П-1941, оп. 1, спр. 15, арк. 22.
20. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – Т. 2. – С. 345.
21. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж, Нью-Йорк, Львів: НТШ, 1993. – С. 267.
22. «Остарбайтер» // Подолянин. – 1943 – 29 верес. – С. 2.
23. Дубик М. Г. Прибутки, одержані іноземним промисловим капіталом за рахунок використання примусової праці України / М. Г. Дубик // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН, 2003. – Вип. 7, ч. I. – С. 216.
24. Пастушенко Т. В. Будні українських остарбайтерів: боротьба за виживання (на матеріалах спогадів колишніх примусових робітників) / Т. В. Пастушенко // Укр. іст. жур. – 2005. – № 6. – С. 163.

25. Керівник біржі праці Зоффнер // Подолянин. – 1941. – 16 жовт. – С. 3.
26. Наказ № 5 Кам'янець-Подільської біржі праці від 20-го листопада 1941 року // Подолянин. – 1941. – 21 листоп. – С. 4.
27. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-425, оп. 1, спр. 2, арк. 21.
28. Оголошення // Подолянин. – 1941. – 2 листоп. – С. 4.
29. Розпорядження про ламання трудового договору, відтягнення з роботи та надмірні вимоги платні // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 14 листоп. – С. 4.
30. Там само. – С.4.
31. Олійник Ю. В. Політика окупаційної влади щодо використання трудових ресурсів міст Хмельниччини у 1941–1944 роках / Ю.В. Олійник // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16. – С. 286.
32. Держархів Волинської обл., ф. Р-87, оп. 3, спр. 10, арк. 3.
33. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 62, арк. 63.
34. Держархів Рівненської обл., ф. Р-23, оп. 1, спр. 3, арк. 85.
35. У Проскуріві // Український голос (Луцьк). – 1942. – 29 січ. – С. 2.
36. Відновила роботу // Український голос (Проскурів). – 1943. – 14 лют. – С.4.
37. Держархів Хмельницької обл., ф. Р -434, оп. 1, спр. 69, арк. 1.
38. Там само, ф. Р-418, оп. 1, спр. 6, арк. 4.
39. Держархів Волинської обл., ф. Р-2, оп. 2, спр. 72, арк. 6.
40. Діяльність Проскурівського банку // Український голос (Проскурів). – 1942. – 14 трав. – С. 2.
41. Держархів Хмельницької обл., ф. Р - 420, оп. 1, спр. 34, арк. 1.
42. На машинобудівному заводі // Український голос (Проскурів). – 1941. – 11 груд. – С. 4.
43. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 77, арк. 2.
44. Товариства по переробці молока // Ковельські вісті – 1942. – 23 листоп. – С. 4.
45. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-418 ,оп. 1, спр. 3, арк. 10.
46. Там само, ф. Р-421, оп. 1, спр. 9, арк. 5.
47. Премія за вирощений буряк // Нове життя. – 1943. – 20 січ. – С. 3.

48. Бланківський А. Цукрова промисловість на Поділлі / А. Бланківський // Український голос. – 1942. – 19 лют. – С. 4.
49. Новий лад у ділянці ремесла в Україні // Український голос (Проскурів). – 1942. – 11 квіт. – С. 3.
50. Держархів Рівненської обл., ф. Р-33, оп. 1, спр. 31, арк. 31.
51. Наказ № 6 Дунаєвецького окружного комісара // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 7 груд. – С. 4.
52. ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 109, арк. 23.
53. Держархів Рівненської обл., ф. Р-33, оп. 1, спр. 8, арк. 45.
54. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 192, арк. 18.
55. Там само, ф. Р-468, оп. 1, спр. 3, арк. 123.
56. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 92, арк. 25.
57. Н.Ц. Зростають нові кадри / Н.Ц. // Подолянин. – 1942. – 21 трав. – С. 4.
58. О.В. Наше місто сьогодні / О.В. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 23 серп. – С. 3.
59. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 142, арк. 10.
60. Там само, арк. 10.
61. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр.: зб. док. і матер. / [упорядн.: Я. Лановий, О. Мацай, В. Шелудченко та ін.]. – К.: Державне вид-во політ. літ-ри УРСР, 1951. – С. 4.
62. История Украинской ССР: В 10-ти т. / [редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл.ред.), И. М. Артеменко, Б. М. Бабий и др.]. – К.: Наукова думка. – 1984. – Т. 8. – С. 93.
63. Дишлевий П. С. Крах фашистської аграрної політики на тимчасово окупованій території України (1941–1944 рр.) / П. С. Дишлевий // Укр. іст. журн. – 1971. – № 6. – С. 34.
64. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 69, арк. 56.
65. Там само, арк. 57.
66. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 20684, арк. 13.
67. Там само, спр. 21057, арк. 35.
68. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 240, арк. 2.

69. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 76, арк. 45.
70. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 21057, арк. 56.
71. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-505, оп. 1, спр. 6, арк. 10.
72. Там само, арк. 10.
73. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 12, арк. 132.
74. Збирання урожаю // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 23 серп. – С. 4.
75. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-507, оп. 1, спр. 10, арк. 25.
76. По окрузі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 5 лип. – С. 4.
77. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 8 серп. – С. 4.
78. Лаута С. П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни / С. П. Лаута.– К.: Вид-во Київського ун-ту, 1965. – С. 133.
79. Там само. – С. 133.
80. Волинь Радянська (1939–1964 рр.). –С. 166.
81. Там само. –С. 166.
82. Там само. – С. 166.
83. Лаута С. П. Вказана праця. – С. 133.
84. Волинь Радянська (1939–1964 рр.). – С. 166.
85. Історія українського селянства. – С. 294.
86. Там само. – С. 294.
87. Перехід до одноосібного користування землею // Подолянин. – 1942. – 19 лип. – С. 3.
88. Що ти знаєш про новий земельний лад? [Україна], [1942?]. – С. 3.
89. В окрузі розпочато наділ землі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 9 лип. – С. 2.
90. Закінчився розподіл землі // Подолянин. – 1942. – 5 лип. – С. 4.
91. Хліборобські спілки // Український голос (Проскурів). – 1942. – 1 жовт. – С. 4.
92. Маяровський О. Дворіччя звільнення Проскурівщини / О. Маяровський // Український голос. – 1943. – 20 трав. – С. 2.
93. Завальнюк О. М. Хмельниччина у 1941–1944 рр.: хроніка війни / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький, Ю. В. Олійник. –

- Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – С. 82.
94. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – Т. 2. – С. 224.
 95. Що ти знаєш про новий земельний лад? [Україна], [1942?]. – С. 5.
 96. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 12, арк. 153.
 97. Там само, арк. 153.
 98. Лаута С. П. Вказана праця. – С. 132.
 99. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 9 квіт. – С. 4.
 100. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 240, арк. 26.
 101. Там само, арк. 26.
 102. По округі // Український голос (Проскурів). – 1942. – 25 жовт. – С. 3.
 103. Оголошення // Нова Шепетівщина. – 1943. – 28 квіт. – С. 4.
 104. Завальнюк О. М. Вказана праця. – С. 97.
 105. ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 212, арк. 23.
 106. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – Т. 2. – С. 154.
 107. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-505, оп. 1, спр. 10, арк. 87.
 108. Власенко С. І. Аграрна реформа німецької влади на території військової зони України на завершальному етапі окупації (червень – вересень 1943 р.) / І. С. Власенко // Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки: зб. матер. міжнар. наук. конф., (Дніпропетровськ, 12 – 13 травня 2005 р.). – Д.: Пороги, 2005. – С. 180.
 109. Там само. – С. 180.
 110. Побільшення присадибної землі дає наслідки // Українська Думка. – 1943. – 11 верес. – С. 3.
 111. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 241, арк. 57.
 112. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 23 серп. – С. 3.
 113. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-487, оп. 4, спр. 46, арк. 36.
 114. Там само, арк. 36.
 115. Там само, спр. 39, арк. 4.

116. Українці // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 1 берез. – С. 3.
117. Василевський. Подяка / Василевський // Подолянин. – 1942. – 14 черв. – С. 4.
118. Держархів Хмельницької обл., ф. Р -418, оп. 1, спр. 1, арк. 10.
119. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 209, арк. 10.
120. Там само, арк. 10.
121. Місцеві вісті // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 5 жовт. – С. 1.
122. Дунаєвецький маслозавод // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 15 серп. – С. 4.
123. Бланківський А. Цукрова промисловість на Поділлі / А. Бланківський // Український голос. – 1942. – 19 лют. – С. 4.
124. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 20684, арк. 13.
125. По окрузі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 30 берез. – С. 4.
126. Хроніка // Ковельські вісті. – 1942. – 15 листоп. – С. 3.
127. По окрузі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 30 берез. – С. 4.
128. Присутній. Добре працює круподерня / Присутній // Український голос. – 1941. – 26 жовт. – С. 4.
129. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 94, арк. 15.
130. І. Ф. По окрузі / І. Ф. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 11 листоп. – С.4.
131. Хроніка // Ковельські вісті. – 1942. – 10 листоп. – С. 3.
132. Цегельник Д. Відкрито інкубаторно-птахівничу станцію / Д. Цегельник // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 26 берез – С. 2.
133. Випущено 12500 штук курчат // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 14 трав. – С. 4.
134. Перспективи трикотажної фабрики // Український голос (Проскурів). – 1941. – 26 жовт. – С. 2.
135. Господарський банк в Україні // Подолянин. – 1942. – 24 верес. – С. 4.
136. По окрузі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 5 лип. – С. 4.
137. Хроніка // Голос Сарненщини. – 1942. – 26 лип. – С. 3.
138. По місту // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 15 лют. – С. 3.
139. Там само. – С. 3.

140. Успіх шкіряно-хемічного заводу // Український голос (Проскурів). – 1941. – 10 жовт. – С. 4.
141. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 20 листоп. – С. 4.
142. Там само. – С. 4.
143. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 7 серп. – С. 4.
144. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 7 груд. – С. 4.
145. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 30 жовт. – С. 4.
146. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-425, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
147. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-546, оп. 1, спр. 34, арк. 2 зв.
148. Розгонюк М. А. Морозівські копальні / М. А. Розгонюк, В. С. Побережна // Дунаївці на зламі тисячоліть: минуле й сьогодення: матер. наук.-краєзн. конф. (Дунаївці, 20 вересня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – Вип. III. – С. 155.
149. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 94, арк. 23.
150. Там само, спр. 241, арк. 10.
151. Нові німецькі фірми в Україні // Подолянин. – 1942. – 18 жовт. – С. 4.
152. Хроніка // Ковельські вісті. – 1942. – 31 жовт. – С. 3.
153. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 231, арк. 10.
154. Там само, арк. 10.
155. Айххольц Д. Цели Германии в войне против СССР. Об ответственности германских элит за агрессивную политику и преступления нацизма / Д. Айххольц // Нова и новейшая история. – 2002. – № 6. – С. 76–77.
156. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 241, арк. 10.
157. Там само, арк. 10.
158. Там само, арк. 10.
159. Хроніка // Костопільські вісті. – 1942. – 19 серп. – С. 4.
160. Котік. Рік праці Дунаєвецької філії господарського банку / Котік // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 13 верес. – С. 4.
161. Господарський банк в Україні // Подолянин. – 1942. – 24 верес. – С. 4.
162. Боряк Г. Нацистське золото з України: у пошуках архівних свідчень / Г. Боряк, М. Дубик, Н. Маковська. – К.: АРЗТ «Укрекспрес-об'ява», 1998. – Вип. 1. – С. 58.

163. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 183, арк. 75.
164. Ветров І. Г. Хижацько-колоніальна деструктивна роль німецьких монополій та військово-економічного апарату на окупованій території України (1941 – 1944 рр.) / І. Г. Ветров // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч. 3. – С. 94.
165. Діяльність Проскурівського банку // Український голос (Проскурів). – 1942. – 5 жовт. – С. 3.
166. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 26381, арк. 17.
167. Хроніка // Подолянин. – 1941. – 9 жовт. – С. 4.
168. Держархів Хмельницької обл., ф. Р -505, оп. 1, спр. 6, арк. 23 зв.
169. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 26381, арк. 17.
170. Оголошення // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 22 лют. – С. 3.
171. Держархів Хмельницької обл., ф. Р -477, оп. 1, спр. 4, арк. 29.
172. Торгівля в Шепетівці // Нова Шепетівщина. – 1943. – 22 серп. – С. 2.
173. М-ий В. Налагоджується торгівля / В. М-ий // Подолянин. – 1941. – 30 жовт. – С. 3.
174. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 28 верес. – С. 4.
175. Там само. – С. 4.
176. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 183, арк. 98.
177. Там само, арк. 98.
178. Там само, арк. 98.
179. Там само, спр. 183, арк. 101.
180. Архів управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 28095. – Т.2, арк. 26.
181. Там само, арк. 27.
182. Обласна нарада плодоовочевого об'єднання в Кам'янці-Подільському // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 11 січ. – С. 3.
183. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.): зб. док. і матер. / [під. ред. М. І. Мехеди]. – Львів: «Каменярь», 1969. – С. 44.

184. Там само. – С. 288.
185. Там само. – С. 289.
186. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.) – С. 69.
187. Олійник Ю. В. До питання про зміни в побуті, звичаях та традиціях населення Хмельниччини в роки окупаційного режиму (1941 – 1944 рр.) / Ю. В. Олійник // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та південно-східної Волині: історія і сучасність: матер. всеукр. наук. конф. (Кам'янець-Подільський, 18–19 червня 2002 р.). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 108.
188. Держархів Хмельницької обл., ф. П-1475, оп. 1, спр. 279, арк. 9.
189. Держархів Вінницької обл., ф. Р-1358, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
190. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 2 серп. – С. 4.
191. Там само. – С. 4.
192. Нові тарифи на воду // Український голос (Проскурів). – 1942. – 22 лют. – С. 4.
193. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 71, арк. 72.
194. Там само, арк. 72.
195. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 9 квіт. – С. 4.
196. Василевський. Розпорядження Кам'янець-Подільської міської управи від 8 липня 1942 р. / Василевський // Подолянин. – 1942. – 19 лип. – С. 3.
197. Олійник Ю. В. До питання про зміни в побуті, звичаях та традиціях населення Хмельниччини в роки окупаційного режиму (1941–1944 рр.). – С. 108.
198. Карель П. Восточный фронт 1943–1944 / П. Карель. – М.: Эксмо, 2008. – С. 522.
199. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр.: зб. док. і матер. / [упорядн.: Я. Лановий, О. Мацай, В. Шелудченко та ін.]. – К.: Державне вид-во політ. літ-ри УРСР, 1951. – С. 289.
200. Гика В. Історія Великої Вітчизняної війни в документах Державного архіву області / В. Гика // Минуле і сучасне Волині: тези допов. та повід. – Луцьк: Луцьк, 1999. – С. 207.

201. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-487, оп. 4, спр. 46, арк. 25.
202. Там само, ф. Р-863, оп. 2, спр. 30, арк. 5.
203. Там само, арк. 5.
204. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр.: зб. док. і матер. – С. 293.
205. Перехрест О. Г. Нищення житла в українському селі в період німецько-радянської війни 1941–1945 рр. / О. Г. Перехрест // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч. 3. – С. 151.
206. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 160, арк. 25.
207. Там само, арк. 25.
208. Першина Т. С. Фашистський геноцид на Україні. 1941–1944 / Т.С. Першина. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 188.
209. Ветров І. Г. Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації / І. Г. Ветров // Пам'ять століть. – 2005. – № 3–4. – С. 199.
210. Держархів Рівненської обл., ф. Р-52, оп. 4, спр. 24, арк. 242.
211. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-427, оп. 1, спр. 251, арк. 9.
212. Там само, арк. 9.
213. Значення земельної реформи для хліборобської розбудови // Подолянин. – 1943. – 14 лют. – С. 3.
214. Ветров І. Г. Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації / І. Г. Ветров // Пам'ять століть. – 2005. – №3–4. – С.199.
215. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль – К.: Альтернативи, 1999. – С. 226.
216. Там само. – С. 266.
217. Бістрікер А. З. Фольксдойче України в планах і політиці НСДАП напередодні і в період Другої світової війни / А. З. Бістрікер // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1998. – Вип. 3 – С. 165.
218. Оголошення // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 26 лют. – С. 3.

219. Оголошення // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 26 лют. – С. 3.
220. Ветров І. Г. Матеріально-побутові умови населення України. – С. 198.
221. Нові ціни на продукти // Подолянин. – 1941. – 18 берез. – С. 2.
222. Радянська Ровенщина 1939–1959: док. й матер. / [упорядн.: П. Волкова, К. Ескузен, Т. Михайлюк та ін.]. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1962. – С. 155.
223. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 39, арк. 2.
224. Оголошення // Заславський вісник. – 1942. – 20 берез. – С. 4.
225. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 184, арк. 52.
226. Горбатюк В. І. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Деражнянського району / В. І. Горбатюк, П. Я.Слободянюк.– Хмельницький: Поділля, 2003. – С. 108.
227. Держархів Рівненської обл., ф. Р-52, оп. 8, спр. 4, арк. 29.
228. Там само, арк., 29.
229. Там само, ф. Р-22, оп. 1, спр. 138, арк. 5.
230. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-430, оп. 1, спр. 182, арк. 8.
231. Там само, ф. Р-426, оп. 1, спр. 12, арк. 128.
232. Оголошення // Український голос (Проскурів). – 1941. – 18 груд. – С. 4.
233. Одержали города // Подолянин. – 1942. – 31 черв. – С. 4.
234. Премія за вирощений буряк // Нове життя. – 1943. – 20 січ. – С. 3.

РОЗДІЛ 3

ЗМІНИ В ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ ОКРУГИ

3.1. Становище закладів освіти і культури. «Просвіти». Україномовна преса

У стратегічних планах підкорення та колонізації окупованої території України гітлерівці значну увагу приділяли механізмам духовного пригнічення населення. Вони мали на меті позбавити український народ можливості отримати елементарну освіту, користуватися благами освіти, науки та культури.

Розробляючи основи політики в галузі освіти, А. Гітлер погоджувався на надання місцевому населенню лише примітивної освіти, що передбачала засвоєння елементарних знань і вмінь. Розвиваючи думку далі, А. Гітлер стверджував: «... щоб досягти якихось успіхів, мусимо пильнувати, аби місцеве населення не мало змоги здобувати вищу освіту»¹.

У рейхскомісаріаті «Україна» нищення культурного надбання українського народу здійснював відомий українофоб Е. Кох, який своє перебування на посаді вбачав лише в залученні українців до тотальної праці в Німеччину. Щодо освіти то, на його думку: «... відкриття навчальних закладів... [було] зовсім недоцільним, бо тубільцеві-хліборобу і тубільцеві-робітнику освіта лише зашкодить»².

Однак на початковому періоді окупації гітлерівці, проводячи політику загравання з українцями, дозволили останнім організацію шкільної справи в генеральній окрузі. Німецькі цивільні органи впродовж 1941 р. та початку 1942 р. проявляли стриманість щодо антиукраїнських дій у питанні освіти і культури.

Органи української допоміжної адміністрації з ентузіазмом взялися за відновлення роботи закладів освіти. Надзвичайно складно розв'язувалася проблема з приміщеннями. Частина шкіл знаходилась у колишніх панських і куркульських будинках, чимало з яких після приходу гітлерівців поверталось колишнім власникам.

Налагодженню шкільного життя чинили опір окремі представники цивільної влади. Так, староста с. Кривичі забрав під своє помешкання будинок місцевої школи.

У м. Луцьку приміщення католицької духовної семінарії, передане під школу, пограбувала місцева міліція. Пусті шкільні приміщення перебудовувалися релігійними громадами під церкви. Такі випадки зафіксовані у смт Віньківці³, с. Залісці та в інших населених пунктах Дунаєвецької округи. Частину шкіл гітлерівці забрали під господарські об'єкти. Наприклад, у будинку Фрідріхівської середньої школи гітлерівці розмістили гараж для автомобілів, а Маначинську школу перетворили на склад⁴.

З метою урегулювання ситуації з шкільними приміщеннями практикувалося укладання орендних договорів. Так, на території Костопільщини місцева влада та командування військових частин уклали договір про використання приміщення шкіл військовими підрозділами до часу стовідсоткового забезпечення їх педагогами та учнями.

Незважаючи на побутові негаразди, більшість органів української виконавчої влади та населення активно відбудовували українську школу. Так, на кінець першої чверті у Дунаєвецькому гебіті працювали 57 початкових, 70 неповно-середніх та 17 середніх шкіл, де навчалося 28148 дітей⁵.

У Проскурівській окрузі навчання розпочалося в 120 школах⁶, Шепетівській – 145⁷. У Славутському районі функціонували 45 шкіл, а на Кременеччині – 184 початкові школи, де навчалося 3170 дітей⁸.

Відновлювали роботу також школи національних меншин, що були закриті радянською владою у 30-х роках ХХ ст. Зокрема, у м. Рівному працювала школа, де навчалися чеські діти; у м. Дунаївцях – привілейована німецька школа для 28 дітей фольксдойче⁹.

Відкриття шкіл у гебітах нацисти подавали як відродження української освіти. Однак реально ситуація в освіті була на межі катастрофи. За даними звітів чиновників окупаційної влади, середня наповнюваність класів сягала 2–3 учні¹⁰. Так, у Шепетівському гебіті 100% відвідування було досягнуто лише у двох школах, а в усіх ін-

ших воно сягало 40–80%¹¹. Не кращим був цей показник у школах Дунаєвецького гебіту: у Нестеровецькій – 62%, Гірчичанській – 58%, Рахнівській – 58%, Мушкутинецькій – 49%¹². Для порівняння, до війни у Волочиському районі працювало 8 середніх, 21 неповно-середня та 23 початкових шкіл, де навчалося 14040 учнів. Через рік у районі залишилося лише 48 початкових шкіл. У 1943 р. у Кам'янець-Подільському районі з 4198 школярів навчальні заклади відвідували всього 1991, що склало 48% від загальної кількості. Своїми враженнями про відвідування учнями шкіл на сторінках газети «Український голос» поділився її штатний кореспондент: «Заходжу до школи у селі Голосків [Кам'янець-Подільського гебіту. – Авт.]. У кінці коридору бачу напис «Восьмий клас». Заходжу до нього і дивно, в класі жодного учня. Виявляється, що налякані платнею за навчання учні не йдуть вчитися»¹³.

Для виправлення ситуації з відвідуванням і навчанням, місцева влада запровадила систему штрафів. Учні за невідвідування занять у школах штрафували в розмірі від 30 до 50 крб, а батьків – до 1000 крб або притягали до карної відповідальності.

Історик з Кривого Рогу В. Ленська стверджує, що в школах нацисти чинили також статеvu дискримінацію. Класи формувалися переважно з хлопчиків. За проведеними нею підрахунками з 40 учнів навчалося лише 5 дівчаток¹⁴.

Навчання дітей у школах проходило за зміненими навчальними програмами, що передбачали вивчення таких дисциплін, як «Краєзнавство», «Батьківщинознавство», «Історія України», «Закон Божий» та ін.

Навчальну дисципліну «Рідний край» вивчали впродовж 4 років. Курс «Батьківщинознавство» був розрахований лише на один навчальний рік і передбачав засвоєння таких тем: «Наша околиця», «Наше місто», «Наш край», «Київська держава», «Наше село», «Місто як центр Батьківщини», «Занепад Київської держави», «Боротьба за визволення України з-під Польщі», «Панування більшовиків на Україні», «Війна більшовиків із Великою Німеччиною», «Відродження України», «Праця – основний чинник відродження на Україні».

У шкільну програму вводився закон Божий. Керівники радянських партизанських загонів доповідали УШПР, зокрема таке: «Німецькі фашисти та українські націоналісти поставили перед собою мету витравити з свідомості дітей систематичні знання, які вони одержали в школах при радянській владі та виховувати їх у дусі покори і відданості фашистам, які у їх свідомість вводять закон Божий».

Поряд з нововведеними предметами, учні в школах продовжували вивчати українську мову та літературу, каліграфію, арифметику, алгебру, геометрію, природознавство, географію, фізику, хімію, співи, малювання, креслення та фізкультуру. Навчальні програми як нових предметів, так і тих, що викладалися раніше, обов'язково проходили цензуру в адміністрації гебітскомісаріатів. Таким чином, не педагоги, а чиновники цивільної влади у навчальних програмах вказували на обсяг знань і умінь учнів із певних дисциплін.

На навчальний процес негативно впливала заборона німецької влади використовувати радянські підручники та посібники. У кращому випадку їх дозволяли для вжитку за умови видалення з текстів радянської пропаганди. Загалом окупаційна влада знищила понад 2 мільйони радянських підручників. Альтернативою навчальній літературі були навіть пропагандистські листівки та публікації в періодиці. Вихід із проблемної ситуації щодо забезпечення навчальною літературою педагогічні колективи шукали по-різному. Нарада окружних інспекторів генеральної округи, що проходила в жовтні 1942 р. у м. Луцьку, ухвалила рішення про використання замість підручників українських дитячих часописів. Їх тираж планували розподіляти пропорційно між округами. Педагоги Шепетівщини, виконуючи розпорядження, випускали «Листок школяра». У Кам'янець-Подільському гебіті група вчителів підготувала і видрукувала «Буквар» для першокласників. Він був написаний у дусі гітлерівської пропаганди, а його сторінки рясніли фотографіями та біографіями лідерів Третього рейху.

Якість навчального процесу залежала від наявності педагогічних кадрів та їх фахового рівня. Окупаційна влада прискіпливо ста-

вилася до підбору педагогів. Перед прийняттям на роботу претенденти на вчительські посади проходили ретельний відбір. Від учительвання відсторонювали тих, хто був членом партії чи комсомолу. Вчителям, які зазнали переслідувань від радянських органів влади, чиновники окупаційної влади надавали компенсацію у вигляді призначення на посади директорів і вчителів у школи з кращою матеріально-технічною базою¹⁵. Тих, хто не відповідав вимогам окупаційної влади, звільняли з посад. Однак, через брак досвідчених педагогів, процес звільнення проходив мляво. Це підтверджує, зокрема, зізнання адміністрації Шепетівської міської школи № 2 про те, що «ми примушені тримати в багатьох школах непридатних учителів, бо нема їх ким замінити»¹⁶.

Освітян, що пройшли перевірку на надійність і були допущені до викладання, окупаційна влада змушувала брати благословення та пройти висвячення в церквах. На такі дієства влада збирала велику кількість місцевого населення. Так, в Чемеровецькому районі свято розпочалося хресним ходом із с. Гусятина до смт Чемерівці. До колони вчителів приєднувалися місцеві жителі та освітяни з навколишніх сіл. У Чемерівцях на почесну та відповідальну роботу їх благословив місцевий священик. У зв'язку з цією подією в місцевому парку організували концерт і святковий обід.

На початку навчального року (8 вересня) у м. Рівному учнівські та вчительські колективи взяли участь в аналогічному дійстві, влаштованому органами місцевої влади на площі перед кафедральним собором. Цими заходами представники влади намагалися використати вплив радянської культури та звичаїв, залучити педагогів до створення школи «нового типу», «...де вчителі повинні вчити дітей не тільки грамоти, як це практиковано при советах. Вони [школи. – Авт.] повинні стати закладом підготовки фізично здорового і талановитого молодого покоління, розсадником європейського культу, зокрема німецького народу, викорінюючи жидо-більшовицьке варварство»¹⁷.

На правах господаря окупаційна влада змушувала вчительство генеральної округи вивчати німецьку мову.

Нестачу педагогічних кадрів повинні були компенсувати відкриті місцевою владою вчительські курси. У генеральній окрузі працювали різні вчительські курси: шеститижневі – у м. Любишеві, де готували вчителів початкових класів для народних шкіл Камінь-Каширської округи (тут навчалися 100 осіб), одномісячні – у м. Пінську¹⁸. У вересні 1941 р. у м. Острозі відкрилася учительська семінарія¹⁹.

Значну допомогу з підготовки педагогів надавали жіночі організації, що створили курси вихователів дитячих садків у містах Ковелі, Луцьку та Рівному²⁰.

З березня 1942 р. чиновники цивільної влади провели шкільну реформу, що фактично завершила руйнування радянської системи освіти. Вона передбачала ліквідацію семирічної школи радянського зразка з створенням на її місці народних, неповно-середніх, фахових шкіл і гімназій. До старших класів зараховувались лише «хорошисти». Кількість таких дітей визначалася можливостями та потребами генерального округу. В останніх трьох класах учні проходили у селах сільськогосподарську практику, а в містах – практику з ремесел, основ промислового виробництва, адміністрування тощо. Основною стала народна 4-річна школа. Вона, на зразок німецьких шкіл, поділялася на народні школи з чотирирічним та вищі народні школи з трирічним терміном навчання. Завдання останніх полягало в підготовці учнів до вступу в фахові школи. Наприклад, на території лише однієї Дунаєвецької округи працювали 21 вища народна школа²¹. Навчальний рік у них тривав 7 місяців із поділом на 2 чверті: I розпочиналася у вересні і закінчувалася в листопаді, II – 4 місяці (з березня по червень). Взимку школи не працювали – через відсутність палива.

Педагогами на той час розпоряджалася місцева влада, яка використовувала їх, як службовців і робітників у промисловості та в сільському господарстві.

Окупанти змінили вік вступу дітей до школи та початок навчального року. Зміни вносили на власний розсуд гебітскомісари. Так, у Шепетівській окрузі в перший клас набирали дітей, яким на 1

вересня 1942 р. виповнилося 7 років, навчальний рік розпочинався з 15 вересня; у Проскурівській окрузі учнів до навчання допускали з 8 років, а школа відчиняла двері 1 вересня²².

На теренах генеральної округи відновили роботу закриті радянською владою гімназії. Так, у Кам'янець-Подільському гебіті працювали чоловіча та жіноча гімназії з платним курсом навчання. У м. Рівному відкрили двері гімназії – ім. Шевченка (тут нараховувалось 447 учнів, з них 235 хлопчиків та 212 дівчаток) і математично-природнича (кількість гімназистів становила 400 осіб – 188 хлопчиків та 212 дівчаток).

Замість середніх шкіл окупаційна влада створила фахові навчальні заклади з дво- і трирічним терміном підготовки. Вони готували спеціалістів робітничих професій. Навчання було платним, у середньому учні вносили плату від 200 до 500 крб²³. Набір слухачів проходив на конкурсній основі, через складання іспитів. Бажаючих вчитися виявилось чимало, то ж фахові школи працювали в кожному гебіті. Так, у Кам'янецькій окрузі працювали 3 школи – технічно-ремісничка (103 учні), торговельна (174 учні) та домашніх господарок²⁴; у Дунаєвецькій окрузі учні здобували робітничі спеціальності в Голозубинецькому ветеринарному технікумі, Новоушицькому технікумі механізації сільського господарства, Маківській однорічній школі цукроваріння (76 учнів)²⁵ та Говірському сільськогосподарському технікумі. У м. Рівному працювало 5 фахових шкіл, де навчалось понад 1000 учнів. У Рівненській окрузі діяли середня технічна школа, музична та домашнього господарства; на Сарненщині – дві технічно-механічних школи²⁶. З ініціативи Жіночої служби Кременецької округи, у 1942 р. у м. Кременці відкрили школу громадського господарства з п'ятимісячним терміном навчання²⁷.

Робота фахових шкіл проходила в складних умовах: не було достатньої матеріально-технічної бази і кадрів. Виявлені окупаційною владою під час перевірок недоліки та порушення призводили до закриття навчальних закладів такого типу. Так, у м. Рівному в 1942 р. були закриті всі 5 професійних шкіл.

22 жовтня 1942 р. рейхскомісар «України» Е. Кох заборонив навчання всім, кому було більше 15 років. По суті це означало закриття усіх професійних шкіл і вищих навчальних закладів. Взамін фахових шкіл Е. Кох пропонував створити при заводах 2-річні практичні курси.

За даними аналітичних звітів чиновників окупаційної адміністрації, реформована українська школа виглядала наступним чином: «Українцям дають тільки 4-річну народну школу. Діти починають вчитися лише у віці 8 років. З 12 до 14 років вони роблять перерву, щоб відвідувати ремісничу або технічну підготовчу школу примітивного характеру. При цьому весь український народ дуже прагне освіти»²⁸.

Позицію Е. Коха щодо закриття шкіл піддав гострій критиці рейхсміністр А. Розенберг. У листі до рейхскомісара він наголосив: «...Держава з прогресивною економікою створила спеціальні школи для підготовки підростаючого покоління, які Ви закрили. Це згубне рішення ...»²⁹. Виконуючи рекомендації А. Розенберга, Е. Кох зробив крок назад і дозволив діяльність професійних та фахових шкіл, а також інститутів.

У листопаді 1941 р. на території генеральної округи розпочав роботу єдиний в окрузі вищий навчальний заклад – Кам'янець-Подільський інститут народної освіти. Його створили з метою відродження культурної і духовної спадщини краю та для забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами шкіл регіону. В інституті навчалося 233 студенти³⁰. Плата за навчання складала 200 крб³¹. На перших порах навчання проходило без поділу на факультети. Але в перспективі планувалося відкрити мовно-літературний факультет (спеціальність: українська мова і література); фізико-математичний (математика і фізика); природничий (хімія і природознавство) та історико-географічний факультет зі спеціальностями історія і географія³².

Педагогічний персонал інституту активно займався навчально-науковою роботою. Викладачі залучалися до читання лекцій освітянам Кам'яниччини, розробляли методичні рекомендації та

програми, писали наукові і публіцистичні статті. Заклад став розплідником національної ідеї, вільнодумства, тому нацисти, побоюючись зростання руху Опору, закрили його у вересні 1942 р.³³, за іншими даними в січні 1943 р.³⁴

Долаючи економічні негаразди, органи української допоміжної адміністрації сприяли відбудові закладів культури. У містах генеральної округи відроджувалися театральні заклади. Слід зазначити, що в цьому була зацікавлена окупаційна влада, адже будь-які офіційні заходи збирали значно більшу аудиторію, якщо вони завершувались виступами мистецьких колективів. Відновленим театральним установам генеральної округи присвоювали імена видатних класиків української літератури – Т. Шевченка, І. Тобілевича, М. Старицького та ін.

Як відновлені, так і заново створені театральні колективи зіткнулися з низкою матеріальних і побутових негараздів. Перед художніми керівниками театрів гостро постала проблема кадрового забезпечення колективів. Газети рясніли оголошеннями та запрошеннями на роботу професійних акторів. Так, Проскурівському театру потрібні були професійні актори і хористи³⁵. Вільні вакансії заповнювалися акторами аматорами, що знижувало мистецький рівень вистав. Театральні критики, рецензуючи вистави, наполегливо рекомендували керівникам театрів звернути увагу на кадри: «... Їх артистами не можна назвати, оскільки вони, в переважній більшості, є службовцями, робітниками і виступають в театрі, як любителі»³⁶.

Вихід із ситуації, що склалася, керівництво кожного театального колективу шукало самостійно. Однак майже всі звільняли аматорів, які не відповідали професійним вимогам і намагалися запросити до театрів відомих діячів культури та мистецтва. Так, у лютому 1942 р. докорінних кадрових змін зазнав колектив Проскурівського драмтеатру. До його керівництва запросили відомого в місті режисера Дізкача. Рівненський міський театр очолив знаний на Волині митець Анатоль Демодовгопільський. Театральну трупку сформували з акторів колишнього радянського театру, приїжджих та аматорів.

Свої виступи театр розпочав 14 вересня 1941 р. виставою Тобілевича «Мартин Буруля».

У Луцьку відродження театрального життя пов'язане з ім'ям знаного в окрузі артиста Орла.

Під його керівництвом колектив театру розпочав роботу наприкінці 1941р.

Активну допомогу у вирішенні кадрових і побутових проблем надавали обласні управління культури, а після їх ліквідації – відділи культури в органах цивільної влади, в складі яких працювали театральна, музична, хорова і танцювальна секції. З метою підвищення кваліфікації мистецьких колективів, працівники обласних управлінь культури організовували з'їзди режисерів театрів і диригентів хорів, під час яких їх учасники удосконалювали управлінські навички та розучували концертні репертуари і п'єси³⁷.

Крім театральних постановок, колективи театрів мали в репертуарі естрадні програми. Обов'язковим атрибутом їх концертних програм стало виконання гімну «Ще не вмерла Україна». Відкриття театральних сезонів перетворювалося у свято української культури. На урочистості запрошували місцеве керівництво, священників, відомих громадських діячів, представників окупаційної влади та ін. Так, у м. Кам'янці-Подільському театральне життя відновилося 24 серпня 1941 р., цього дня група акторів колишнього театру пісні і танцю започаткувала міський театр ім. Шевченка. За чотири місяці вистави колективу відвідали понад 10500 глядачів³⁸. До першої річниці творчий доробок колективу нараховував 21 п'єсу, 96 вистав та понад 10 концертів. Улюбленцями глядачів стали актори В. Буланова, М. Борчук, М. Зробак та У. Поліщук. Колектив театру організовував патріотичні заходи, присвячені важливим історичним подіям. Так, 29 січня 1942 р. актори театру провели урочисті збори на честь героїв Крут³⁹.

Працювали театри й в інших округах. Наприклад, у Дунаївцях відродили міський театр ім. Т. Шевченка⁴⁰. Шепетівський окружний театр під керівництвом Гневуша з успіхом гастролював у сусідніх містах – Полонному та Ізяславі.

Особливим попитом у глядачів користувалася вистава колективу за п'єсою М. Старицького «За двома зайцями».

Від своїх колег не відставав колектив Ізяславського українського драматичного театру під керівництвом Майстренка. Актори впродовж року поставили для глядачів 50 вистав та 20 п'єс. Театральна труппа у Любомлі творче життя розпочала з постановки драми «Ой, не ходи Грицю та й на вечорниці».

На театральних сценах генеральної округи гастролювали також іноземні труппи. Наприклад, у серпні 1943 р. на сцені театру ім. Шевченка (м. Кам'янець-Подільський) виступала труппа гітлерівської молоді (Hitler jugend) в складі 24 артистів⁴¹. У грудні 1941 р. мешканці м. Дунаївці мали змогу познайомитися з концертною програмою Віденської труппи німецької поліції.

Місцеві театри запрошували на гастролі колег із театрів різних українських міст. Так, у м. Кам'янці-Подільському гастролювала труппа Київського театру «Вар'єте», в репертуарі якої були українські народні пісні та музичні твори українських митців⁴². Жителі м. Луцька та навколишніх сіл з оваціями вітали концертну програму Київської капели бандуристів, яка гастролювала в місті упродовж трьох липневих днів 1942 р.

Однак, восени 1942 р. окупаційна влада розпочала наступ на театральне життя. Стала масово ліквідувати театральні труппи. Артистів, які занадто активно пропагували з театральних підмостків відродження української культури, звинувачували в антинімецькій пропаганді, їх арештовували і страчували. В zenіті слави обірвалася творча кар'єра керманіча Рівненського театру Демо-Довгопільського та артистів театру Янковської, Б. Курганова, яких гітлерівці розстріляли влітку 1943 р.

Досить швидко з репертуару театрів зникали твори класиків української драматургії, а натомість з'явилися низькопробні вистави-одноденки, де українці змальовувались у негативних рисах.

Репертуар театрів піддавався цензурі, тобто зміст вистав та сценічні програми подавалися німецькою мовою з обов'язковим погодженням у відповідних інстанціях цивільної адміністрації.

Цензура поширювалася також на афіші, що друкувалися українською та німецькою мовами. Так, Луцький гебітскомісар у 1942 р. дозволив для постановки в театрі 24 п'єси, зокрема: «Наталку Полтавку», «Сорочинський ярмарок», «У Різдва ну ніч».

У містах працювали також різноманітні гуртки, школи та курси з навчання танців, співу тощо. Наприклад, при Маківському будинку культури діяли драматичний і хоровий гуртки та струнний і духові оркестри. У драмгуртку було задіяно 23 особи⁴³.

Відроджували українську культуру сільські клуби та будинки культури. Так, керівники Солобковецького будинку культури ім. Т. Шевчека Гуц і режисер Несін організували та провели 5 вечорів, 3 спортивних заходи і 3 драматичні вистави⁴⁴.

Користувалися популярністю в населення хорові колективи. У їх репертуар входили українські народні пісні, колядки, щедрівки тощо. Оваціями мешканці сіл і міст Волині зустрічали хоровий колектив Луцького окружного товариства «Просвіта». Схвальних відгуків від населення отримав Рівненський хор української пісні під керівництвом Ю. Цехміструка. Глядацькі симпатії по селах округи збирав хор Голозубинецької ветеринарної школи Дунаєвецького гебіту⁴⁵.

У м. Гощі (Рівненщина) успішно працювали курси танців, випускники яких, як зазначала преса, організовували в місті святкові бали. Вагомою подією для мистецького життя м. Луцька стало відкриття музичної школи. Викладали в ній солісти Київської та Харківської опер професори К. Максимов, Г. Білогуб, В. Волосевич, В. Бачинський та ін.⁴⁶

З метою забезпечення фаховими кадрами хорових колективів, музичних шкіл і театрів, Рівненське обласне управління культури планувало створити в м. Дубно Волинський музичний інститут із класами: фортепіано, скрипки, духових інструментів, співу тощо⁴⁷.

У роки окупації відновили роботу деякі музейні установи, зокрема, у м. Проскурові⁴⁸, м. Рівному (штат 7 працівників) і м. Луцьку. Вони, відповідно до задумів гітлерівців, повинні були сприяти нацистській пропаганді. Для цього з уцілілих від пограбування екс-

понатів створювали антирадянські експозиції. В музеях працювали відділи природи, археології, мистецтва та бібліотека. Слід зазначити, що музеї, незважаючи на окупацію, регулярно приймали екскурсантів. Так, Луцький краєзнавчий музей з вересня по грудень 1942 р. відвідало майже 2 тис. осіб⁴⁹.

З метою пропаганди нацисти використовували й кіно. Всі кінотеатри на окупованій території України, а їх до війни було 600 та майже 1200 кіноустановок, підпорядковувались товариству з обмеженою відповідальністю «Фільм Україна», філії центрального товариства «Схід» у Берліні⁵⁰. При нацистському міністерстві пропаганди діяла кіностудія «Україне-фільм», як філія берлінської студії «Остфільм». Основним завданням кіностудії було поширення через фільми антирадянської пропаганди. Кінотеатри демонстрували так звані «культурфільми»: «Шлюбна ніч утрюх», «Шлюб із перешкодами», «Переможець смерті», «Такі вже чоловіки», «Трукса», «Орлиця Валлі», де стверджувалася перевага арійської раси над іншими. У кінотеатрах масово демонструвалися також кіноагітки типу «Дорога в Німеччину» та фільми на замовлення німецьких фірм «Тютюн» (процес виробництва тютюну), «Штрало» (про діяльність німецької тракторної контори), «Створення Українфільму».

Нацистське керівництво, з метою розпалювання міжетнічного конфлікту, демонструвало також кінофільми антипольського змісту.

Товариство «Україне-фільм», з пропагандистських міркувань, намагалося забезпечити фільмами всі кінотеатри рейхскомісаріату. Однак незадовільний стан транспортних комунікацій, технічна несправність апаратури кінотеатрів зводила нанівець роботу товариства. У разі неможливості демонстрування кінофільмів на стаціонарному обладнанні кінотеатрів, цю роботу перекладали на роти пропаганди.

У квітні 1942 р. нацисти відновили роботу 50-ти кінотеатрів, а в серпні цього ж року в рейхскомісаріаті працювало вже майже 300 кінотеатрів⁵¹, які обслуговували населення генеральної округи. Кінотеатри були популярними серед місцевого населення. Так, у 1942 р. протягом десяти днів Кам'янець-Подільський міський кінотеатр відвідало 8 тис. осіб⁵².

Для зручності німецькомовні фільми перекладали українською або російською мовами. Утім, на кінець 1941 р. лише 40 кінотеатрів рейхскомісаріату «Україна» мали змогу демонструвати фільми українською мовою. Більша частина кінотеатрів демонстрували фільми переважно для представників німецької армії та чиновників місцевої адміністрації. Для українського населення вхід на такі кіносеанси був заборонений.

У роки окупації частково поновили роботу бібліотечні установи. Політика нацистів у цій галузі зводилася до масового пограбування та обмеження населення у доступі до користування літературою. Гітлерівцями було складено перелік заборонених авторів і літературних творів. Після їх ретельної «перевірки» в 1942 р. було дано дозвіл на роботу публічних читалень для українського населення. Бібліотеки мали різну кількість книжкового фонду. Так, Пліщинська сільська бібліотека нараховувала 557 примірників книг⁵³, Шепетівська міська – понад 6 тис.

Бібліотеки надавали платні послуги. За запис читачі платили від 10 до 20 крб, а за користування книгами – 5–10 крб⁵⁴. У випадку несвоечасного повернення книг боржників подавали до суду. Проскурівська міська бібліотека ім. Нечуя-Левицького за прострочення термінів користування книгами з читачів стягувала 3 крб штрафу. Відновлені бібліотеки працювали в режимі з 11 до 19 години щодня та користувалися популярністю у населення. Так, кількість читачів Кам'янець-Подільської міської бібліотеки в 1942 р. сягала 1580 осіб⁵⁵.

Органи цивільної влади не змогли обійтись і без послуг архівних установ. З липня 1941 р. по 1943 р. працював Кам'янець-Подільський історичний архів. Його працівники, у кількості 10 осіб, надавали населенню довідки, комплектували фонди тощо⁵⁶.

На території генеральної округи, поряд із дозволеними мистецькими колективами, розпочали активно відроджуватися закриті радянською владою «Просвіти». На відміну від інших діючих громадських організацій, ці товариства розпочали працю легально і зосередили у своїх рядах відомих місцевому населенню громадських діячів, науковців, митців. Ініціатива в їх створенні належала укра-

їнській інтелігенції, яка вбачала у «Просвітах» відродження української культури. Дозвіл на їх діяльність надавала окупаційна влада. Кам'янець-Подільський гебітскомісар у документі, виданому на організацію «Просвіти», константував: «...Товариства «Просвіти»... повинні забезпечити безперервну роботу театрів, бібліотек і гуртків української пісні та музики»⁵⁷.

Однією з перших в регіоні відновила роботу «Просвіта» у м. Рівному (грудень 1941 р.). Очолив її досвідчений громадський діяч Н. Кибалюк. До складу товариства ввійшло 60 осіб – представники інтелігенції, духівництва, службовців (Ф. Темнюк, М. Божок, О. Демчук, А. Ганке та ін.). До участі в просвітянських заходах товариство залучало також письменників – У. Самчука, Н. Іщук та ін. У Рівненській окрузі станом на 1 квітня 1942 р. працювали 103 просвітницьких товариства, у яких нараховувалось 3226 членів. Наприклад, у Гощанському районі діяли 28 товариств, Корецькому – 18, Тучинському – 18, Рівненському – 13, Межиріцькому – 12⁵⁸. Луцьке просвітницьке товариство відновило роботу в серпні 1942 р. У березні 1942 р. засноване окружне Кам'янець-Подільське просвітянське товариство. Його члени стали засновниками товариств у багатьох селах та містах округи⁵⁹.

Щоб стати членом «Просвіти», достатньо було досягти 16-річного віку та подати заяву й автобіографію. Члени товариства щорічно сплачували членські внески у розмірі 50 крб⁶⁰. Допускалося й колективне членство. Так, членом Кам'янець-Подільського окружного товариства став колектив плодоовочевого об'єднання. Юридичні особи платили внески в сумі 500 крб⁶¹.

У «Просвітах» активно працювали різноманітні секції: антибільшовицької пропаганди, жіноча, юнацька, церковна, друку, агрономічна тощо. При Луцькому товаристві діяли драматичний та історико-літературний відділи. У Рівному просвітяни організували роботу драматичного гуртка, в якому займалося 15 осіб, хоровому – 22, спортивному – 10 та антиалкогольному – 10. При товаристві працювала також жіноча секція, що складалася із 25 осіб.

Популярністю серед населення користувалися, створені при товариствах, самоосвітні гуртки (до 10 осіб), якими керували місцеві вчителі. Їх зібрання відбувалися 2–3 рази на тиждень. Кругозір населення розширювали лекції, прочитані членами товариств, на різну тематику. Через концертну та пропагандистську діяльність, організовану членами товариства, місцеве населення долучалося до джерел української культури. Відкриття «Просвіт» проходило в урочистій атмосфері. Так, у смт Смотрич Кам'янець-Подільського гебіту ця подія зібрала мешканців села та представників влади. Для них просвітяни дали концерт. У с. Рудня робота товариства розпочалася з постановки п'єси «Мартин Буруля», що зібрала значну частину сільської громади. Просвітяни організували урочисте святкування 128-ї річниці від дня народження Т. Шевченка. Зокрема, у м. Кам'янці-Подільському провели урочисту академію, програма якої включала великий концерт артистів міського театру, оркестру школи сліпих та представників місцевої влади. Естафету кам'янчан продовжили сільські товариства: 8 березня – у с. Руда⁶², а 10 березня – у с. Кадиївці було показано змістовну концертну програму.

Кам'янець-Подільська окружна «Просвіта» організувала та провела низку заходів, присвячених вшануванню пам'яті засновника просвітницького товариства на Поділлі К. Солухи. Просвітяни також проводили активну антиалкогольну та антинікотинову кампанії. Наприклад, у червні 1942 р. члени товариства у с. Тинна (Рівненщина) провели захід на тему «Шкідливість алкоголю і нікотину в суспільстві та родині».

У полі зору «Просвіт» була і патріотична робота. Так, 8 лютого 1942 р. героїв Крут вшанували мешканці волинського містечка Колки. Зібрані під час панахиди та концерту кошти в розмірі 952 крб перерахували для потреб військовополонених.

Просвітницькі товариства виступали співорганізаторами спортивних змагань. Так, у жовтні 1941 р. у Кам'янці-Подільському відбувся товариський футбольний матч між українською та німецькими командами, а 6 вересня 1942 р. були проведені легкоатлетичні змагання на першість серед міст східної частини генеральної округи⁶³.

Не мирились члени «Просвіт» із безнадійним становищем інтелігенції, організувавши для них матеріальні допомоги. Так, Кам'янець-Подільське окружне просвітницьке товариство створило фонд імені К. Солухи, кошти з якого мали піти на підтримку відомих діячів української культури, їхніх членів родин. «Хочемо вірити, – наголошували просвітяни, – що кожний українець долучиться до цієї великої, народної справи і [по]жертвує, що зможе». На заклик відгукнулися небайдужі люди. Перші пожертви 200 крб надійшли від єпископа Дамаскіна і священника Лібацького (300 крб).

Діяльність просвітницьких товариств приносила чимало клопоту окупаційній владі, яка обмежувала національне відродження. З червня 1942 р. розпочалися масові арешти і знищення просвітян. Так, у Дунаєвецькому гебіті окупанти заарештували та розстріляли 30 просвітян⁶⁴, з них у смт Смотрич – керівника «Просвіти» А. Борідка та членів його сім'ї.

Піклувалися про духовне збагачення населення і жіночі товариства. Становлення жіночого руху в Україні відбувалося в перші місяці окупації, через мережу товариств Жіночої служби в Україні (ЖСУ), жіночих секцій тощо. Ієрархія жіночої служби виглядала наступним чином: на рівні гебітскомісаріатів працювали організації, яким підпорядковувались районні та сільські осередки. Для коригування їх діяльності практикувалось проведення окружних зборів, де брали участь керівники усіх осередків.

Жіночі товариства працювали переважно в західній частині генеральної округи. Здебільшого в містах і сільській місцевості діяли поодинокі осередки. Наприклад, на Волині в листопаді 1941 р. гуртки жіночої служби появились в Клесові, Дубровиці, Сарнах. У східній частині генеральної округи найбільш відомим було Кам'янець-Подільське жіноче товариство.

Діяльність цих організацій була багатогранною. Так, на Костопільщині вони опікувалися освітніми закладами, організацією для школярів святкових концертів, зініціювали курси вихователів дитячих садків, перший випуск (14 слухачок) яких відбувся 31 березня 1943 р. Аналогічні курси працювали в містах Луцьку та Рівному. В

м. Деражне старанням місцевого товариства для жінок були створені курси крою та шиття. У Клесові, Рокитному, Дубровиці організоване жіноцтво створило аматорські драматичні гуртки, які виступали з святковими програмами.

У ряді районів такі товариства займалися мобілізацією грошових коштів і розподілом їх серед обездолених сімей⁶⁵.

Піддаючи пограбуванню заклади освіти та установи культури, нацисти не просто їх механічно руйнували, а намагалися на рівні підсвідомості стерти в українців почуття національної гордості, людської гідності. Цю роль мали виконувати засоби масової інформації. «Вищим законом для української преси, – вважав рейхскомісар, – писати так, що найважливішим завданням для цивільної влади є заліковування ран більшовизму та здійснення місії будівництва «нової Європи»⁶⁶.

Для управління видавничою діяльністю в рейхскомісаріаті «Україна» існувала система підрозділів, куди входили державні та комерційні структури. Відповідальним за формування політики щодо періодичних видань було політичне управління рейхскомісаріату, у структурі якого працював підвідділ преси. Йому допомагало створене у жовтні 1942 р. видавниче управління, яке очолив Горнауер. На розбудову преси впливали також нацистські комерційні структури, зокерма, засноване 19 листопада 1941 р. у м. Луцьку «Німецьке видавничо-друкарське товариство в Україні з обмеженою відповідальністю», що опікувалося виданням німецькомовної періодики, гуртовою книготоргівлею.

У жовтні 1941 р. для контролю за видавничими підприємствами та друкарнями створено товариство «Преса України», якому до середини 1942 р. були підпорядковані всі друкарні рейхскомісаріату. Це товариство на початку 1943 р. випускало 91 газету загальним разовим тиражем до 1 млн. примірників⁶⁷. Розповсюдженням періодики опікувалося засноване у листопаді 1941 р. Товариство розповсюдження преси «Українія». У серпні 1943 р. його філії працювали у 65 містах, у тому числі 16 фронтових⁶⁸.

У серпні 1942 р. для сільських жителів було засновано «Сільськогосподарське видавництво Україна». Воно друкувало україномовний та німецькомовний журнали для селян, ілюстрований селянський календар та бланки. Мистецькі запити населення забезпечувало засноване у грудні 1942 р. товариство «Ужитковий друк України».

Історики не мають єдиної думки щодо кількості періодичних видань, що в роки окупації виходили в рейхскомісаріаті «Україна». У працях М. Коваля, опублікованих у 70-х роках ХХ ст., йдеться про 189 періодичних видань загальним накладом понад 9,57 тис. примірників⁶⁹. Б. Черняков, дослідивши архівні документи, що раніше були недоступні, вважає, що в період окупації в межах сучасної України видавалося близько 400 газет⁷⁰.

Іноземний дослідник К. Беркгоф підрахував, що на січень 1942 р. у рейхскомісаріаті «Україна» друкувалося 45 україномовних газет накладом 20 тис. примірників. Загальний наклад складав – 1,5 млн. примірників⁷¹.

За даними окупаційної преси в рейхскомісаріаті «Україна» у 1942 р. видавалося 70 періодичних видань⁷². З цієї кількості на території генеральної округи видавалася 21 газета.

Періодичні видання, відповідно до постанови рейхскомісара України Е. Коха, проходили обов'язкову цензуру. Інститут цензорів створювався при кожній редакції газет. Вони несли персональну відповідальність за зміст публікацій, що друкувалися в періодичних виданнях. Цензори забороняли місцевим журналістам проводити власні розслідування та висловлювати критичні думки, дозволяли виявити ініціативу лише при написанні статей на культурницьку тематику.

Становище української преси охарактеризував невідомий автор брошури «Цілі і методи німецької імперіалістичної політики на окупованих теренах»: «Немає на цілій Україні свободи українського друкованого слова. Існує, правда, преса, призначена для України, та це в дійсності преса на українській мові, завданням якої є втовкмачити українцям їх роль раба у «Новій Європі» та виховати з

українського народу смиренних ягнят, які дають себе без протесту, навпаки, з радістю вести себе під ніж німецького різника. Редактори – це звичайнісінькі висулжники, які спеціалізовані в своєму ділі ще большевиками, таку ж саму роль виконували по відношенню до українського народу»⁷³.

Незважаючи на регіональність виходу преси та цензуру, україномовні видання активно співпрацювали одне з одним через автуру, вмщення оглядів та анотацій на окремі випуски.

Редактори та колективи газет, випускаючи періодичні видання, мали досить схожі погляди на формування політики газети. Якщо редакція «Українського голосу» мала на меті: «...проводити ідею створення української самостійної держави, запалити нею своїх читачів, підняти на боротьбу за неї»⁷⁴, то інший орган «Подільнин», прагнув відродити національну свідомість населення, з'ясувати місце та роль України в сучасних процесах і привити місцевому населенню любов до рідного краю.

Редакторами газет були відомі особистості. Так, газету «Волинь» редагував У. Самчук, а тижневик літератури і мистецтва «Літаври» – О. Теліга.

«Подільнин» очолив член похідної бандерівської групи Д. Корбутяк. Газету до друку готував колектив журналістів – Флоринський, Цибульський, Бородай, Ковальов, технічний редактор Ю. Кошельник, секретарі – Іваницький і Мельник, коректор Павловський, друкар Савчинська та художник Рибецький.

Преса виходила з періодичністю 3–4 рази на тиждень, різним накладом. Лідерство за масовістю в генеральній окрузі утримувала «Волинь». Вона друкувалася 40-тисячним накладом і поширювалася у містах Києві, Харкові, Кривому Розі.

У Кам'янецькому та інших східних гебітах масовим став «Український голос» (Проскурів), що виходив накладом 13 тис. примірників⁷⁵. Перший номер газети сягнув 10 тис. примірників⁷⁶. Роздрібна ціна номера в кожному гебіті була різною: номер «Вістей» коштував 20 коп, «Лятичівських вістей» – 1 крб, «Українського голосу» – 80 коп, «Нового життя» – 30 коп, «Подільнина» – 60 коп (у серпні 1942 р. – 1,50 крб).

Періодичні видання розповсюджувалися шляхом передплати та вільної торгівлі. Наприклад, передплата «Українського голосу» з серпня 1942 р. складала на місяць 8 крб.

Чиновники окупаційної влади ретельно стежили, щоб представники місцевої влади передплачували періодичні видання, де друкувалися розпорядження гебітскомісарів.

Зміст газет формувався відповідно до постанов окупаційної влади та передбачав обов'язкове висвітлення політичної та військової тематики, передруки з німецькомовних журналів і газет, статей духовно-культурного спрямування, оголошень тощо.

На сторінках періодичних видань друкувалися обов'язкові та довільні рубрики. До обов'язкових слід віднести офіційні повідомлення німецького командування, міжнародні огляди та описи соціально-економічного, політичного та культурного життя міст і сіл Німеччини. Ці публікації, суто пропагандистського змісту, займали більшу частину газетної площі.

Інформація, що друкувалася на шпальтах газет генеральної округи, здебільшого надходила від органів окупаційної влади, німецькомовних інформаційних бюлетенів – «Інформація і фото», «Політичний огляд», «Фотографії, листівки та підтекстовки до них», які випускав батальйон пропаганди («Пропаганда абтайлунг U»), що діяв на теренах рейскомісаріату «Україна».

Частина інформації, що появлялася на шпальтах газет, бралася з радіопередач. Поширеним явищем був передрук матеріалів з інших газет, що виходили як на окупованій території СРСР, так і в Німеччині. Передруковувалися також історичні дослідження відомих українських істориків, літераторів, праці яких були заборонені органами радянської влади, зокрема, М. Грушевського, М. Аркаса, О. Вишні тощо.

Контроль з боку окупаційної влади за змістом газет призвів до втрати журналістами відносної свободи у висвітленні місцевого життя. Шпальти газет зарябіли передруками статей антианглійського та антиамериканського спрямування, а також сфальсифікованими історичними фактами про роль німців в історії України.

Вихід кожного номера періодичного видання було святом для працівників газети. Подвійним святом став вихід сотих номерів.

У серпні 1942 р. редакція газети «Подільнин» святкувала випуск сотого номера. До редакції газети надходили святкові привітання від німецької цивільної влади та інтелігенції. Наприклад, своє вітання надіслав відомий громадський діяч на Поділлі, емігрант В. Приходько: «...Праця, яку Ви і ціла редакція виконуєте в цю велику переломову добу, є безперечно історична: це ж бо відкривається нова сторінка життя Поділля й України. І ми радіємо, що в Кам'янці на цей час знайшлося хоч кілька живих душ»⁷⁷. Надіслав палкий привіт та благословення архієпископ Холмський та Підляський Іларіон.

На території генеральної округи, крім газет-багатотиражок, друкувалися також видання незначні за обсягом. Вони переважно орієнтувалися на певне коло читачів. Так, у серпні 1942 р., з дозволу гебітскомісара Шепетівської округи, для потреб учнів і вчителів появився часопис «Листок школяра», де друкувався навчальний матеріал. Часопис використовували в школах, як підручник.

Ще одним специфічним малотиражним виданням став «Урядовий вісник гебітскомісара Кам'янця-Подільського» з періодичністю виходу двічі на місяць. У «Віснику» друкувалися накази та розпорядження гебітскомісара на українській та німецькій мовах. Перший номер «Вісника» вийшов з друку 25 лютого 1942 р.

З визволенням Червоною армією території України видавнича діяльність окупантів згорнулася. Перестали друкуватися основні німецькомовні часописи. Але українськомовна преса в гебітах виходила аж до останніх годин існування окупаційної влади. Геббельсівський апарат доклав чимало зусиль до евакуації журналістів-колаборантів. Їх німці збиралися використати для підсилення періодичних видань, що були розраховані на «остарбайтерів» та бійців військових формувань, створених з українців, які воювали у складі вермахту.

Таким чином, у колоніальних планах нацистів не знайшлося місця для освітянської галузі. Українську школу гітлерівці вважали небезпечною для окупаційного режиму. Базовою в роки окупа-

ції стає реформована гітлерівцями чотирирічна народна школа та професійні школи. Однак навіть вони, через відсутність палива, навчальної літератури, учнів і педагогів, майже не працювали. В період окупації місцева інтелігенція сприяла відродженню просвітницьких товариств, бібліотек, музеїв, україномовної преси. Вони зосередили в своїх колективах відомих діячів. «Просвіти» активно взялися за відродження духовної спадщини українців через заклади культури та освіти. Не було жодного культурного заходу в регіоні, в якому не брали б участі просвітяни.

На культурному поприщі регіону працювали театральні трупи. Їх репертуар складали твори класиків української літератури, українські народні пісні тощо. Театр досить швидко набув популярності серед місцевого населення і став осередком відродження національної культури. Такий стан речей не задовольняв окупантів і досить швидко театральних діячів піддали репресіям.

Українську культуру, звичаї і традиції до пересічного громадянина намагалися донести на шпальтах газет працівники україномовних періодичних видань. Українське слово через тисячні накладки газет мали можливість прочитати жителі міст і найвіддаленіших сіл генеральної округи. Преса через її багатотисячні накладки видань стала одним із головних засобів пропаганди. Вона повертала українцям імена репресованих радянською владою письменників, діячів мистецтва, науки і культури.

3.2. Діяльність церкви і релігійних громад

До початку Другої світової війни нацисти мали справу в основному з католицькою та протестантськими церквами, що діяли в Німеччині. З початком воєнних дій і нападом на країни Європи і СРСР, в тому числі і на Україну, вони зіткнулися з віруванням православної церкви.

Ставлення окупантів до церков, що знаходилися під їх юрисдикцією, відповідало політичним догмам щодо поводження з місцевим населенням, яке вони вважали рабами та людьми нижчого гатунку. Відповідно до цих постулатів церква повинна була обслуговувати ідеологію нацистів. «...Цим народам [православним – Авт.]

завдання яких полягає в тому, щоб цілковито покоритися завойовнику, – зазначалося у нацистській доктрині, – властива, навіть потрібна християнська релігія – релігія смирення, добра, милосердя, любові до ближнього»⁷⁸.

Готуючись до світового панування, управління расової політики розробило документ «Про поводження з особами не арійської національності на Сході». У ньому берлінські ідеологи стверджували, що підкорення німцям та послух поневолених народів є нічим іншим, як божою заповіддю.

Таким чином, у планах нацистів була не заборона, а підкорення української церкви з метою подальшого використання цього вагомого чинника суспільства для досягнення важливих стратегічних цілей.

Перші кроки до налагодження релігійного життя населення розпочало з початку окупації. Найлегше повернення до церкви відбувалося на Волині, населення якої не пройшло «повного циклу» радянської. За два перших роки комуністичний режим не встиг знищити в населення віру в Бога. Місцеві органи влади на шпальтах газет висвітлювали процес цього відродження: «З приходом вільного німецького війська відновились і церква. Величезні натовпи людей, яких ми бачимо біля церкви у кожен неділю та свято, яскраво характеризують той надзвичайний великий потяг до релігії, що вибухнув, як полум'я, придушений безбожниками»⁷⁹.

Масово відкривалися церковні споруди, що за радянської влади були перетворені у складські приміщення, клуби, конюшні⁸⁰. За роки окупації тільки у східній частині генеральної округи під церковні споруди віруючі пристосували 170 громадських приміщень, зокрема, 126 шкіл, 26 будинків культури та 18 лікарень⁸¹.

Цей процес проходив не безболісно. За ті чи інші споруди виникали конфлікти між релігійними громадами та органами окупаційної влади. Особливо гостро велася боротьба парафіян за приміщення сільських шкіл, що переважно розміщувалися у колишніх будинках священиків. Так, у містечку Оринин православна та римокатолицька конфесії під церкву і костел пристосували місцеву школу та будинок культури⁸².

У повернуті під культові споруди приміщення, парафіяни зносили, сховані від радянських погромів, церковні речі – хрести, ікони, релігійну літературу та жертвували гроші на спорудження дзвіниць.

До відродженої церкви потягнулись навіть колишні атеїсти. Сучасник тих подій волинський священик М. Федорук у щоденнику залишив такий запис: «Комуністи з парафії, які жили на віру зі своїми жінками, обвінчалися і охрестили дітей»⁸³.

На теренах генеральної округи відновили службу монастирі. Одним із перших розпочав працювати Головчинецький жіночий монастир, закритий радянською владою ще на початку 20-х років ХХ ст. Згодом були відкриті Городищенський, Сатанівський жіночі монастирі. В останньому перебувало 45 черниць та архимандрит⁴. Усього на території України було відкрито 42 монастирі⁸⁵.

Священики дбали про залучення до церкви підростаючого покоління. Так, для дітей м. Кам'янця-Подільського впродовж травня 1942 р. працювала щоденна церковна дитяча школа.

Місцеве духовенство практикувало хресні ходи, метою яких було прилучення населення до лона церкви. Наприклад, 13 серпня 1941 р. православна церква організувала хресний хід із м. Гусятина (Тернопільщина) до смт Чемерівці (Кам'янецького гебіту)⁸⁶. Відроджувалося паломництво до Почаївської Лаври. На свято Іова Почаївського, яке православна церква відзначає щорічно 10 вересня, прийшло понад 30 тис. прочан із Правобережної України⁸⁷. Подібні заходи нацисти використовували для своїх цілей – на стінах храму з'являлися портрети А. Гітлера та різні пропагандистські плакати. Учасникам роздавали прапорці з німецькою свастикою.

Масовим було святкування релігійних свят. Так, у 1942 р. водохрещенська відправа у м. Кам'янці-Подільському зібрала населення з сіл в радіусі 15 км. «Старий Кам'янець, – писала окупаційна преса, – не пам'ятає такої великої картини... Всі скелі над Смотричем вкрили люди, біля високого висіченого з льоду хреста, прикрашеного зеленню й квітами, святили воду»⁸⁸.

Попри такі приклади релігійне відродження наштовхувалось на низку перешкод: по-перше, цивільна влада заборонила у селах

богослужіння в будні дні; по-друге, влада змушувала священників брати участь у сільськогосподарських роботах; по-третє, часто віруючі боялися йти до церкви, щоб не потрапити до Німеччини; по-четверте, частина віруючих, прогнозуючи повернення радянських порядків і репресій, утримувалася відвідувань церкви і по-п'яте, не всі священники користувалися авторитетом у парафіян, окремі з них були німецькими агентами.

Релігійне відродження стримувало також погане матеріальне становище священнослужителів. Церковні землі, з яких вони утримувалися, стали ласим шматком для місцевої влади. На місцях не виконувалася постанова про забезпечення прожитковим мінімумом церковників. З часом у деяких гебітах окупаційна влада дозволила оренду церковних земель за ренту 80–200 кг зерна з 1 га. Було прийнято не менш важливе рішення про утримування священників парафіянами. Утім не на користь церкви було обкладання її податком. Відповідно до інструкцій, він стягався через тиждень після надходження податкових повідомлень. Так, лише одна Миньковецька православна громада в 1942 р. повинна була сплатити податку з будівель та землі на суму 1323 крб⁸⁹.

Особливістю відродження церковно-православного життя за окупаційного режиму була участь у ньому громадських груп та об'єднань різного спрямування, які по-різному бачили розвиток православ'я в Україні. На теренах генеральної округи вплив на православ'я мали такі громадські осередки: група Варшавських православних священнослужителів на чолі з митрополитом Діонісієм (Валединським), Холмське угруповання архієпископа Іларіона (Огієнка), православний осередок Почаївської Лаври під керівництвом архієпископа Олексія, осередок православних священнослужителів та церковних діячів, який очолював єпископ Полікарп.

Так історично склалося, що православна церква Західної України в міжвоєнний період підпорядковувалась митрополиту Діонісію. Членами Польської автокефальної православної церкви були 7 архієреїв, два з них були архімандритами Почаївської Лаври. Після приєднання Західної України до складу СРСР більшість православних

єпископів дали урочисту обітницю місцєблюстителю патріаршого престолу митрополиту Московському і Коломненському Сергію (Староградському).

З початком окупації України митрополит Діонісій перший із архієреїв розпочав піклуватися про організацію церковного життя на окупованій Україні. Він намагався підпорядкувати українських архієреїв своїй юрисдикції. У разі їх повернення, церковна влада в Україні стала б автокефальною і цілком незалежною від Московської патріархії. Єднання зі східними православними церквами відбувалося б через Варшавську митрополію. Архієпископ Холмський Іларіон убачав українську православну церкву незалежною від Московської та Варшавської митрополій. Він пропонував поступово викорінювати з церковного життя промосковський церковний устрій. Його програма передбачала участь церкви в житті мирян. Єпископ Полікарп та його оточення бачило українську церкву автокефальною. Її долю повинен був вирішити Всеукраїнський православний собор, до проведення якого церква переходила під юрисдикцію митрополита Діонісія.

Свої погляди на будівництво церковного життя мало Почаївське угруповання. Його представники вважали, що автокефалію православної церкви проголосить Всеукраїнський церковний собор з одного боку та Московська патріархія – з іншого.

З часом священники згуртувалися навколо двох центрів: одні підтримували єпископа Полікарпа, а інші – архієпископа Олексія, якого підтримував архієпископ Іларіон. Розколу православ'я передувало звернення священників та громадських діячів Волині до митрополита автокефальної православної церкви в Польщі, Діонісія, з проханням поширити юрисдикцію церкви, яку він очолював, на Надніпрянську Україну. 11 серпня 1941 р. Діонісій взяв церковну владу в Україні у своє підпорядкування і утворив на приєднаній території 4 єпархії автокефальної церкви: Поліську, Кременецьку, Луцьку та Житомирську. Він також висвятив єпископа Полікарпа в сан архієпископа з титулом «Луцький і Ковельський». Архієпископ Поліський і Пінський Олександр та архієпископ Луцький Полікарп

у лютому 1942 р. висвятили в сан єпископів Никанора (Абрамовича) та Ігоря (Губу). Активність митрополита Варшавського Діонісія призвела до скликання опозиційними священиками 18 серпня 1941 р. собору єпископів Православної церкви у Почаївській Лаврі. Собор під головуванням архієпископа Олексія, членів собору архієпископа Симона та єпископів Пантелеймона і Веніаміна прийняв постанову про неможливість самовільного переходу до автокефалії без вирішення цієї проблеми на помісному соборі Української православної церкви. На заваді до переходу були документи про підпорядкування Московській патріархії. Тому українська церква до помісного собору повинна залишатися в підпорядкуванні Московської патріархії, з наданими їй правами автономії. Собор у Почаєві анулював екзархат у Західній Україні і Білорусії, оскільки митрополит Миколай покинув, підпорядкований йому екзархат, Волинську єпархію та священно-архімандритство в Почаївській Лаврі «...у часи великої небезпеки, втративши свої вповноваження як по екзархату, так і по єпархії і лаврі»⁹⁰. Учаснику собору надали ієрарху Української православної церкви, архієпископу Олексію чин митрополита. На собор був також запрошений і Полікарп, але він на нього не прибув.

Рішення Почаївського собору викликало негативну реакцію митрополита Діонісія і призвело до введення ним на окупованій території України посади «тимчасового адміністратора». Ним став архієпископ Луцький та Ковельський Полікарп (Сікорський).

Таким чином, конфронтація між двома групами духовних діячів, які відстоювали різні напрями церковно-релігійного життя в Україні, спричинила до створення двох незалежних православних конфесій: Автономної православної церкви (АПЦ) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Автономну православну церкву з центром у Кременці очолив митрополит Олексій. Церква перебувала під юрисдикцією Московської патріархії. Священики та віруючі називали її по-різному: «українська православна церква», «православна українська церква», «православна церква на Україні», «православна автономна церква на Україні» тощо. Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ) очолив тимчасовий

адміністратор – архієпископ Полікарп. Вищим органом церкви став собор єпископів і тимчасовий адміністратор. До його складу входили представники духовенства та церковно-громадських об'єднань. УАПЦ мала таку структуру: єпархії поділялися на округи (благочинія), на чолі яких стояли призначені єпископом благочинні. Вони відповідали за налагодження духовно-релігійного життя. Найнижчою структурною одиницею були парафії. Їх очолювали настоятелі, які керували парафіяльними справами спільно з членами кліру, церковними старостами та парафіяльною радою.

В огляді стану справ у рейхскомісаріаті «Україна» за 1942 р. щодо релігійного життя нацисти зазначали: «Автономна православна церква з німецькою допомогою визнає головною духовною інстанцією Московського патріарха Сергія та управляється екзархом, архієпископом Олексієм».

Юридично церковний розкол окупаційна влада закріпила 4 травня 1942 р. Того ж дня рейхскомісар «України» Е. Кох зібрав представників двох православних церков. У присутності референта з релігійних справ Майнке окупаційна влада визнала, що в Українській православній церкві існує два напрямки. Керівництво рейхскомісаріату запевнило делегатів у пасивності щодо канонічних суперечок між церквами⁹¹.

Священики обох церков спільно з комітетами допомоги, просвітницькими товариствами, жіночими комітетами організували та брали участь у заходах, присвячених знаменним і пам'ятним датам. Так, духовенство м. Кам'янця-Подільського організувало заупокійну панахиду по полеглих у бою під Крутами. Панахиду відслужив єпископ Дамаскін у супроводі священиків, театрального і церковного хорів.

Духовенство генеральної округи цивільна влада залучала до святкування нацистських свят. Так, Кам'янець-Подільський єпископат на чолі з Дамаскіним брав участь у святкуванні дня народження А. Гітлера. Преосвященний Дамаскін відслужив молебень і виголосив проповідь такого змісту: «Саме боже проведення послало А. Гітлера, щоб він визволив християнський світ від загрози панування

сатани. Така людина, як А. Гітлер, родиться раз на тисячоліття»⁹².

Священики УАПЦ брали активну участь у житті суспільства через створення церковних рад, що діяли при єпископатах і на районному рівні. До їх складу входили відомі громадські діячі, правозахисники, вчені тощо. До складу церковної ради, яка діяла при Ковельському та Луцькому архієпископові, входив староста міста Луцька, працівники управи та професор В. Федоренко. На засіданнях вирішували різні питання – організаційні, а також духовного та культурного життя краю. Діяльність цих інституцій заважала нацистам чинити злочини на культурному поприщі. Тому з січня 1942 р. гебітскомісари почали закривати церковні ради на рівні районів. Першою під заборону потрапила Кременецька церковна рада. Місцевий гебітскомісар розпорядився заарештовувати людей, які відмовлялися виконувати його розпорядження. Діяльність рад остаточно завмерла 23 серпня 1942 р. із закриттям центральної Волинської церковної ради в м. Луцьку⁹³.

Масове відновлення культових споруд призвело до появи проблеми забезпечення священиками як АПЦ, так і УАПЦ. Так, у м. Луцьку знайшлося всього 5 священиків (з них 4 автокефалісти та один з АПЦ). Керівництво обох церков вирішувало цю проблему шляхом створення короткотермінових пасторських курсів. УАПЦ відкрила шестимісячні курси у Луцьку⁹⁴, що діяли в будівлі кафедрального собору Святої Трійці. Лекторами були владика Полікарп, настоятель кафедрального собору отець С. Грушко та інші священики.

Керівництво АПЦ аналогічні курси відкрило в Кам'янці-Подільському, а 15 квітня 1943 р. відбувся перший випуск курсів. Із 25-ти слухачів 2-х висвятили в священики, 7 – у диякони, 16 підготували до рукопокладення.

Керівництво обох гілок православної церкви було втягнуте окупаційною владою в ідеологічну кампанію проти СРСР та війну одна з одною. Вже 24 січня 1942 р. адміністратор УАПЦ Полікарп мав офіційну зустріч із заступником рейхскомісара Е. Коха, на якій архієпископ запевнив окупаційну владу в лояльності та готовності

до співпраці. Він же через пресу звернувся до жителів округи зголоситися до праці в Німеччині.

25 лютого 1942 р. на розмову до заступника рейхскомісара запросили митрополита Олексія. В ході зустрічі Його преосвященство запевнив гітлерівців, що ще більше буде сприяти «...існуючій вже тепер добровільній співпраці українського народу у виконанні великих завдань сучасності»⁹⁵. Митрополит також розповсюдив відозву, в якій засудив антифашистський виступ в англомовних часописах Московського митрополита Сергія. Він проголошував, що «з приходом німецьких військ на наші землі знову привнесено в повній мірі гноблену більшовиками свободу віри і церкви... Православна церква в Україні тішиться нині, під німецькою охороною, свободою і підтримкою, яких вона потребує для сповнення Божих цілей, і хто б не виступав з іншими твердженнями, йому не вдасться цієї справи порушити»⁹⁶.

Полеміка між екзархами двох церков пішла на шкоду всій православної церкві. Як завжди, конфронтація супроводжувалася наклепами та цинізмом. Все сказане в пориві гніву та захисту своєї правди тут же підхоплювалося пресою і поширювалося серед населення.

Розкол православної церкви на дві гілки негативно позначився на кількості парафій обох церков. За підрахунками німецького дослідника К. Беркгофа у 1942 р. на території Поділля діяло приблизно 500 парафій АПЦ. До осені 1943 р. їх кількість зменшилась на 250, тобто на половину⁹⁷.

Кількість парафій АПЦ на Волині становила: у Ківерцівському районі – 9, Колківському – 13, Луцькому – 13, в місті Луцьку – 12, Оликському – 8, Піддубцівському – 7, Рощицькому – 12, Торчинському – 10⁹⁸. У Рівненсько-Кременецькій єпархії в 1943 р. діяли 174 парафії, з них у Рівненському районі – 90, Дубненському – 31, Крем'янецькому – 16, Ізяславському – 26, Антонінському – 9, Костопільському і Шепетівському по 1⁹⁹.

У підпорядкуванні УАПЦ в районі Луцька та Ковеля в 1943 р. перебувало 400 парафій. У районі Кременця та Рівного в жовтні

1943 р. зазначеній церкві належало 220 парафій. Однак до кінця року їх залишилося всього 80. До УАПЦ в 1943 р. перейшли Дерманський та Білявський монастирі.

За підрахунками дослідників, кількість парафій автономної та автокефальної церков в рейхскомісаріаті «Україна» складала 4,5 тис., на кожних 3750 мешканців припадала одна церква¹⁰⁰.

За радянською статистикою на території Кам'янець-Подільської області в роки окупації діяли 700 храмів: з них у 1941 р. було відновлено 292, у 1942 р. – 148, а в 1943 р. – 260¹⁰¹. На наш погляд, більш достовірними є саме ці дані.

На Поділлі, за даними газети «Український голос» (Луцьк), у липні 1942 р. працювало 473 церкви та ще 120 відбудовувалося. Службу Богу забезпечували 160 священників¹⁰², тобто один із них обслуговував три храми.

У східних гебітах генеральної округи також розбудовувалася УАПЦ. Її очолив колишній православний священник, вихованець Холмської духовної консисторії, благочинний С. Гаюк. Ним для впорядкування господарського, духовного та місіонерського життя церкви було скликано два з'їзди священників. Перший відбувся 3 серпня 1942 р. у м. Ізяславі за участю 25 священників Ізяславського, Плужнянського та Ляховецького району. Другий з'їзд провели 13 квітня 1943 р. У його роботі взяли участь майже 100 священників і громадських діячів, які виробили програму дій УАПЦ в умовах окупації. Вона передбачала, зокрема, надання допомоги підрозділам ОУН-УПА та поширення в регіоні української мови.

За підрахунками СД восени 1941 р. у генеральній окрузі віруючі АПЦ становили 55%, православні УАПЦ – 40%, інших православних конфесій – 5%¹⁰³. Причому кількість прибічників автокефальної церкви постійно зменшувалася. Дослідники історії церкви називають дві основні причини несприйняття основною масою православних УАПЦ – неканонічність церкви та обов'язкове використання під час служб української мови. Щоб уберегти парафію від ліквідації, священники проводили відправи для старшого покоління церковнослов'янською, а для молоді – українською мовами. Розбудо-

ві УАПЦ перешкоджала відсутність церковної літератури на рідній мові. Через заборону окупаційною владою видавничої діяльності, автокефальна церква не мала можливості навіть друкувати щорічного церковного календаря.

Не на користь УАПЦ була підтримка чиновниками генеральної округи «Волинь–Поділля» автономної церкви. Дійшло до того, що у м. Луцьку, де автономній церкві належала Покровська церква, генерал-комісаром були дозволені почергові служби священників АПЦ та УАПЦ у кафедральному соборі митрополита Полікарпа.

Влітку 1942 р. німецька влада розпочала активно втручатися в церковний устрій. Гебітскомісари на власний розсуд дозволяли або забороняли святкування релігійних свят. Відзначалися офіційні церковні свята. За самовільну релігійну відправу чи відвідування церкви під час робочих днів накладалися грошові штрафи та арешти. Так, Шепетівський гебітскомісар порушників карав штрафом у розмірі 1 тис. крб або тюремним ув'язненням терміном до 6 тижнів¹⁰⁴.

У міру погіршення економічної та політичної ситуації релігійні відправи по неділях гебітскомісари наказували завершувати до 8 години ранку або розпочинати з 6 години вечора. Винятків окупанти не робили як для простих парафіян, так і для священників. Так, на свято Успіння Божої Матері, що було в багатьох селах храмовим святом, зондерфюрери зі зброєю в руках виганяли людей із церковних приміщень, а священникам наказували закривати двері за ними.

Принизили окупанти і митрополита УАПЦ Полікарпа. На день святих Петра і Павла, 12 липня 1942 р., він поїхав у село Піддубці Луцького повіту на церковний відпуст, однак захід не відбувся, бо місцевий зондерфюрер заборонив богослужіння.

Скарги на безчинства гебітскомісарів і зондерфюрерів у рейхскомісаріаті «Україна» залишалися без відповідей.

Обидві церкви до набуття сили обмежувальних законів були вже остаточно сформовані. Ієрархія Автономної православної церкви складалася з 16 архієреїв, з них – митрополита Олексія, 3 архієпископів – Антонія, Симона та Пателеймона та 12 єпископів, які

очолювали єпархії. У Подільському регіоні АПЦ розбудовував єпископ Дамаскін. Для втілення в життя задуму автономії Кам'янець-Подільської єпархії в складі АПЦ, він звернувся з відповідним проханням до генерал-комісара. Дізнавшись про це, митрополит Олексій дав свою згоду. Таким чином, у руках Дамаскіна була зосереджена значна духовна влада, на яку не мав впливу О. Громадський. Митрополит втратив право призначення священників та одержання церковних зборів на користь АПЦ. Усі грошові надходження залишалися у єпархії. У травні 1942 р. Дамаскін скликав з'їзд духовенства Подільської єпархії. Члени консисторії на обговорення винесли такі питання: про призначення духовних керівників районів (благочинних) і підпорядкованість їм священників; налагодження місіонерської роботи в навчальних закладах; організація господарського життя православної церкви на території єпархії; надання благодійної допомоги інвалідам, вдовам, сиротам та іншим особам. Учасники з'їзду звернулися до окупаційної влади з проханням по-перше, дозволити у кожному селі, де немає церков, молитовні будинки, під які необхідно пристосувати колишні сільські клуби; по-друге, для влаштування пасторських курсів повернути у власність єпархії колишній будинок духовної семінарії; по-третє, дати згоду побудувати на місці колишнього кафедрального собору дві дзвіниці: одну – на честь дня народження А. Гітлера, а іншу на честь полеглих німецьких солдатів; по-четверте, ввести у школах викладання Закону Божого; по-п'яте, надати духовенству з вищою освітою можливість займати посади директорів шкіл.

Окупаційна влада тільки зовні декларувала принцип невтручання у внутрішні справи православних церков. Реально нацисти обстоювали насильницький поділ церков, примусову зміну вірування населення та заборону на об'єднання роз'єднаних церков.

Політичні міркування вищих сановників рейху щодо релігійної ситуації в Україні знайшли відображення в розпорядженнях А. Розенберга. 13 травня 1942 р. він підписав документ, що передбачав кардинальні зміни у діяльності православної церкви: по-перше, заборону релігійним громадам займатися політикою; по-друге, по-

діл релігійних груп за національними та територіальними ознаками; по-третє, невтручання релігійних громад у діяльність окупаційної влади; по-четверте, обмеження діяльності Російської православної церкви, як ідеологічно ворожої. Рейскомісару надавалося право ліквідувати релігійні конфесії у тому випадку, коли їх діяльність виходила за межі церкви.

Виконуючи розпорядження А. Рознберга, заступник Е. Коха, Даргель, з 1 жовтня 1942 р. обмежив вплив церков на підконтрольній території. У кожному генеральному окрузі планували створити церковну одиницю на чолі з єпископом, який підпорядковувався генерал-комісару.

Втілювати зміни в діяльність церкви нацисти розпочали на початку 1943 року. 11 січня 1943 р. адміністратора УАПЦ було запрошено до генерал-комісара у Луцьк, де його заступник Ландрат дав усне розпорядження рейхскомісара Е. Коха про нову організацію німецькою владою устрою православної церкви. Діяльність митрополита була обмежена генеральним комісаріатом «Волинь–Поділля». Наступного дня така ж процедура очікувала митрополита АПЦ Олексія.

Таким чином, митрополити Полікарп та Олексій були поставлені окупаційною владою в один ряд з іншими єпископами. Кожен православний єпископ персонально відповідав за свої справи перед генерал-комісаром. Нацистами були розпущені також синоди обох церков. Право на висвяту, призначення та покарання священників отримали генерал-комісари. Після вбивства вояками ОУН (м), 7 травня 1943 р., глави АПЦ митрополита Олексія Громадського, «старшим єпископом» зібрання архієреїв, що відбулося 6 червня 1943 р. у Свято-Воскресенському соборі м. Ковеля, обрало Дамаскіна.

Фактично автокефальна та автономна церкви були поділені на 6 юрисдикцій, унаслідок чого рейхскомісаріат «Україна» отримав дванадцять православних церков.

Українська автокефальна церква в генеральній окрузі до одержання рокових розпоряджень, виглядала таким чином: очолював її архієпископ Полікарп. Він також керував Луцько-Ковельською

епархією. Вікарій Полікарпа – єпископ Платон 25 серпня 1942 р. був призначений керуючим Рівненсько-Кременецькою епархією з титулом єпископа Рівненського. Другим вікарієм на Волині став єпископ В. Лубенський. Він опікувався чеськими православними парафіями УАПЦ. О. Поліський керував Поліською епархією. Всього до складу церкви у вересні 1942 р. входило 15 архієреїв.

Грубе втручання окупаційної влади в організацію релігійного життя православних церков викликало спротив духовенства. Ієрархи православних церков почали усвідомлювати безперспективність розколу, з якого вдало скористалися нацисти. 3 травня 1942 р. на рівні глав церков розпочинається листування, в якому йшлося про їх об'єднання. Зокрема, 29 червня 1942 р. митрополит Олексій у листі на ім'я митрополита Полікарпа писав, що обидві церкви витримали іспит на «українця», і пропонував припинити поділ на «українців» та «москалів». Він закликав кожну сторону показати, що українці вміють не тільки сваритися, але і жити в злагоді.

Питання об'єднання двох церков активно обговорювало духовенство УАПЦ, на скликаному 4 жовтня 1942 р. соборі єпископів у м. Луцьку. Однак через заборону окупаційною владою він відбувся нелегально. Члени комісії розробили засади цього процесу і передали голові АПЦ митрополиту Олексію через делегацію, яка прибула до Почаївської Лаври. 8 жовтня митрополит Олексій та єпископи собору УАПЦ, які були на переговорах, підписали «Акт про єднання», що передбачав утворення єдиної Української автокефальної церкви, яку очолить Полікарп або Діонісій.

12 жовтня повідомлення про церковне об'єднання було надіслане в канцелярію рейхскомісаріату «Україна», а через 6 днів у кафедральному соборі м. Луцька урочисто оголосили «Акт поєднання» та відправили молебень.

Утім реально досягти об'єднання не вдалося. Група єпископів на чолі з Пантелеймоном вимагала від свого керівника відкликати підпис. Митрополит через конфлікт із архієреями змушений був заявити, що канонічне рішення та оформлення об'єднання можливе по закінченню війни.

Самовільні дії духовенства церков щодо об'єднання викликали невдоволення окупаційної влади. Воно проявилось в арешті учасника делегації УАПЦ до митрополита Олексія єпископа Мстислава.

Із зростанням руху Опору нацисти активізували тиск на духовенство, якому відводилася роль вихователя у формуванні лояльного ставлення населення до влади. Генеральний комісар та його сановники звинувачували священників обох церков за підтримку руху Опору, переховування по церквах зброї, поранених партизанів, надання можливості радянським партизанам і бійцям УПА, використовувати культові споруди для підготовки терористичних актів. Однак у більшості випадків під репресії потрапляло духовенство УАПЦ, яке не йшло на співпрацю з нацистами.

Церква і священники все більше ставали мішенню терористичних актів з боку нацистів. У 1943 р. на Волині і Поліссі вони спалили церкви в селах Дубненського (Малин, Велика Городниця, Мала Городниця), Костопільського (Деражне, Губків, Бистричі), Луцького (Лаврів) районів, а в містечку Ківерці закатували разом із сім'єю священника Вітовського¹⁰⁵. У 1943 р. гестапівці замучили священників М. Малюжинського і В. Мисечко, а їх колегу М. Пижевича у Старому Селі Столинського району розстріляли разом із родиною. За сприяння бійцям УПА гітлерівці знищили ченців Милецького монастиря.

Чинили репресії, але вже проти священників АПЦ, підрозділи УПА. Так, упродовж літа 1943 р. ними вбито 27 священників та страчено єпископа Володимиро-Волинської єпархії Мануїла (Тарновського)¹⁰⁶.

За допомогу підрозділам УПА від рук радянських партизанів загинули священники – Ф. Зінкевич (с. Пульмо Любомльського району), Ю. Іваницький (с. Півча Здолбунівського), А. Іващенко (с. Борова Столинського) районів.

Знищували православних священників і польські збройні формування. Від їх рук загинули священники О. Кадій, П. Швайка, П. Огризко, О. Бобер, С. Захарчук та ін.¹⁰⁷

На території генеральної округи, крім православних церков, діяла також греко-католицька церква. Її священники, скористав-

шись обмеженою кількістю православного духовенства, на початку 1942 р. захопили в АПЦ храми у Сатанівському (сс. Іванчинці, Голинищево, Летава, Почапінці); Чемеровецькому (сс. Кугаївці, Юрківці, Ямпольчик, Смотрич, Завадівка) і Орининському районах.

Окупаційна влада вороже ставилася до греко-католицьких і римо-католицьких священників. Їх вважали передовою сторожею Ватикану. Гітлерівці контролювали переміщення священників цих конфесій по території генеральної округи.

Поширенню уніатства сприяла релігійна недосвідченість населення, що відрізняло священників лише по церковній уніформі. За даними історика М. Ковалю, в окупованій Україні діяли 2326 парафій греко-католицької церкви.

Зокрема, у східних гебітах генеральної округи діючими були 40 каплиць та костелів. За даними окупаційної преси лише у Кам'янець-Подільському районі нараховувалось 4890 католиків. Після відновлення радянської влади на території Кам'янець-Подільської області з'ясувалося, що нацисти закатували 17 ксьондзів¹⁰⁸.

Поряд із православною та католицькою церквами активно проповідували в регіоні баптистські та євангелістські місіонери. Гітлерівці вважали їх паціфістами, то ж не перешкоджали їх діяльності. Євангелістська церква знайшла своїх прихильників, зокрема, у Шепетівській округі. Тут станом на 1942 р. місіонери церкви створили 32 парафії, наприклад, у Шепетівському районі – 11 громад, Полонському – 8, Славутському – 6, Берездівському – 7¹⁰⁹. Кількість віруючих у парафіях була загалом невеликою. Так, у Шепетівському регіоні їх нараховувалося 219 осіб, Полонському – 199, Славутському – 57, Берездівському – 82¹¹⁰. Діяли євангелістські громади також у Кам'янець-Подільському районі. Тут, відповідно до перепису, числилося 228 євангелістів. Крім того, троє осіб вважали себе сектантами та 28 баптистами¹¹¹.

Єдиною релігією, що піддавалася гонінню в рейхскомісаріаті «Україна» загалом, і її генеральних округах зокрема, стала іудейська. З перших днів окупації керівники місцевих комендатур закривали єврейські молитовні будинки та зобороняли євреям

проводити релігійні відправи. Наприкінці липня 1941 р. нацисти закрили всі єврейські синагоги на Волині. Майно та церковне начиння закритих синагог переходили в розпорядження місцевої влади. Так, з Луцьких синагог забрали 14 срібних підсвічників і 3 золотих персні¹¹². Керівництво Устилугської районної управи, виконуючи розпорядження окупаційної влади, розпорядилося аби з 13 молитовних єврейських будинків 2 зруйнували повністю, один – частково¹¹³, а з інших – усе начиння передали місцевій комендатурі. Схожа ситуація спостерігалася в інших районах і гебітах Волині та Поділля.

Отже, нацисти сприяли відродженню релігійного життя в генеральній окрузі «Волинь–Поділля». У порівнянні з дорадянським часом воно не набрало масовості. У західних гебітах цей процес проходив активніше, ніж у східних. Різновекторність поглядів на перспективу розвитку православ'я в Україні призвело до утворення двох гілок православної церкви – УАПЦ і АПЦ. Поділ православної церкви вміло використовувала окупаційна влада, яка підпорядкувала її своєму впливу. Поряд із православ'ям у генеральній окрузі діяли греко-католицька, римо-католицька церкви, а також протестантські течії. Загалом гітлерівці церкву використовували в ролі активного чинника зміцнення окупаційного режиму. Священиків, які підтримували рух Опору, нацисти знищували. З тих же причин вони спалювали і церковні приміщення.

Рух за релігійне відродження став можливим лише тому, що нацисти спробували використати церковні конфесії для досягнення колоніальних планів.

* * *

Підводячи підсумок розділу, наголосимо, що відродження української школи, театральних закладів, бібліотек, музеїв, громадських організацій, церковних інституцій мало для українців позитивне значення, хоча тривало недовго. Місцева інтелігенція та громадськість були відірвані від тогочасних реалій і не розуміли, що заклади освіти, культури не вписувалися у нацистську колоніальну політику.

Українські заклади освіти окупаційна влада реформувала відповідно до постулатів нацизму. Основним типом школи стає народна, яка нічого спільного не мала з українською культурою та її багатомісячною історією. Школа будувалася на зразок німецької і готувала дітей до майбутньої виснажливої фізичної праці на користь поневолювачів. Основна маса учнів не сприйняла «нової» школи, про що свідчить статистика відвідування занять.

Не кращою була ситуація з закладами культури. Вони отримали дозвіл на роботу лише після вилучення найцінніших зразків творів мистецтва, книг. Однак навіть у такому «почищеному вигляді» на них очікувало животіння, тому що нацистам була не потрібна українська культура.

Роботу театральних установ і кінотеатрів гітлерівці дозволили з пропагандистських міркувань. Їх творча діяльність проходила під постійною опікою нацистів. В умовах жорстокого контролю та цензури театральні установи зуміли донести до населення через репертуар твори національної культури.

Активно працювали на національне відродження просвітницькі товариства. Завдяки натхненній і небезпечній праці просвітян, українці дістали змогу на незначний проміжок часу долучитися до своєї багатогранної культурної спадщини.

Не виправдала сподівань української інтелігенції україномовна преса. Створювана з метою відродження української державності, вона в кінцевому результаті стала одним із видів гітлерівської пропаганди. Культурне та духовне відродження, що організувала українська інтелігенція в регіоні, завершилося цілковитим крахом сподівань і надій українства.

Православна церква направляла духовне життя принижених людей служінню ідеалам добра, віри у краще майбутнє, допомоги ближньому, що допомагало вірним побороти всілякі випробовування.

Ставлення до церковних інституцій різних релігій з боку окупаційного режиму характеризувалося як нестерпне і варварське.

Примітки

1. Бідоcha Л. М. Інтелігенція України в умовах «нового порядку» // Л. М. Бідоcha // Сторінки воєнної іст. України: зб. наук. статей. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч. 2. – С. 159.
2. Гальчак С. Д. Відмінності в окупаційній політиці німецьких та румунських загарбників на Поділлі / С. Д. Гальчак // XII Подільська іст.-краез. конф.: зб. матер. / [редкол.: Завльнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 2. – С.107.
3. Саніцький Д. Л. Покращити роботу шкіл / Д. Л. Саніцький // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 12 жовт. – С. 1.
4. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-487, оп. 4, спр. 46, арк. 28.
5. Олійник Ю. В. Функціонування освіти Кам'янець-Подільської області періоду окупаційного режиму / Ю. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 74.
6. Борусевич П. Рідна школа в дії / П. Борусевич // Український голос (Проскурів). – 1941. – 30 верес. – С. 4.
7. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1941. – 5 листоп. – С. 4.
8. Хроніка // Волинь – 1941. – 11 груд. – С. 4.
9. Німецька школа в Дунаївцях // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 1 січ. – С. 4.
10. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 12 жовт. – С. 3.
11. Держархів Хмельницької обл., ф. Р -430, оп. 1, спр. 72, арк. 4.
12. До рідної школи, до науки // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 9 лист. – С. 4.
13. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1941. – 5 листоп. – С. 4.
14. Ленська В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України / В. Ленська // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 82.
15. Хроніка // Нова Шепетівщина. – 1942. – 19 серп. – С. 3.

16. Олійник Ю. В. Становище вчительства Хмельниччини в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 150.
17. О. В. На районній конференції вчителів / О. В. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 30 серп. – С. 3.
18. Учительські курси на Поліссі // Український голос (м. Луцьк). – 1942. – 13 серп. – С. 4.
19. Освіта // Волинь – 1941. – 7 верес. – С. 1.
20. С. Вісті ЖСУ / С. // Українка. – 1942. – 2 квіт. – С. 2.
21. О. Д. Перебудова народних шкіл / О. Д. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 29 жовт. – С. 3.
22. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 15 трав. – С. 1.
23. Оголошення // Подолянин. – 1942. – 26 лип. – С. 4.
24. Школи в Кам'янець-Подільському // Подолянин. – 1942. – 7 черв. – С. 4.
25. Обух Н. В. В Маківській школі началось навчання / Н. В. Обух // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 31 трав. – С. 4.
26. Хроніка // Голос Сарненщини. – 1942. – 23 серп. – С. 4.
27. З діяльності ЖСУ // Українка. – 1942. – 25 черв. – С. 4.
28. ЦДАВО України, ф. КМФ. – 8, оп. 1, спр. 12, арк. 20.
29. ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 118, арк. 15.
30. Олійник Ю. В. Вищий навчальний заклад у Кам'янці-Подільському в добу нацистської окупації (1941 – 1943 рр.) / Ю. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009 – Т. 13. – С. 175.
31. Ковальський М. В інституті народної освіти / М. Ковальський // Подолянин. – 1941. – 30 жовт. – С. 3.
32. Місцевий. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти / Місцевий // Подолянин – 1941. – 30 листоп. – С. 2.
33. Олійник Ю. В. Вищий навчальний заклад у Кам'янці-Подільському в добу нацистської окупації (1941–1943 рр.). – С. 176.

34. Телячий Ю. В. М.Георгієвський – директор Кам'янець-Подільського вчительського інституту (1942–1943 рр.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2002. – Т. 2. – С. 212.
35. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 25 січ. – С. 3.
36. Олійник Ю. В. Театральні заклади Хмельниччини в роки нацистської окупації (за матеріалами часописів) / Ю. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – Т. 7. – С. 307.
37. Хроніка // Волинь. – 1941. – 7 верес. – С. 4.
38. Кам'янець-Подільський театр // Волинь. – 1941. – 7 груд. – С. 3.
39. Д. Ю. Кам'янець вшанував пам'ять крутянських героїв / Д. Ю. // Подолянин. – 1942. – 1 лют. – С. 4.
40. Діброва О. «Безталанна» / О.Діброва // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 26 лют. – С. 4.
41. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 13 серп. – С. 4.
42. К. Д. Київські артисти в Кам'янці-Подільському / К. Д. // Подолянин. – 1942. – 7 трав. – С. 4.
43. По окрузі // Український голос (Проскурів). – 1942. – 25 жовт. – С. 3.
44. В. Ч. В будинку культури / В. Ч. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 25 груд. – С. 4.
45. Вас. О. Вечір української пісні / О. Вас // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 25 груд. – С. 4.
46. Хроніка // Український голос (Луцьк). – 1942. – 8 серп. – С. 4
47. Хроніка // Волинь. – 1941. – 12 жовт. – С. 3.
48. Відбудова музею у Проскуріві // Подолянин. – 1942. – 13 серп. – С. 4.
49. Хроніка // Літаври. – 1943. – 12 лют. – С. 4.
50. Фільмова праця на Україні // Подолянин. – 1942. – 12 квіт. – С. 3.
51. Коваль М. В. У битві з фашизмом. Соціалістична культура – могутнє знаряддя в народній боротьбі на Україні проти фашистських окупантів / М. В. Коваль. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1964. – 144 с.

52. З місцевого життя // Подоляни. – 1941. – 9 листоп. – С. 4.
53. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 52, арк. 3.
54. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 8 берез. – С. 4.
55. Бібліотека працює // Подолянин. – 1942. – 2 лип. – С. 4.
56. Олійник Ю. В. Кам'янець-Подільський обласний державний історичний архів в роки окупації / Ю. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 130.
57. Дозвіл Кам'янець-Подільського окружного комісара на організацію «Просвіти» // Подолянин. – 1942. – 5 лют. – С. 4.
58. Держархів Рівненської обл., ф. Р-69, оп. 1, спр. 23, арк. 3.
59. По окрузі // Подолянин. – 1942. – 5 лют. – С. 4.
60. До українського громадянства в окрузі // Подолянин. – 1942. – 5 квіт. – С. 3.
61. Членство «Просвіти» // Подолянин. – 1942. – 19 квіт. – С. 4.
62. Скулиш «Просвіта» працює / Скулиш // Подолянин. – 1942. – 8 берез. – С. 4.
63. Легкоатлетичні змагання за першенство міст на Поділлі // Подолянин. – 1942. – 6 верес. – С. 3.
64. Олійник Ю. В. Злочинна діяльність «нового порядку» на Дунаєвеччині в 1941–1944 рр. / Ю. В. Олійник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук.-краєзн. конф., (м. Дунаївці, 5–6 травня 2006 р.) – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. II. – С. 15.
65. З діяльності ЖСУ // Українка. – 1942. – 25 черв. – С. 4.
66. ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 109, арк. 2.
67. Беркгоф К. Антисемітизм в україномовних виданнях у рейхскомісаріаті Україна / К. Беркгоф // Наук. записки: зб. пр. – К.: Ін-т політ. і етногр. дослідж. ім. І. Ф.Кураса НАН України, 2006. – Вип. 31. – С. 95.
68. Черняков Б. Окупаційна преса райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943рр.) / Б. Черняков // Наукові записки Ін-т політ. і етнограф. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН

- України. – К.: Ін-т політ. і етнограф. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – Вип. 31. – С. 58.
69. Коваль М. В. Социалистическая экономика – важный источник победы Советского народа в Великой Отечественной войны / М. В. Коваль. – К.: Общество «Знание» УССР, 1984. – С. 44.
70. Черняков Б. Окупаційна преса райхскомісаріату Україна. – С. 60.
71. Беркгоф К. Антисемітизм в україномовних виданнях у рейхскомісаріаті Україна / К. Беркгоф // Наук. записки: зб. пр. – К.: Ін-т політ. і етногр. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – Вип. 31. – С. 96.
72. Завдання німецької політики в Україні // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 30 серп. – С. 2.
73. Цілі і методи німецької імперіалістичної політики на окупованих теренах. [Україна], [1942?]. – С. 34.
74. Горбатюк В. І. «Український голос» у Проскуріві за часів гітлерівської окупації / В. І. Горбатюк // Місто Хмельницький в контексті історії України: матер. наук. конф. (Хмельницький, 12 верес. 2006 р.). – Хмельницький – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – С. 119.
75. Олійник Ю. В. Преса Хмельниччини в роки окупації: становлення та діяльність (1941–1944 рр.) / Ю. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – Т. 6. – С. 355.
76. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 13 верес. – С. 4.
77. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 13 серп. – С. 4.
78. Гордієнко В. В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії / В. В. Гордієнко // Укр. іст. журн. – 1998. – № 3. – С. 101.
79. Наненко Н. Церква-писанка / Н. Наненко // Подолянин. – 1941. – 12 груд. – С. 4.
80. Олійник Ю. В. Православні конфесії генеральної округи «Волинь-Поділля»: дилема розвитку та спроба об'єднання /

- Ю.В. Олійник // Поділля у контексті української історії: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 29–30 листопада 2001 р.). – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 268.
81. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-338, оп. 8, спр. 2, арк. 24.
 82. Там само, ф. Р-331, оп. 4, спр. 1, арк. 43.
 83. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь 1939-1945 / В. Сергійчук – К.: Укр. видавн. спілка, 2005. – С. 124.
 84. Шкаровский М. В. Крест и свастика. Нацистская Германия и Православная церковь / М.В. Шкаровский. – М.: Вече, 2007. – С. 405.
 85. Коваль М. В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М. В. Коваль – К.: Наукова думка, 1977. – С. 263.
 86. Держархів Хмельницької обл., ф. П-1941, оп. 1, спр. 160, арк. 3.
 87. Хроніка // Волинь. – 1941. – 7 верес. – С. 4.
 88. Іваненко Н. Водохреща в Кам'янці-Подільському / Н. Іваненко // Подолянин. – 1942. – 22 січ. – С. 4.
 89. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-430, оп. 1, спр. 183, арк. 45.
 90. Стоколос Н. Г. Конфесійна політика окупаційної влади адміністрації рейхскомісаріату «Україна» в 1941–1942 рр. / Н. Г. Стоколос // Укр. іст. жур. – 2004. – № 3. – С. 94.
 91. Павлюк К. Українське духовенство «Просвіті» / К. Павлюк // Подолянин. – 1942. – 10 трав. – С. 4.
 92. М. Д. Святкування уродин фірера в Кам'янці / М. Д. // Подолянин. – 1942. – 23 квіт. – С. 4.
 93. Хроніка // Волинь – 1941. – 11 груд. – С. 4.
 94. Рожко В. Є. Духовні православні освітні заклади Волині ХХ ст. / В. Є. Рожко. – Луцьк: Надстрир'я, 2002. – С.86.
 95. Прийняття архієпископа Олексія // Подолянин. – 1942. – 6 берез. – С. 4.
 96. Стоколос Н. Г. Вказана праця. – С. 99.
 97. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації / К. Беркгоф // Укр. іст. журн. – 2005. – № 3. – С. 27.

98. Держархів Волинської обл., ф. Р-2, оп. 1, спр. 118, арк. 186.
99. Там само, арк. 186.
100. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні. – С. 27.
101. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3513, оп. 2, спр. 2, арк. 15.
102. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 14 черв. – С. 4.
103. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні. – С. 28.
104. Хроніка // Нова Шепетівщина. – 1942. – 18 лют. – С. 4.
105. Рожко В. Є. Українські православні святі історичної Волині ІХ–ХХ ст./ В. Є. Рожко.– Луцьк: Медіа, 2003. – С. 212.
106. Шкаровский М. В. Крест и свастика. – С. 144.
107. Рожко В. Є. Українські православні святі історичної Волині ІХ–ХХ ст. – С. 144.
108. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-338, оп. 8, спр. 2, арк. 12
109. Там само., ф. Р-420, оп. 1, спр. 71, арк. 12.
110. Там само, арк. 12.
111. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 9 квіт. – С. 4.
112. Держархів Волинської обл., ф. Р-87, оп. 3, спр. 10, арк. 161.
113. Там само, арк. 161.

ВИСНОВКИ

Утвердження державної незалежності України та її входження у європейське та світове співтовариство зумовлюють необхідність всебічно дослідити події Великої Вітчизняної війни. Розв'язана вождями Третього рейху війна принесла українцям голокост, економічну експансію, знищення культурних та духовних цінностей, що формувалися ними впродовж багатьох віків.

Відповідно до програмних засад ведення політики в окупованій Україні, гітлерівці з самого початку провели територіально-адміністративну реформу, що передбачала ліквідацію радянського адміністративного устрою. Частина території колишньої УРСР було віддано союзникам Німеччини, а на більшій – створено нові адміністративні одиниці. Територія Хмельницької, Рівненської і Волинської областей, частина Тернопільської, Вінницької та південні райони Брестської і Пінської областей (Республіка Білорусь) увійшли до складу генеральної округи «Волинь–Поділля».

Для керівництва округою гітлерівці створили адміністративну вертикаль, що передбачала роботу німецьких цивільних органів влади, яким належала законодавчо-розпорядча ініціатива, та української допоміжної адміністрації, на яку покладалися виконавчі функції. Діяльність органів окупаційної влади була б неможливою без залучення до праці у них поневолених українців. Однак, втілюючи на практиці расову теорію про зверхність арійців, місцеве населення могло працювати в німецьких органах влади лише на другорядних посадах. Навіть посадаючи керівні посади в органах української допоміжної адміністрації нацисти поводитися з ними як з людьми нижчого гатунку, а не як рівня арійцям.

Окупаційний режим породив колабораціонізм, який практикувався в широкому діапазоні: побутовому, військовому, економічному, культурному, адміністративному, індивідуально-політичному. У кожного, хто співпрацював з органами окупаційної влади, був власний мотив співпраці: в одних – ненависть та почуття образи на радянську систему; інші сподівалися на реалізацію ідеї відродження

національної державності за рахунок нацистів; якась частина прагнула зайняти чільне місце в соціальній ієрархії та збагатитися. Не останню роль на шляху до співпраці відігравав інстинкт збереження життя. Однак було б несправедливо вважати запроданцями усіх, хто співпрацював з окупантами. Чимало порядних людей пішли на роботу в органи влади внаслідок безвихідного становища. При цьому вони активно допомагали місцевому населенню уникати арештів, розстрілів, голоду, німецької каторги.

Однією з найфатальніших форм співпраці була служба в поліцейських підрозділах, особовий склад яких чинив жахливі злочини над десятками людей різних національностей.

У 1939–1941 рр. українські національні кола покладали на Німеччину великі сподівання та надії щодо відродження української державності, не усвідомлюючи суворих реалій часу. Німеччина, окупувавши територію України, не збиралася створювати незалежну державу як того домагалися українські націоналісти. Утім на початковому етапі націоналісти заручилися деякою підтримкою гітлерівців. Похідними групами ОУН (б), ОУН (м) та місцевою інтелігенцією, вдалося сформувати національні органи самоврядування на рівні міст і сіл. Пізніше, протягом перших місяців окупації, відбулася зміна окупаційної політики в бік жорсткого ставлення до всього національного. Відродження українських органів влади стало можливим із організацією УПА, і то лише на підконтрольній їй території.

Соціально-економічна політика нацистів базувалася на низці директив, інструкцій та наказів, що суперечили міжнародним нормам ведення війни та наперед визначила характер окупаційного режиму.

В економічному блоці для гітлерівців першочерговим завданням було вилучення сировини та виробленої продукції. Відповідно до цих планів промисловість регіону підлягала деіндустріалізації. Однак із провалом плану «блискавичної війни» відбувався зворотній процес реіндустріалізації певних галузей виробництва. На територіях округи цивільна адміністрація відновила роботу підприємств

харчової, переробної галузей, по пошиттю одягу, деякі механічні заводи. Утім, через зношеність обладнання, відсутність деталей, сировини, пального та кваліфікованої робочої сили, ці підприємства працювали з перебоями та вимушено змінювали профіль виробництва.

Одним із найефективніших методів економічного пограбування придуманим гітлерівцями було обкладання населення та підприємств різними видами податків, що з кожним днем окупації зростали в арифметичній прогресії. Фантазії чиновників щодо вигадування нових видів податків не було меж. Населення сплачувало понад 20 різноманітних податків та контингентів. Особливим податком обкладалися мешканці гетто. Сподіваючись врятувати своє життя, вони віддавали катам останнє. Однак передані цінності не рятували людей.

Черговою економічною аферою стала грошова реформа, за рахунок якої гітлерівці поклали у власні кишені 2 млрд. крб, у цій сумі є і гроші жителів генеральної округи.

Аграрна політика гітлерівців у генеральній округі впродовж усієї окупації характеризувалася масштабними пограбуваннями. Для планомірного та організованого виснаження українського села окупаційна влада сформувала розгалужений чиновницький апарат, запровадила натуральні, грошові податки й долучила до їх вилучення німецькі торговельні фірми і товариства, що вивезли понад 11375,6 т картоплі, 2056 т буряків, 997,1 т моркви, 25512 т цибулі, 1044,8 т свіжих яблук, 105 млн. яєць, 100 т тушок курей.

Важливим сегментом в економічних планах гітлерівців було інтенсивне використання трудових ресурсів регіону як на місцевих підприємствах, так і в економіці рейху. За роки окупації нацисти з міст і сіл генеральної округи примусово депортували майже 170 тис. осіб.

Працездатне населення окупанти з допомогою законів і розпоряджень перетворили на безправних рабів, які без дозволу бірж праці не мали права влаштовуватися на підприємства, в установи і організації та звільнятися з них. На робітників поширили «драконів-

ську» дисципліну: за найменші провини їх штрафували, ув'язнювали для перевиховання у трудових таборах, фізично карали, залишали довиконувати денні норми. За працю, в умовах недотримання правил техніки безпеки, антисанітарії, паличної дисципліни, робітники отримували від 200 до 500 крб, що не вистачало навіть на найнеобхідніші продукти харчування.

Німецька окупаційна політика в соціальній сфері здійснювалася відповідно до розроблених нацистськими керівниками військових, економічних та політичних планів. Вона була спрямована на обмеження населення у продуктах харчування та предметах щоденного вжитку. Мінімальною кількістю продуктів забезпечувалися лише працівники установ, підприємств і фабрик. Найбільш важким виявилось становище робітників, службовців та інтелігенції, які жили у містах.

Однією з складових соціальної політики було введення загальної трудової повинності. Працююче населення отримувало мізерну заробітну плату. Робітників за найменші провини штрафували, ув'язнювали в трудові табори для перевиховання, фізично карали, заставляли довиконувати денні норми.

Нацистська політика на зазначеній території не залишала ніяких надій на збереження освіти і культури. Самобутню українську культуру з її багатотисячними традиціями очікувала руйнація та деградація. Гітлерівці вважали українську мову сумішшю мов різних народів, а український народ – як спільноту, яка не може розвиватися без німецького управління.

Українські народні та радянські державні свята були замінені нацистськими. Нацисти розглядали освіту як один із інструментів запровадження «нового порядку», покладаючи на неї завдання виховання відданих рейху «напівлюдей». Відродження освітянських закладів у початковий період окупації стало можливим завдяки зусиллям української інтелігенції. Значний вплив на освітянські процеси на початку окупації мали українські націоналістичні сили, які спрямовували виховний процес в українське русло. Проте досить швидко нацисти реформували радянські заклади освіти, перетво-

ривши їх у народні 4-х класні та професійні школи, основним завданням яких було підготовлення дітей до фізичної праці.

Згодом нацисти перетворили заклади освіти у передовий форпост нацистської ідеології. Примітивну школу німецького зразка ігнорували учні та їхні батьки.

Відкриті театральні установи перебували під ретельним наглядом нацистської цензури та обслуговували в переважній більшості окупаційну владу. З пропагандистською метою нацисти відновили роботу 300 кінотеатрів, що обслуговували населення генеральної округи. В кінотеатрах демонстрували художні німецькі фільми та кіножурнали. Відповідно це показувало могутність вермахту та закликало населення до праці в Німеччині.

Відновлювали роботу бібліотеки, архіви, музеї. Однак перед відкриттям їх фонди та експонати пройшли детальну експертизу нацистських «знавців» мистецтва, після чого вони позбулися унікальних експонатів і книг.

Відродити українську культуру намагалися товариства «Просвіти». Вони ініціювали організацію та проведення заходів і академій на вшанування відомих діячів культури, мистецтва, самоосвіту населення, пропагували здоровий спосіб життя, стали острівцями української культури в умовах жорстокого окупаційного режиму. Утім у 1942 р. нацисти закрили «Просвіти», а їх діячів репресували.

Важливою складовою громадсько-політичного життя українців була україномовна легальна преса. В генеральній округі виходив 21 часопис. Незважаючи на жорстку цензуру, контроль за суспільно-політичними процесами, ці видання були важливим джерелом інформації для українців, які опинилися в окупації. Редакційні колективи, до складу яких входили представники місцевої інтелігенції, духовництва, намагалися не лише висвітлити перебіг воєнних дій, а й повідомляти про основні події з місцевого життя.

Здійснюючи окупаційну політику, цивільна влада дозволила діяльність різних релігійних конфесій, церков і костелів. Разом із тим релігійне відродження привело до розколу української православної церкви та її повного підпорядкування цивільній владі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані джерела

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. КМФ - 8: Колекція мікрофотодокументів німецько- фашистських установ, армійських груп та їх тилових підрозділів

1. Отчёты генерал-комиссаров Днепропетровска, Николаева, Винницы, Кривого Рога, Житомира, Крыма и сообщений полевых комендатур о политическом и хозяйственном положении в перечисленных районах, о партизанских боях в районе Брянских лесов, Житомирщине, Синельниково. 1941-1943 гг. // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 1. – Спр. 6. – 500 арк.
2. Записки для фюрера по вопросам границ Рейхскомиссариата «Украина» и о взаимопонимании между Восточным министерством и министерством пропаганды. 1941 г. // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 1. – Спр. 12. – 356 арк.
3. Отношение МВД Германии от 11.03.1942 г. о порядке приема и обслуживания представителя японского королевского МВД // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 1. – Спр. 17. – 49 арк.
4. Письмо Бергера в Министерство просвещения и пропаганды от 14.03.1944 г. по вопросу обращения с восточными рабочими // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 1. – Спр. 35. – 212 арк.
5. Указания Гимmlера и министерства Востока о политике в Украине и отношении к украинскому народу; доклад Коха «Советское наследие на Украине – настроение и опыт»; обращение к А. Гитлеру председателя украинского комитета во Львовемитрополита А. Шептицкого, председателя украинского национального комитета в Киеве – Д. Павленко, отамана войск УНР А. Левицкого (в Праге). 1941 - 1942 гг. // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 1. – Спр. 38. – 357 арк.
6. Переписка по личному делу, состояние доклада «О поездке по

- Украине». 1944 г. // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 1. – Спр. 94. – 142 арк.
7. Деректива Розенберга и Даргеля рейхскомиссару Украина – Э. Коху, совещание у последнего, газетные статьи и другие материалы о политике немцев на Украине и виды Германии на Украину; статья Б.Кравца в газете «Голос» о встрече генерала Власова с Геренгом; записка фон Сакина о моральном состоянии украинского народа в течении военной зимы 1942 – 1943 гг. и другое // ЦДАВОУ. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 1. – Спр. 182. – 893 арк.
 8. Запись ведомственного совещания в Министерстве 14.06.1942 г. по вопросу организации частных агентств в Восточных областях // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 1. – Спр. 231. – 104 арк.
 9. Переписка об организации на Востоке торговых обществ. 1943-1944 гг. // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 1. – Спр. 241. – 549 арк.
 10. Приложение к журналу боевых действий №1; особые распоряжения по тылу о захвате еврейского и вражеского имущества; сообщение генерала Фредерича о сотрудничестве румынских и немецких частей; донесение немецкого коменданта о положении в районе их действий, в том числе о подготовке к эксплуатации шахт Кривого Рога, отчет командования 444 охранной дивизии об операции против партизан в районе Никополя; донесения немецких охранных частей о лесных боях с партизанами в районе Чернигова в ноябре 1942 г. // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 2. – Спр. 153. – 756 арк.
 11. Приложение к журналу боевых действий: месячные доклады и донесения командования тыловых районов «Б» и «Юг» и командования отдельных охранных частей и полевой жандармерии о положении на оккупированной территории и операции против партизан. 1942 г. // ЦДАВО України. – Ф. КМФ. - 8. – Оп. 2. – Спр. 195. – 250 арк.

Ф. Р-3206: Рейхскомісаріат Україна, м. Рівне

12. Розпорядження про збір податку і грошового мита на Україні. 1942 р.// ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр.39. – 7 арк.

13. Результати перевірки ревізкомісією матеріального стану фірм та торгових товариств. 1942-1943 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр. 160. – 150 арк.
14. Попередній огляд генеральних округів і областей України. 1942 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 6. – 12 арк.
15. Перелік обласних комісарів рейхскомісаріату Україна. Повідомлення генерал-комісара Юзівки про зв'язковий пункт Сталіно 1941 – 1943 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 23. – 84 арк.
16. Звіт про роботу рейхскомісара України в м. Рівне. Схема відділів рейхскомісаріату. 12 вересня 1941 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 25. – 12 арк.
17. Загальні господарсько-політичні вказівки про організацію сільського господарства на Сході. 1941 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 119. – Т.ІІ.–51 арк.
18. План навчання службового відділу. 1943 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 143. – 65 арк.
19. Політична карта рейхскомісаріату «Україна» та генеральних округів. 1941-1944 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 4. – Спр. 4. – 30 арк.
20. Періодичне видання «Інформаційна служба» №№ 100-103. 1942 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 6. – Спр. 168. – 55 арк.

**Ф. Р-3676: Штаб імперського керівника (рейхсляйтера)
Розенберга для окупованих східних територій**

21. Документи про діяльність німецько-фашистської поліції безпеки СД в м. Києві та в інших окупованих районах України: доповіді, листування, списки осіб, які співробітничали з німцями, а також списки осіб заарештованих та вбитих німецько-фашистськими окупантами. 1942-1943 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 475. – Т.І. – 1023 арк.

**Ф. Р-3833: Крайовий провід (керівництво) ОУН на
західноукраїнських землях**

22. Організаційні звіти про створення адміністративних національних установ в Західних і деяких Східних областях України. 22 серпня – 1 вересня 1941 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 15. – 95 арк
23. Розпорядження (копії) Ровенської округової управи. 1941 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 27. – 2 арк

Ф. Р-3838: З'єднання північних груп УПА «УПА-Північ»

24. Суспільно-політичні звіти з військових надрайонів «Кодак», «Зелень», повіту «Самара» та інших. 1942-1943 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 58. – 40 арк.

**Ф. Р-4620: Колекція документів з історії Великої
Вітчизняної війни**

25. Система гноблення українського народу німецько-румунськими окупантами. Дослідження Воробйова. 1946 р. // ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 239. – 159 арк.
26. Форми і методи німецько-фашистської експлуатації і пограбування населення, стаття Литвинова І.Д. 1946 р. // ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 240. – 2 арк.

**Центральний державний архів громадських
об'єднань України**

Ф. 1: Центральний комітет комуністичної партії України

27. Справки оргинструкторского отдела ЦК КП(б) У, НКГБ УССР, отчёты, доклады, политинформации Ровенского подпольного обкома КП(б) У о работе областной подпольной партийной организации, боевой деятельности партизанских отрядов и состоянии народного хозяйства Ровенской области. 1941-1943 гг. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 16. – 99 арк.
28. Конспект инструктивных (сокращенных) бесед для подпольных партработников в оккупированных немецко-фашистскими

войсками районов Украины. 1943 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 69. – 112 арк.

29. Докладные записки, справки, спецсообщения, разведсводки УШПД, командиров партизанских соединений о деятельности украинских буржуазных националистов, их соглашениях с фашистами, враждебных действиях «русской освободительной армии (РОА)». 1943 – 1944 гг. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 75. – 111 арк.

Фонд 57: Коллекция документов по истории коммунистической партии Украины

30. Распоряжения рейхскомиссара Украины Э.Коха, о создании банков, кинофотографии, издательствах, типографиях и распоряжения высшего СС и полицейского начальника (командования жандармерией и службой СД) на временно оккупированной территории Украины. 1942 г. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 109. – 45 арк.
31. Копия директивы рейхскомиссара Украины Э. Коха, генерал-комиссара Луцка, Житомира, Николаева, Днепропетровска и Мелитополя о закрытии средних и высших учебных заведений на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории Украины. 1942 г. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 118. – 4 арк.
32. Справки, сведения о количестве партизан, комсомольцев и партийных организаций действовавших в период Великой Отечественной войны, справки об оккупационном режиме, о населённых пунктах Волынской области, уничтожении фашистами за связь с партизанами и отпор захватчикам. 1941 – 1944 гг. // ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 212. – 35 арк.

Ф. 62: Український штаб партизанського руху

33. Докладные записки, справки и разведывательные сводки ЦШПД, НКВД СССР и УШПД о гитлеровском режиме на временно оккупированной территории Украины, мероприятия противника по восстановлению промышленности, денежной

системы и финансовой политике, религиозном движении, положении в Киеве и Киевской области, Полтаве, Сталинградской области, Харькове и Харьковской области. 1942 – 1943 гг. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 183. – 245 арк.

34. Справка ЦШПД об основных линиях связи ставки Главного командования сухопутных сил Германии на советско-немецком фронте, выписки из донесения органов НКВД, партизанских соединений и отрядов о наличии связи и дислокации радиостанций противника, состоянии торговли, здравоохранения, работе театров и других культурно-просветительских учреждений, школ, изданиях газет. 1942 – 1943 гг. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 186. – 186 арк.
35. Спецсообщения УШПД в ЦК ВКП (б), ЦШПД, УШПД, ЦК КП(б) У, НКВД УССР, начальника Ровенского областного штаба партизанского движения В.А. Бегмы, других командиров партизанских соединений в ЦК КП(б) У и УШПД о украинских буржуазных националистах, их организации и воинских формированиях. 1942 – 1943 гг. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 220. – 163 арк.
36. Докладные записки, справки, сведения партизанских соединений и отрядов, выписки из донесений партизан о настроении польского населения, польских партизан и военных органов. 1942 – 1944 гг. // ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 212. – 91 арк.

**Ф. 96: Кам'янець-Подільське партизанське з'єднання
ім. Ф. М. Михайлова**

37. Политдонесения комиссара отряда комиссару соединения под командованием И. И. Шитова о политическом положении на временно оккупированной территории, партийно-политической работе в отряде, боевых действиях, отношении населения к фашистам, деятельности украинских буржуазных националистов, рапорты, донесения командиров групп командиру отряда о проведенных боевых и диверсионных операциях. 1943 г. // ЦДАГО України. – Ф. 96. – Оп. 1. – Спр. 72. – 21 арк

Державний архів Вінницької області

Ф. Р-1358: Барська районна управа

38. Прикази, объявления районной управы (печатные). 1941-1944 гг. // ДАВінО. – Ф. Р-1358. – Оп. 1. – Спр. 1. – 13 арк.

Державний архів Волинської області

Ф. Р-1: Луцька міська управа

39. Показчик карних справ, які надійшли до карного референта управи м. Луцька. 1941-1943 рр. // ДАВО. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 360. – 50 арк.

Ф. Р-2: Луцький окружний комісаріат

40. Документи, распоряжения и постановления окружного комиссара, переписка с Луцкой духовной консисторией, митрополичей администрацией, райуправами по религиозному вопросу. 1941 – 1943 гг. // ДАВО. – Ф. Р-2. – Оп. 1. – Спр. 118. – 56 арк.
41. Накази і розпорядження обласної управи про організацію влади на місцях, архівах, залізничної служби та ін. 18 червня по 1 вересня 1941 р. // ДАВО. – Ф. Р-2. – Оп. 2. – Спр. 1. – 67 арк.
42. Постанови окружної управи про організацію народної міліції і жандармерії. 1941 р. // ДАВО. – Ф. Р-2. – Оп. 2. – Спр. 4. – 35 арк.
43. Листування з райуправами про відкриття професійних курсів, про переміщення по службі вчителів. 22 січня 1942 – 18 жовтня 1943 рр. // ДАВО. – Ф. Р-2. – Оп. 2. – Спр. 53. – 44 арк.
44. Листування з райуправами про службовців районних управ і сільських старост. 1941 р. // ДАВО. – Ф. Р-2. – Оп. 2. Спр. 72. – 86 арк.

Ф. Р-87: Луцька обласна управа

45. Розпорядження начальника адміністративного відділу. Листування з райуправами про опис майна та інші питання. 1941-1944 рр. // ДАВО. – Ф. Р-87. – Оп. 3. Спр. 10. – 179 арк.

46. Список військовополонених, які знаходились на стаціонарному лікуванні в Горохові, Ловкачах, Миркові Волинської області. 1941-1944 рр. // ДАВО. – Ф. Р-87. – Оп. 3. – Спр. 11. – 5 арк.

Державний архів Рівненської області

Ф. Р-22: Рівненський гебітскомісаріат

47. Урядовий вісник гебітскомісаріату м. Рівне. 1 квітня 1942 – 15 жовтня 1943 рр. // ДАРО. – Ф. Р-22. – Оп. 1. – Спр. 4. – 72 арк.
48. Список установ м.Ровно; розпорядження рейхскомісара східних земель про постачання німців в районах бойових дій. 12 лютого 1943 – 31 грудня – 1943 рр. // ДАРО. – Ф. Р-22. – Оп. 1. – Спр. 25. – 61 арк.
49. Видання «Інформаційної служби» Волині і Поділля. 1943 р. // ДАРО. – Ф. Р-22. – Оп. 1. – Спр. 29 – 9 арк.
50. Розпорядження про введення звання «Старшина». План штатів Клеванської районної управи; звіти Гощанської і Клеванської районних управ. 8 червня 1942 – 9 січня 1943 рр. // ДАРО. – Ф. Р-22. – Оп. 1. – Спр. 138. – 98 арк.
51. Протокол зібрання шэфів районів Рівненської округи; розпорядження про реєстрацію народження шлюбу і смерті. 3 березня 1942 – 25 квітня 1942 р. // ДАРО. – Ф. Р-22. – Оп. 1. – Спр. 139 – 54 арк.
52. Повідомлення старост про роботу шкіл. 1941– 1942 рр. // ДАРО. – Ф. Р-22. – Оп. 1. – Спр. 141. – 98 арк. – 16 арк.

Ф. Р-23: Костопільський гебітскомісаріат

53. Звіт технічного відділу, списки сільських управ, карта гебітскомісаріату в Костополі. 1941 р. // ДАРО. – Ф. Р-23. – Оп. 1. – Спр. 1. – 30 арк.
54. Звіт про роботу Костопільської управи за 1942 рік // ДАРО. – Ф. Р-23 – Оп. 1. – Спр. 2. – 15 арк.
55. Відомості про націоналізовану землю та підприємства, про право власності на землю. 1941 – 1943 рр. // ДАРО. – Ф. Р-23 – Оп. 1. – Спр. 3. – 134 арк.

Ф. Р-33: Рівненська міська управа

56. Оголошення міської управи. 11 вересня 1942 – 17 грудня 1942 р. // ДАРО. – Ф. Р-33 – Оп. 1. – Спр. 5. – 8 арк.
57. Списки зареєстрованих єврейських ремісників та дрібних промислових підприємств. 1941 р. // ДАРО. – Ф. Р-33 – Оп. 1. – Спр. 8. – 50 арк.
58. Заяви на дозвіл користування електроенергією. 1941-1943 рр. // ДАРО. – Ф. Р-33 – Оп. 1. – Спр. 31. – 34 арк.
59. Список фахових шкіл в м. Ровно на 1941/1942 навчальний рік та їх штати // ДАРО. – Ф.33. – Оп. 2. – Спр. 1. – 42 арк.
60. Тимчасова програма для 5-7 класів народних шкіл на 1942/1943 рр. // ДАРО. – Ф. Р-33 – Оп. 2. – Спр. 36. – 23 арк.

Ф. Р-48: Районна управа в Корці

61. Розпорядження та директиви. 15 – 20 липня 1941 р. // ДАРО. – Ф. Р-48. – Оп. 1. – Спр. 1. – 95 арк.
62. Розпорядження про те, щоб кожна людина стала на роботу, про місцезнаходження каменолому. Акти ремонту мостів. 1941 – 1943 рр. // ДАРО. – Ф. Р-48. – Оп. 1. – Спр. 9. – 25 арк.
63. Обов'язки працівників української «Порядкової служби». Розпорядження про ловлю шпигунів, парашутистів, партизан. 29 липня 1941 – 16 жовтня 1941 р. // ДАРО. – Ф. Р-48. – Оп. 1.–Спр. 10. – 35 арк.

Ф. Р-52: Районна управа в м. Рівне

64. Списки працівників Рівненської районної управи та відомості сільських управ: Антополя, Золотієва, Яновича про організацію управ. 1942 р. // ДАРО. – Ф. Р-52. – Оп. 1. – Спр. 6. – 16 арк.
65. Керівничий матеріал, який надходить від гебітскомісара і рейхскомісара в справах натуральних податків, харчування населення та інший. 6 січня 1941 – 28 грудня 1941 р. // ДАРО. – Ф. Р-52. – Оп. 4. – Спр. 24. – 285 арк.
66. Десятиденні звіти Ровенської районної управи про надходження податків за 1942 – 1943 рр. // ДАРО. – Ф. Р-52. – Оп. 8. – Спр. 4. – 45 арк.

Ф. Р-69: Окружна «Просвіта» м. Рівне

67. Звіт про діяльність культурно-освітнього референта при районній «Просвіті» в Тинному і Даничеві. Денник праці «Просвіти». 18 квітня 1942 – 20 червня 1942 рр. // ДАРО. – Ф. Р-69. – Оп. 1. – Спр. 11. – 6 арк.
68. Відомості про число «Просвіт» і членів Рівненської округи. 1941 – 1942 рр. // ДАРО. – Ф. Р-69. – Оп. 1. – Спр. 23. – 4 арк.

Державний архів Тернопільської області

Ф. 196: Кременецький окружний комісаріат

69. Інформація окружного судьи о єврейском погроме на ст. Вишневцы. 1942 г. // ДАТО. – Ф. Р-196. – Оп. 1. – Спр. 3. – 20 арк.

Державний архів Хмельницької області

Ф. П-487: Хмельницький обком КПУ

70. Справки, информации и письма обкома партии в ЦК ВКП(б) и ЦК П(б) У по вопросам организационной, пропагандистской работы, состоянии хозяйства. 1944 г. // ДАХМО. – Ф. Р-487. – Оп. 4. – Спр. 31. – 156 арк.
71. Копия телеграммы тов. Сталина И.В. трудящимся Полонского района, докладные записки и справки работников обкома партии о состоянии промышленности и транспорта. 2 апреля - 1 октября 1944 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-487. – Оп. 4. – Спр. 39 – 52 арк.
72. Докладные записки, справки, информации горкомов, райкомов КП(б) У о состоянии народного хозяйства и культуры после освобождения от немецко-фашистских оккупантов (по алфавиту районов). 1944 г. // ДАХМО. – Ф. Р-487. – Оп. 4. – Спр. 46. – 139 арк.
73. Докладные записки, справки, информации работников отдела по вопросам сельского хозяйства. 1 апреля 1944 - 31 декабря 1944 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-487. – Оп. 4. – Спр. 96. – 170 арк.

Ф. П-1475: Коллекция документов по истории областной партийной организации

74. Воспоминания и биографическая карточка Ченаш Марии Николаевны. 1957 – 1959 гг. // ДАХМО. – Ф. П-1475. – Оп. 1. – Спр. 279. – 82 арк.

Ф. П-1941: Подпольные организации и партизанские формирования Хмельницкой области в период Великой Отечественной войны

75. Итоги работы Проскуровской подпольно-партизанской организации. 1943-1944 гг. // ДАХМО. – Ф. П-1941. – Оп. 1. – Спр. 15. – 239 арк.
76. Отчет о боевой деятельности соединения им. Ф. М. Михайлова. 1944 г. // ДАХМО. – Ф. П-1941. – Оп. 1. – Спр. 17. – 505арк.
77. Дневник Протоцкого И.И. о работе подпольной партийной организации Чемеровецкого района. 1941-1944 гг. // ДАХМО. – Ф. П-1941. – Оп. 1. – Спр. 160. – 109 арк.

Ф. Р-331: Виконком Орининської районної ради депутатів трудящих

78. Протоколи засідань райвиконкому депутатів трудящих. 1944-1945 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-331. – Оп. 4. – Спр. 1. – 151 арк.

Ф. Р-338: Виконавчий комітет Хмельницької обласної ради депутатів трудящих

79. Директивные указания Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР и Уполномоченного по УССР. Отчёты и информации Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви по области и другими вопросами. 25 апреля - 29 декабря 1944 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-338. – Оп. 8. – Спр. 1. – 100 арк.
80. Директивные указания Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР и уполномоченного Совета по УССР. Отчёты и информации уполномоченного совета по делам рус-

ской православной церкви по области. Переписка с райисполкомом по учету церквей, молитвенных домов. 1945 г // ДАХМО. – Ф. Р-338. – Оп. 8. – Спр. 2. – 256 арк.

Ф. Р-418: Кам'янець-Подільський гебітскомісаріат

81. Переписка с учреждениями и предприятиями по различным вопросам. 23 июля – 31 декабря 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-418. – Оп. 1. – Спр. 1. – 141 арк.
82. Описи еврейского имущества и реализации его. 1941-1942 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-418. – Оп. 1. – Спр. 3. – 699 арк.
83. Переписка с предприятиями Каменец-Подольского округа по хозяйственным и другим вопросам. 9 января – 26 ноября 1942 г // ДАХМО. – Ф. Р-418. – Оп. 1. – Спр. 6. – 140 арк.
84. Переписка с учреждениями и предприятиями по различным вопросам. 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-418. – Оп. 1. – Спр. 7. – 97 арк.

Ф. Р-420: Шепетівський гебітскомісаріат

85. Распоряжение рейхскомиссара Украины, генерал-комиссара Волыни и Подолии и переписка с ними о порядке внесения в списки немцев, о порядке внесения в списки немцев фольксдойче. 1941 – 1943 гг.// ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 1. – 84 арк.
86. Правительственный вестник генерального комиссара Волыни и Подолии. 1942– 3 декабря 1943 г. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 5. – 155 арк.
87. Приложения к правительственному вестнику генерал-комиссара Волыни и Подолии. 1 мая 1942 – 10 декабря 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 15. – 40 арк.
88. Указания и распоряжения по хозяйственным вопросам, по вопросам сбора подарков солдатам, мясопоставке, отправлении рабочей силы в Германию. 1942 г.// ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 33. – 89 арк.
89. Сведения о наличии промышленных объектов Полонского района, список старост общих дворов, список учителей, которые индивидуально изучают немецкий язык. 5 января – 28 августа 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р- 420. –Оп. 1. – Спр. 34. – 63 арк.

90. План распределения обязанностей в гебитскомиссариате, воззвание гебитскомиссариата к украинским женщинам и девушкам, персональные карточки учителей, обязательства. 8 июня 1942 – 21 июня 1943 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 45. – 49 арк.
91. Переписка гебитскомиссара с районными мировыми судьями о месячном обзоре судовой работы. 1942 – 11 октября 1943 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 49. – 134 арк.
92. Переписка о надсылке списков учителей по школах Шепетовского округа, о наличии библиотек и сводки по детских домах и определении в них детей. 30 октября 1941 – 10 ноября 1942 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 52. – 123 арк.
93. Объявления о введении трудовых удостоверений, распоряжения против нарушения рабочего договора и повышения продуктивности труда. 1941 – 28 октября 1943 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 62 – 70 арк.
94. Списки рабочих и служащих гебитскомиссариата и Шепетовской районной управы и справки, выданные им; смета работы. 1943 г. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 63. – 48 арк.
95. Отчеты о ходе сельскохозяйственных работ по общественных хозяйствах Шепетовского округа. 5 ноября 1941 – 1 мая 1942 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 71. – 88 арк.
96. Отчеты о движении сельскохозяйственных продуктов, ведомость – о наличии сельскохозяйственного орудия, о распределении посевного материала. 1942 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 76. – 89 арк.
97. Ведомости о потребности горючего и смазочного масла для предприятий Шепетовского округа. 23 декабря 1941 – 2 января 1942 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 77. – 12 арк.
98. Ведомости о состоянии работы и наличия сырья предприятий Шепетовского района. 1941-1943 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 142. – 234 арк.
99. Оборотный баланс дорожного строительства Славута – Берездов и отчет затрат рабочей силы на строительство дороги Сла-

вута – Берездов. 1943 г. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 181. – 11 арк.

100. Переписка та розпорядження про стягнення податків та преїскуранти цін на готові вироби підприємств Шепетівської округи. 1941 – грудень 1943 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр.184. – 158 арк.
101. Списки ремесленників Шепетовского округа, которым разрешено заниматься кустарным промыслом. 20 марта - 28 мая 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-420. – Оп. 1. – Спр. 192. – 48 арк.

Ф. Р- 421: Кам'янець-Подільська обласна господарська управа сільськогосподарської української допоміжної управи Поділля

102. Місячні звіти про стан, наявності та рух худоби за 1941 р. // ДАХМО. – Ф. Р-421. – Оп. 1. – Спр. 9. – 69 арк.
103. Про хід копання цукрового буряка та доставки його по цукроварням Кам'янець-Подільського тресту, про загрозу загибелі цукрового буряка, про стан сировинних баз по цукроварнях Кам'янець-Подільської області. 1941 – 1942 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-421. – Оп. 1. – Спр. 10 – 93 арк.

Ф. Р- 425: Шепетівська окружна управа

104. Приказы и распоряжения областной управы по хозяйственным и административным вопросам. 25 сентября – 17 декабря 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-425. – Оп. 1. – Спр. 1. – 42 арк.
105. Приказы и распоряжения по вопросам назначения на работу, об образовании окружного союза потребительских обществ. 20 октября – 30 декабря 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-425. – Оп. 1. – Спр. 2. – 28 арк.
106. Приказы и распоряжения по вопросам распределения обязанностей работников образования, о создании бригады по уничтожению бродячих собак и котом. 4 ноября – 30 декабря 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-425. – Оп. 1. – Спр. 3. – 88 арк.
107. Штатные расписания и ведомости на выдачу зарплат. 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-425. – Оп. 1. – Спр. 11. – 40 арк.

Ф. Р- 426: Кам'янець-Подільська районна управа

108. Переписка со старостами громад по хозяйственным вопросам. 1941 г. // ДАХМО. – Ф.Р-426. – Оп. 1. – Спр. 2. – 67 арк.
109. Характеристика міліціонерів села Дерев'яни. 1941 р. // ДАХМО. – Ф. Р-426. – Оп. 1. – Спр. 4. – 12 арк.
110. Переписка з питань штрафів і примусових робіт. 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-426. – Оп. 1. – Спр. 12. – 156 арк.
111. Посвідчення агентів по збору штрафів (підібрано по алфавіту прізвищ збирачів). 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-426. – Оп. 1. – Спр. 13. – 30 арк.
112. Штатные планы районных и городских управ в 1943 г., номенклатура дел секций Каменец-Подольской управы на 1942-1943 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-426. – Оп. 1. – Спр. 24. – 35 арк.
113. Ведомости посещения школ учащимися, списки учащихся по школам Каменец-Подольского района в 1943 г. // ДАХМО. – Ф. Р-426. – Оп. 1. – Спр. 77. – 76 арк.
114. Экспликации, планы и сводные ведомости земель по Каменец-Подольскому району в 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-426. – Оп. 1. – Спр. 104 – 13 арк.
115. Переписка районной управы со старостами сел по вопросу сдачи яиц и птицы в 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-426. – Оп. 1. – Спр. 119. – 14 арк.

Ф. Р- 427: Шепетівська районна управа

116. Приказы Шепетовской райуправы. 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-427. – Оп. 1. – Спр. 1. – 41 арк.
117. Циркуляри, директиви та розпорядження Шепетівського райуправи. 1941 р. // ДАХМО. – Ф. Р-427. – Оп. 1. – Спр. 2. – 71 арк.
118. Списки громадян Шепетівського району, які відправляються на роботу до Німеччини й Східну Україну та заяви про звільнення від поїздки. 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-427. – Оп. 1. – Спр. 7. – 256 арк.
119. Переписка райуправы с украинской полицией о гражданах, которые уклоняются от работы, о агитации против отправки

людей в Германию на работу, о сборе огнестрельного оружия и о наличии безпризорных детей по Шепетовскому району. 5 января – 29 декабря 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-427. – Оп. 1. – Спр. 33. – 194 арк.

120. Протоколы заседания Украинского комитета. 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-427. – Оп. 1. – Спр. 71. – 8 арк.
121. Розпорядження по школах Шепетівського району, по господарських питаннях, про негайне вивчення німецької мови вчителями та про звільнення вчителів з роботи. 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-427. – Оп. 1. – Спр. 221. – 163 арк.
122. Распоряжения гебитскомиссара о начале обучения в школах; обеспечения школ учебными принадлежностями; докладные записки заведующих школами о сборе большевицких листовок и учебные планы для школ Шепетовского района. 1942-1943 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-427. – Оп. 1. – Спр. 235.– 66 арк.
123. Списки учреждений и предприятий г. Шепетовки на получение хлеба из хлебопекарни. 5 августа – 29 октября 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-427. – Оп. 1. – Спр. 249. – 28 арк.
124. Сводки, ведомости и отчёты о движении хлеба и распределение продуктов по ларькам отдела снабжения Шепетовской районной управы. 1941 – 1943 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-427. – Оп. 1. – Спр. 251. – 45 арк.

Ф. Р- 428: Полянська районна управа

125. Подлинники приказов немецко-фашистских властей на территории Каменец-Подольской области, информационный материал для пропагандистов, временных установ общественных хозяйств. 1941-1944 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-428. – Оп. 1. – Спр. 1. – 57 арк.

Ф. Р- 429: Берездівська районна управа

126. Переписка по хозяйственным и административным вопросам (о заготовке топливного материала, налаживании школьного дела). 1941-1942 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-429. – Оп. 1. – Спр. 2. – 143 арк.

127. Ведомости переписи населения по Берездовской сельской управе за 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-429. – Оп. 1. – Спр. 5. – 30 арк.

Ф. Р- 430: Славутська районна управа

128. Інструкції та розпорядження Славутської районної управи за 1941 р. - 1942 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 2. – 125 арк.
129. Розпорядження гебітскомісара за 1941 р. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 3. – 68 арк.
130. Матеріали об избрании сельских управ. 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 4. – 122 арк.
131. Сведения о состоянии предприятий Славутского района 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 10. – 6 арк.
132. Список походной колонны G, жителей Славутского района отправляемых в Германию, справки Славутской поликлиники. 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 17. – 19 арк.
133. Распоряжение Славутского районного шефа волостному старшине с.Цветоха. 2 сентября – 20 декабря 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 20. – 27 арк.
134. Переписка по господарських питаннях, відносно видачі паспортів, звільнення від поїздки на Київщину та звільнення від податків. 1942 р. // ДАХМО.– Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 32. – 50 арк.
135. Отчёт школьного отдела, программа начальных школ, ведомость о выполнении программного материала и проект контрольных работ. 1 сентября 1941 – 13 июля 1942 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 72. – 53 арк.
136. Розпорядження гебітскомісаріату про збір податків за 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 167 – 90 арк.
137. Дело по одноразовой дани по Славутскому району за 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 182. – 145 арк.
138. Податок з будівель та земельна рента з 16 лютого – 27 травня 1942 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 183. – 73 арк.
139. Прибутковий податок з колгоспів за 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-430. – Оп. 1. – Спр. 184 – 28 арк.

Ф. Р-434: Кам'янець-Подільська міська управа

140. Объявления, воззвания, листовки и приказы полевого коменданта, старосты Каменец-Подольской горуправы, гебитскомиссара и генерал-комиссара Волыни и Подолии. 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-434. – Оп. 1. – Спр. 3. – 79 арк.
141. Переписка с гебитскомиссаром и генерал-комиссаром Волыни и Подолии по разным вопросам. 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-434. – Оп. 1. – Спр. 7. – 155 арк.
142. Направление на врачебную комиссию для установления работоспособности. 1942-1943 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-434. – Оп. 1. – Спр. 13. – 88 арк.
143. Книга регистрации кустарных и торговых промыслов за 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-434. – Оп. 1. – Спр. 68. – 30 арк.
144. Годовой отчёт механоштамповочной фабрики за 1941 г. // ДАХМО. – Ф. Р-434. – Оп. 1. – Спр. 69. – 30 арк.
145. Классификация налогов (план, разделы, виды, ставки, основание) методы начисления. 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-434. – Оп. 1. – Спр. 225. – 42 арк.

Ф. Р-440: Віньковецька районна управа

146. Накази по Віньковецькому райшляхвідділу. 1941-1943 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-440. – Оп. 1. – Спр. 1. – 3 арк.

Ф. Р-458: Ярославська сільська управа Меджибізького району

147. Розпорядження та листування про вручення особистих документів старостам, про переведення районної наради старост, про впровадження обов'язку праці. 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-458. – Оп. 1. – Спр. 1. – 141 арк.

Ф. Р-468: Васильковецька сільська управа Михалпільського району

148. Директиви та розпорядження райустанов. 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-468. – Оп. 1. – Спр. 3. – 332 арк.

Ф. Р-477: Дунаєвецька сільська управа

149. Директиви та розпорядження окружної управи і земельного коменданта з питань мобілізації в Німеччину. 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-477. – Оп. 1. – Спр. 4. – 10 арк.
150. Розпорядження районної управи та її відділів по господарським, фінансовим та адміністративним питанням. 1942-1944 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-477. – Оп. 1. – Спр. 5. – 14 арк.
151. Протоколи засідань сільської управи. 1942-1943 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-477. – Оп. 1. – Спр. 7. – 36 арк.

Ф. Р-481: Літківська сільська управа

152. Назви, постанови та розпорядження районної управи, гебітскомісаріату та рейхскомісара для України. 1941-1943 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-481. – Оп. 1. – Спр. 1. – 21 арк.

Ф. Р-505: Майдан-Сахнівське громадське господарство Летичівського району

153. Протоколи засідань сільської управи, загальних зборів та розпорядження з господарських питань. 1941-1943 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-505. – Оп. 1. – Спр. 5. – 61 арк.
154. Протоколи засідань сільської управи, загальних зборів та розпорядження з господарських питань. 1941-1943 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-505. – Оп. 1. – Спр. 6. – 61 арк.
155. Розпорядження на видачу продуктів і матеріалів та відомості натуральних і грошових видач. 1941-1943 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-505. – Оп. 1. – Спр. 10. – 284 арк.

Ф. Р-507: Васильківський загальний двір Михалпільський район

156. Директиви та розпорядження Михалпільської районної управи по Васильківському загальному двору. 1941 р. // ДАХМО. – Ф. Р-507. – Оп. 1. – Спр. 10. – 232 арк.
157. Карточки членів загального двору на оплату трудовнів. 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-507. – Оп. 1. – Спр. 15. – 44 арк.

Ф. Р-536: Проскурівська нотаріальна контора

158. Розпорядження про компетенцію у цивільних справах у Рейхскомісаріаті Україна та директиви до податку позовів на аліменти з нешлюбних дітей. 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-536. – Оп. 1. – Спр. 3. – 63 арк.

Ф. Р-539: Кам'янець-Подільська типографія

159. Заказы, образцы, счета с № 121 по № 147. февраль 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-539. – Оп. 1. – Спр. 58 – 143 арк.
160. Заказы, образцы, счета с № 990 по № 1017. май 1942 г. // ДАХМО. – Ф. Р-539. – Оп. 1. – Спр. 93 – 116 арк.

Ф. Р-546: Маниковецький спиртзавод

161. Річний звіт Маниковецького спиртзаводу за 1942 – 1943 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-546. – Оп. 1. – Спр. 34. – 58 арк.
162. Річний звіт Маниковецького спиртзаводу за 1943 р. // ДАХМО. – Ф. Р-546. – Оп. 1. – Спр. 68. – 125 арк.

Ф. Р-581: Українська допоміжна охоронна поліція Волочиського району

163. Тижневі звіти шудманів Волочиського району про роботу на селі. 1941-1943 рр. // ДАХМО. – Ф. Р-581. – Оп. 1. – Спр. 1. – 196 арк.

Ф. Р-805: Антонінська районна управа

164. Списки спеціалістів, характеристики на старост управ, ведомости о наличии ставок, о необходимых строительных материалов по сёлам района. 20 сентября 1941 по 1 марта 1942 гг. // ДАХМО. – Ф. Р-805. – Оп. 1. – Спр. 5 – 320 арк.

Ф. Р-851: Кам'янець-Подільський обласний архів

165. Урядовий вісник гебітскомісара Кам'янця-Подільського за 1942 р. // ДАХМО. – Ф. Р-851. – Оп. 1. – Спр. 8. – 35 арк.

Ф. Р-863: Кам'янець-Подільська обласна комісія по сприянню надзвичайній комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників

166. Сводные ведомости о совершенных злодеяниях немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками на территории Каменец-Подольской области. Докладные записки, сводки и переписка с районными учреждениями по данному вопросу. 10 мая - 21 июня 1944 г. // ДАХМО. – Ф. Р-863. – Оп. 2. – Спр. 30. – 77 арк.
167. Сводные ведомости о совершенных злодеяниях немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками на территории Каменец-Подольской области и ответственные за злодеяния. 1944 г. // ДАХМО. – Ф. Р-863. – Оп. 2. – Спр. 39. – 93 арк.
168. Акты по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских оккупантов по сёлам Каменец-Подольской области. 24 – 30 мая 1944 г.// ДАХМО. – Ф. Р-863. – Оп. 2. – Спр. 44 – 128 арк.
169. Сводные ведомости и акты о нанесении ущерба причиненного немецко-фашистскими захватчиками организациям, учреждениям и гражданам Волочического района. 1944 г. // ДАХМО. – Ф. Р-863. – Оп. 3. – Спр. 44 – 135 арк.
170. Акты по учету ущерба, причененого немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками гражданам Ярмоленецкого района. 1944 г. // ДАХМО. – Ф. Р-863. – Оп. 3. – Спр. 927 – 48 арк.

Ф. Р-1250: Виконком Кам'янець-Подільської районної ради

171. Відомості про частково спалені села району німецько-фашистськими загарбниками і нанесені збитки громадянам району. 1944 р. // ДАХМО. – Ф. Р -1250. – Оп. 6. – Спр. 17. – 60 арк.

Ф. Р - 3513: Виконавчий комітет Білогірської районної ради депутатів трудящих

172. Документи по делам русской православной церкви. 1944 г. // ДАХМО. – Ф. Р.-3513. – Оп. 2. – Спр. 2. – 39 арк.

Листівки періоду окупації

173. Листівки періоду окупації. 1941-1944 рр. // ДАХМО. – № 89. – 4 арк.

Архів управління СБУ в Хмельницькій області

174. Литерное дело № 4. Справочный материал по немецким карательным органам, находившихся на территории области в период временной немецкой оккупации. 1944 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 70. – Т.4. – 465 арк.
175. Дело по обвинению Романского Онуфрия Мартыновича в пр.пр. ст. 54–1 «а» УК УССР. 1950 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 92. – 102 арк.
176. Следственное дело по обвинению Острушко Пимена Лаврентьевича в пр. ст. ст. 54. УК УССР. 1948 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 209. – 109 арк.
177. Дело по обвинению Лильге Карла Карловича по ст. I Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19 апреля 1943 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 393. – 186 арк.
178. Уголовное дело по обвинению Бойченко Константина Олександровича по ст. 54–1 «а». 1949 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 693. – 88 арк.
179. Дело по обвинению Шолохова Григория Антоновича по ст. 54–1 «а» УК УССР. 20 июня 1944 –31 августа 1947 гг. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 825. – 41 арк.
180. Дело по обвинению Гребенюка Григория Михайловича. 1953 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 837. – 278 арк.
181. Дело по обвинению Музыка Мартина Алексеевича в пр.пр. ст. 54–1 «б» УК УССР. 1953 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 1837. –264 арк.
182. Следственное дело по обвинению Батюкевича Алексея Йосиповича. 5 июня 1944 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 2544. – 79 арк.

183. Следственное дело по обвинению Глуховского Григория Владимировича. 1944 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 4648.– 94 арк.
184. Дело по обвинению Шендерук Герасима Федоровича. 1945 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 4903. – 81 арк.
185. Дело по обвинению Малышева Андрея Михайловича и др. 1945 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 5292. – 98 арк.
186. Следственное дело по обвинению Леонца Михаила Иосифовича, Глобай Павла Владимировича и др. 1950 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр.11108. – 211 арк.
187. Дело по обвинению Иванова Ивана Ефимовича по ст. 54-1 «а» УК УССР. 7 апреля 1944 – 2 июня 1944 гг. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 11244. – 73 арк.
188. Дело по обвинению Малюты Дионисия Макаровича по ст. 54–1 «а». 1945 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр.18072. – 215 арк.
189. Дело по обвинению Скипа Василия по ст. 54-1 «а» УК УССР. 1944 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 20684. – 94 арк.
190. Дело Лакоцина Якова Степановича по ст. 54-1 «а» УК УССР. 1 июля 1947 – 9 августа 1947 гг. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 21057. – 57 арк.
191. Дело по обвинению Пасечник Филиппа Тарасовича и других в 2 т. 1944 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 23853. – Т.1. – 150 арк.
192. Дело по обвинению Пасечник Филиппа Тарасовича и других. 1944 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 23853. – Т. 2. – 150 арк.
193. Дело по обвинению Габинет Василия Максимовича. август. 1944 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 24144. – 366 арк.

194. Дело по обвинению Панька Игнатия Игнатьевича. 1945 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області.– Спр. 24386. – 79 арк.
195. Уголовное дело по обвинению Сидоренка Федора Петровича по ст. 54-1 «а» УК УССР. сентябрь - октябрь 1945 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 25463. – 85 арк.
196. Дело по обвинению Улицкого Алексея Никитовича по ст. 56 ч. I УК УССР. 20 мая 1966 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 26237. – Т. 2. – 162 арк.
197. Дело по обвинению Улицкого Алексея Никитовича по ст. 56 ч. I УК УССР. 20 мая 1966 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 26237. – Т. 3. – 419 арк.
198. Дело по обвинению Яхневич Петра Антоновича в пр. пр. ст. ст. 54–1 «а» и 54–10 ч. II УК УССР. 17 марта 1945 – 10 апреля 1945 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 26376. – 85 арк.
199. Уголовное дело на Гринчук Михаила Антоновича по ст. 54–1 «а» УК УССР. 1947 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 26381. – 96 арк.
200. Дело по обвинению Сименюк Николая Андреевича, Мелемуха Никиты Степановича, Мосарахова Аантона по ст. 54-1 «а». 12 ноября 1946 – 24 января 1947 гг. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 26422. – 80 арк.
201. Дело по обвинению Левитского Василия Константиновича по ст. 54–1 «а» УК. 1947 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 26570. – 81 арк.
202. Следственное дело по обвинению Герасимюка Демьяна Васильевича. 1946 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 26725. – 77 арк.
203. Дело по обвинению Наненко Ивана Ивановича и др. 25 июня 1944 г. // Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр. 28095. – Т. 2. – 443 арк.

Опубліковані документи і матеріали

Збірники документів

204. Волинь Радянська (1939–1964 рр.): зб. док. і матер. / [упорядн.: В. Замлинський, І. Колесник, Л. Мінаєва, Е. Смирнова]. – Львів: Каменяр, 1971. – Ч.ІІІ. – 324 с.
205. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / [упорядн.: В.М. Немятий та ін.]. – К.: Політвидав України, 1986. – 264 с.
206. Листи з фашистської каторги: зб. листів / [за ред. Ф. Шевченка та ін.]. – К.: Українське вид-во політ. літ-ри, 1947. – 158 с.
207. Літопис УПА / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1985. – Т.2, кн. 2. – 1985. – 256 с.
208. Літопис УПА / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1983. – Т.5, кн.3 – 1983 – 312 с.
209. Літопис УПА / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1983. – Т.7, кн.2 – 1983 – 272 с.
210. Літопис УПА / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1991 – Т.21, кн.3. – 1991. – 271 с.
211. Літопис УПА. Нова серія / [упорядн.: І. Павленко, ред. О. Вовк]. – Київ–Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1999. – Т.2. – 1999 – 724 с.
212. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині 1941–1944.: док. і матер. / [упорядн.: М.П Вавринчук., О.М. Завальнюк, П.Я. Слободянюк та ін.] – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – 574 с.
213. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944): сб. док. и матер. / [под общей ред. Э.А. Болтина]. – М.: Политиздат, 1965. – 388 с.
214. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр.: зб. док. і матер. / [упорядн.: Я. Лановий, О. Мацай, В. Шелудченко та ін.]. – К.: Державне вид-во політ. літ-ри УРСР, 1951. – 410 с.

215. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр.: зб. док. і матер. / [під ред. Ф. Шевченка]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.
216. Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими злочинцями: сб. матер. в 7-ми т. / [под общей ред. Р.А. Руденко]. – М., Госиздат. юрид. лит-ры, 1957–1961.
217. Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими злочинцями: сб. матер. в 3-х т. / [под ред. Р.А. Руденко и др.]. – М.: Юридическая литература, 1965–1966.
218. Нюрнберзький процес: сб. в 2-х т. / [под ред. К.П. Горешина] – М.: Госюриздат, 1954–1955.
219. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.): зб. док. і матер. / [під ред. М.І. Мехеди]. – Львів: «Каменярь», 1969. – 414 с.
220. Преступные цели – преступные средства: док. об оккупац. политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.) / [сост. Заставенко Г.Ф. (рук.) и др.]. – 3-е изд. – М.: Экономика, 1985. – 328 с.
221. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза: док., матер. / [под ред. П.А. Жилина]. – М.: Воениздат, 1987. – 301 с.
222. Радянська Ровенщина 1939–1959: док. й матер. / [упорядн.: П. Волкова, К. Ескузен, Т. Михайлюк та ін.]. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1962. – 428 с.
223. Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941-1945: док. і матер./ [упорядн.: О. Мартинова, Т. Павлова та ін.]. – Львів: Каменярь, 1983. – 224 с.
224. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950): зб. док. / [редкол.: С. Богунов, С. Кокін (співголова), В. Сергійчук (співголова) та ін.]. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2007. – Т.1. – 640 с.
225. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Невідомі документи і матеріали / В. Сергійчук – К.: Дніпро, 1996. – 494 с.
226. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь 1939-1945 / В. Сергійчук – К.: Укр. видавн. спілка, 2005. – 840 с.

227. Сергійчук В. Український здвиг: Поділля 1939-1955 / В. Сергійчук – К.: Укр. видавн. спілка, 2005. – 840 с.
228. Совершенно секретно. Только для командования. Стратегия фашистской Германии в войне против СССР: док. и матер. / [сост. полковник В.И. Дашичев и др.] – М.: Наука, 1967. – 752 с.
229. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]– Львів: Ін-т українознавства, 1997. – Т.1. – 384 с.
230. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]. –Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – Т.2. – 384 с.
231. Україна в Другій світовій війні: зб. нім. архів. матер. / [упорядн.: Косик В.]– Львів: «Місіонар», 1999. – Т.3. – 382 с.
232. Україна в Другій світовій війні у документах: зб. нім. арх. матеріалів (1944–1945) / [упорядн.: Косик В.]. – Львів: НВФ «Українські технології», 2000. – Т.4. – 367 с.
233. Україна сниться ... (неотримані листи подолян, відправлені з Німеччини у 1942–1943рр.) / [упорядн.: О. Алтухова, М. Слободян]. – Хмельницький Поділля, 1995. – 142 с.
234. Фашистський розбій на Україні / [упорядн.: Л. Паламарчук та ін.]. – Уфа: Укрвидав, 1943. – 42 с.

Мемуари

235. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху: спогади / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег (Канада): «Повстань Волинь», 1981. – 326 с.
236. Бурченко Д.Т. Рейд к Южному Бугу / Д.Т. Бурченко. – К.: Политиздат, 1978. – 207 с.
237. Вершигора П.П. Люди с чистой совестью / П.П. Вершигора. – К.: Политиздат, 1982. – 744 с.
238. Глід С. Фрагменти з життя і мук: спогади з часів окупації України / С. Глід. – Лондон: Вид-во Союзу українців у Великій Британії, 1955. – 93 с.
239. Дорошенко М. Українська трагедія: спогади з Другої Світової війни / М. Дорошенко. – Нью-Йорк: Червона калина, 1980. – 224 с.

240. Зелений З. Українське юнацтво у вирі Другої світової війни / З. Зелений. – Торонто: Життя і мислі, 1965. – 280 с.
241. Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью – Йорк Червона калина, 1976. – 724 с.
242. Книш З. Перед походом на Схід: спогади й матер. до діяння ОУН у 1939-1941 роках / З. Книш. – Торонто: Життя і мислі 1967. – 191 с.
243. Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат / С.А. Ковпак. – К.: Політиздат, 1984. – 287 с.
244. Медведєв Д. На берегах Южного Буга / Д. Медведєв. – К.: Політиздат, 1987. – 382 с.
245. Наумов М. Западний рейд. Дневник партизанського командира / М. Наумов. – К.: Політиздат, 1985. – 283 с.
246. Паньківський К. В боротьбі за Українську державу: есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / К. Паньківський. – Вінніпег, Лондон, Париж, Мюнхен, Нью-Йорк, Торонто, 1990. – 1294 с.
247. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк, Торонто: Життя і мислі, 1965. – 480 с.
248. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна: спогади та роздуми очевидця / Ф. Пігідо-Правобережний. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с.

Періодичні видання

249. Бібліотека працює // Подолянин. – 1942. – 2 лип. – С. 4.
250. Біржа праці інформує // Нова Шепетівщина. – 1942. – 7 черв. – С. 4.
251. Бланківський А. Цукрова промисловість на Поділлі / А. Бланківський // Український голос. – 1942. – 19 лют. – С. 4.
252. Борідко «Просвіта» відновлюється / Борідко // Подолянин. – 1942. – 19 берез. – С. 4.
253. Борусевич П. Рідна школа в дії / П. Борусевич // Український голос (Проскурів). – 1941. – 30 верес. – С. 4.
254. В. Дунаєвецька округа / В. // Ковельські вісті. – 1942. – 20 серп. – С. 4.
255. В житловому відділі // Вінницькі вісті. – 1942. – 25 січ. – С. 4.

256. В. Мировий суд в Дунаївцях / В. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 6 груд. – С. 4.
257. В окрузі розпочато наділ землі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 9 лип. – С. 2.
258. В.Ч. В будинку культури / В.Ч. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 25 груд. – С. 4.
259. Вас. О. Вечір української пісні /О. Вас // Урядові Дунаєвецькі вісті. –1941. – 25 груд. – С. 4.
260. Василевський. Подяка / Василевський // Подолянин. – 1942. – 14 черв. –С. 4.
261. Василевський. Розпорядження Кам'янець-Подільської міської управи від 8 липня 1942 р. / Василевський // Подолянин. – 1942. – 19 лип. – С. 3.
262. Венська трупа німецької поліції // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 12 квіт. – С. 3.
263. Випущено 12500 штук курчат // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 14 трав. – С. 4.
264. Відбудова музею у Проскуріві // Подолянин. – 1942. – 13 серп. – С. 4.
265. Відновила роботу // Український голос (Проскурів). – 1943. – 14 лют. – С. 4.
266. Відозва митрополита Полікарпа // Український голос (Проскурів). – 1943. – 14 лют.– С. 3.
267. Господарський банк в Україні // Подолянин. – 1942. – 24 верес. – С. 4.
268. Державний комісар для України // Український голос (Проскурів). – 1941. – 25 жовт. – С. 4.
269. Державний маєток у с. Юзівка // Український голос. – 1942. – 12 квіт. – С. 4.
270. Діброва О. «Безталанна» / О.Діброва // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 26 лют. – С. 4.
271. Діяльність Проскурівського банку // Український голос (Проскурів). – 1942. – 14 трав. – С. 2.
272. Діяльність Проскурівського банку // Український голос (Проскурів). – 1942. – 5 жовт. – С. 3.
273. Дозвіл Кам'янець-Подільського окружного комісара на органі-

- зацію «Просвіти» // Подолянин. – 1942. – 5 лют. – С. 4.
274. До рідної школи, до науки // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 9 лист. – С. 4.
275. До совісти українців Кам'янецьчини // Подолянин. – 1942. – 2 трав. – С. 4.
276. До українського громадянства в окрузі // Подолянин. – 1942. – 5 квіт. – С. 3.
277. Дунаєвецький маслозавод // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 15 серп. – С. 4.
278. Д.Ю. Кам'янець вшанував пам'ять крутянських героїв / Д.Ю. // Подолянин. – 1942. – 1 лют. – С.4.
279. Електростанція в дії // Український голос (Проскурів). – 1941. – 9 жовт. – С. 4.
280. Завдання німецької політики в Україні // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 30 серп. – С. 2.
281. Завод працює // Подолянин. – 1941. – 28 верес. – С. 4.
282. Закінчився розподіл землі // Подолянин. – 1942. – 5 лип. – С. 4.
283. Збирання урожаю // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 23 серп. – С. 4.
284. З діяльності ЖСУ // Українка. – 1942. – 25 черв. – С. 4.
285. З діяльності українського жіноцтва // Українка. – 1942. – 20 серп. – С. 3.
286. З'їзд православного духовенства Поділля // Подолянин. – 1942. – 13 серп. – С. 3.
287. Значення земельної реформи для хліборобської розбудови // Подолянин. – 1943. – 14 лют. – С. 3.
288. З місцевого життя // Подоляни. – 1941. – 9 листоп. – С. 4.
289. Знижено квартплату // Подолянин. – 1941. – 20 листоп. – С. 3.
290. Іван. Рік тому / Іван // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 16 листоп. – С. 2.
291. Іваненко Н. Водохреща в Кам'янці-Подільському / Н. Іваненко // Подолянин. – 1942. – 22 січ. – С. 4.
292. І.Ф. По окрузі / І.Ф. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 11 листоп. – С. 4.

293. Кам'янець-Подільський театр // Волинь. – 1941. – 7 груд. – С. 3.
294. К.Д. Київські артисти в Кам'янці-Подільському / К.Д. // Подолянин.–1942. – 7 трав. – С. 4.
295. К. Зустріч дунаївчан з українськими робітниками з Німеччини / К. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 26 листоп. – С. 4.
296. Керівник біржі праці Зоффнер // Подолянин. – 1941. – 16 жовт. – С. 3.
297. Ковальський М. В інституті народної освіти / М. Ковальський // Подолянин. – 1941. – 30 жовт. – С. 3.
298. Ковальський М. Дружня зустріч по футболу / М. Ковальський // Подолянин. – 1941. – 9 жовт. – С. 2.
299. Коновал О. Анатолію Юринякові 85 / О. Коновал // Молода Україна. – 1987.– 10 листоп. – С. 10.
300. Котік. Рік праці Дунаєвецької філії господарського банку / Котік // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 13 верес. – С. 4.
301. Л.В. Організований жіночий рух на Сарненщині / Л.В. // Українка. –1942. – 5 лют. – С. 4.
302. Легкоатлетичні змагання за першенство міст на Поділлі // Подолянин.–1942. – 6 верес. – С. 3.
303. Листи українських робітників з Німеччини // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 12 квіт. – С. 1.
304. Лібацький С. Душпастирський заклик / С. Лібацький // Подолянин. –1942. – 21 трав. – С. 4.
305. М.Д. Святкування уродин фірера в Кам'янці / М.Д. // Подолянин. – 1942. – 23 квіт. – С. 4.
306. Маяровський О. Дворіччя звільнення Проскурівщини / О. Маяровський // Український голос. – 1943. – 20 трав. – С. 2.
307. М-ий В. Налагоджується торгівля / В. М-ий // Подолянин. – 1941. – 30 жовт. – С. 3.
308. Місцеві вісті // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 5 жовт. – С. 1.
309. Місцевий Кам'янець-Подільський інститут народної освіти / Місцевий // Подолянин – 1941. – 30 листоп. – С. 2.
310. Наказ № 1 комісара Дунаєвецької округи про призначення охоранників (шуцманерів) // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. –

- 13 жовт. – С.1.
311. Наказ № 5 Кам'янець-Подільської біржі праці від 20-го листопада 1941 року // Подолянин. – 1941. – 21 листоп. – С. 4.
312. Наказ № 6 Дунаєвецького окружного комісара // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 7 груд. – С. 4.
313. На машинобудівному заводі // Український голос (Проскурів). – 1941. – 11 груд. – С. 4.
314. Наненко Н. Церква-писанка / Н. Наненко // Подолянин. – 1941. – 12 груд. – С. 4.
315. На полях округи // Нова Шепетівщина. – 1942. – 27 серп. – С. 4.
316. Німецька школа в Дунаївцях // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 1 січ. – С. 4.
317. Новий лад у ділянці ремесла в Україні // Український голос (Проскурів). – 1942. – 11 квіт. – С. 3.
318. Нові німецькі фірми в Україні // Подолянин. – 1942. – 18 жовт. – С. 4.
319. Нові тарифи на воду // Український голос (Проскурів). – 1942. – 22 лют. – С. 4.
320. Нові ціни на продукти // Подолянин. – 1941. – 18 берез. – С. 2.
321. Н.Ц. Зростають нові кадри / Н.Ц. // Подолянин. – 1942. – 21 трав. – С. 4.
322. Обласна нарада плодоовочевого об'єднання в Кам'янці-Подільському // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 11 січ. – С. 3.
323. Обух Н.В. В Маківській школі почалося навчання / Н.В. Обух // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 31 трав. – С. 4.
324. О.В. Наше місто сьогодні / О.В. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 23 серп. – С. 3.
325. О.В. На районній конференції вчителів / О.В. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 30 серп. – С. 3.
326. Оголошення біржі праці // Подолянин. – 1941. – 12 жовт. – С. 2.
327. Оголошення // Подолянин. – 1941. – 2 листоп. – С. 4.
328. Оголошення // Подолянин. – 1941. – 6 листоп. – С. 4.
329. Оголошення // Український голос (Проскурів). – 1941. – 18 груд. – С. 4.
330. Оголошення // Вінницькі вісті. – 1942. – 18 січ. – С. 4.

331. Оголошення Кам'янець-Подільської міської управи // Подолянин. – 1942. – 19 січ. – С. 4.
332. Оголошення // Український голос (Проскурів). – 1942. – 29 січ. – С. 4.
333. Оголошення // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 22 лют. – С.3.
334. Оголошення // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 26 лют. – С.3.
335. Оголошення // Заславський вісник. – 1942. – 20 берез. – С. 4.
336. Оголошення про трудовий відбуток // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 27 берез. – С. 4.
337. Оголошення // Подолянин. – 1942. – 26 лип. – С. 4.
338. Оголошення // Український голос (Проскурів). – 1942. – 15 листоп. – С. 4.
339. Оголошення // Нова Шепетівщина. – 1943. – 28 квіт. – С. 4.
340. Оголошення // Нове життя. – 1943. – 30 жовт. – С. 3.
341. Однорічні державні вчительські курси // Український голос (Луцьк). – 1942. – 13 серп. – С. 4.
342. Одержали городи // Подолянин. – 1942. – 31 черв. – С. 4.
343. О.Д. Перебудова народних шкіл / О.Д. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 29 жовт. – С. 3.
344. О.Е. Повідомлення Дунаєвецького окружного комісара від 20.06. 1942 року / О.Е. // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 25 черв. – С. 4.
345. Організуємо сільських ремісників // Український голос (Проскурів). – 1942. – 5 лют. – С. 1.
346. Освіта // Волинь – 1941. – 7 верес. – С. 1.
347. «Остарбайтер» // Подолянин. – 1943 – 19 верес. – С. 2.
348. «Остарбайтер» // Подолянин. – 1943 – 29 верес. – С. 2.
349. Остарбайтери. 500.000-ий українець до Райху // Ковельські вісті. – 1942. – 20 серп. – С. 2.
350. Павлюк К. Українське духовенство «Просвіті» / К. Павлюк // Подолянин. – 1942. – 10 трав. – С. 4.
351. Панахида // Подолянин. – 1942. – 25 січ. – С. 4.
352. Педагогічний інститут // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 17 верес. – С. 4.

353. Перебудова адміністрації // Вінницькі вісті. – 1942. – 1 берез. – С. 4.
354. Перехід до одноосібного користування землею // Подолянин. – 1942. – 19 лип. – С. 3.
355. Перспективи трикотажної фабрики // Український голос (Проскурів). – 1941. – 26 жовт. – С. 2.
356. Перша кравецька майстерня // Український голос (Проскурів). – 1942. – 12 берез. – С. 4.
357. Перший випуск пасторських курсів у Кам'янці-Подільському // Подолянин. – 1943. – 17 черв. – С. 4.
358. Підприємства працюють // Подолянин. – 1942. – 23 лип. – С. 4.
359. Побільшення присадибної землі дає наслідки // Українська Думка. – 1943. – 11 верес. – С.3.
360. Посвячення церкви в с. Цвіклівцях // Подолянин. – 1942. – 9 лип. – С. 4.
361. Початкова школа на Кременеччині // Подолянин. – 1942. – 13 серп. – С. 4.
362. Працюючі підприємства // Волинь. – 1941. – 23 жовт. – С. 4.
363. Премія за вирощений буряк // Нове життя. – 1943. – 20 січ. – С. 3.
364. Преса в східній Україні // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 25 груд. – С. 4.
365. Прийняття архієпископа Олексія // Подолянин. – 1942. – 6 берез. – С.4.
366. Присутній. Добре працює круподерня / Присутній // Український голос. – 1941. – 26 жовт. – С. 4.
367. Прониза. Перший німецький фільм у нашому місті / Прониза // Подолянин. – 1941. – 30 жовт. – С. 4.
368. По місту // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 15 лют. – С. 3.
369. По окрузі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 30 берез. – С. 4.
370. По окрузі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 4 черв. – С. 4.
371. По окрузі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 5 лип. – С. 4.
372. По окрузі // Український голос (Проскурів). – 1942. – 25 жовт. – С. 3.

373. По округі // Подолянин.–1942. –5 лют. – С.4.
374. Про політичне значення нового земельного ладу // Подолянин. – 1942. –15 берез. – С. 2.
375. Роздайгора П.С. Оживає українська національна культура / П.С. Роздайгора // Подолянин.– 1942. – 15 берез. – С. 4.
376. Розпорядження // Український голос (Проскурів). – 1944. – 6 лют. – С. 4.
377. Розпорядження гебітскомісара // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 12 серп. – С. 4.
378. Розпорядження Дунаєвецького окружного комісара про передплату газети «Урядові Дунаєвецькі вісті» // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. –30 листоп. – С. 4.
379. Розпорядження керівника округи // Український голос (Проскурів). – 1942. – 9 серп. – С. 4.
380. Розпорядження про закриття народних шкіл // Урядові Дунаєвецькі вісті. –1942. – 22 черв. – С. 4.
381. Розпорядження про ламання трудового договору, відтягнення з роботи та надмірні вимоги платні // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 14 листоп. – С. 4.
382. С. Вісті ЖСУ / С. // Українка. – 1942. – 2 квіт. – С. 2.
383. Самсонович І. Відбудовано церкву / І. Самсонович // Подолянин. – 1941. – 19 груд. – С.4.
384. Саніцький Д.Л. Покращити роботу шкіл / Д.Л. Саніцький // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 12 жовт. – С. 1.
385. Скулиш «Просвіта» працює / Скулиш // Подолянин. – 1942. – 8 берез. – С. 4.
386. Створення Української служби праці // Подолянин. – 1942. – 6 груд. – С. 4.
387. Стан часописів у Рейхскомісаріаті Україні і Остлянді // Подолянин.–1942. – 12 квіт. – С. 3.
388. Тимчасове розпорядження про шкільний порядок // Нова Шепетівщина. – 1942. – 25 черв. – С. 3.
389. Ткачук І. Вони боролися за вільну Україну / І. Ткачук // Подільські вісті. – 2004. – 14 груд. – С. 3.

390. Товариства по переробці молока // Ковельські вісті – 1942. – 23 листоп. – С. 4.
391. Торгівля в Шепетівці // Нова Шепетівщина. – 1943. – 22 серп. – С. 2.
392. Українці // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 1 берез. – С. 3.
393. У Проскуріві // Український голос (Луцьк). – 1942. – 29 січ. – С. 2.
394. Успіх шкіряно-хемічного заводу // Український голос (Проскурів). – 1941. – 10 жовт. – С. 4.
395. Учительські курси на Поліссі // Український голос (м. Луцьк). – 1942. – 13 серп. – С. 4.
396. Фільмова праця на Україні // Подолянин. – 1942. – 12 квіт. – С. 3.
397. Хліборобські спілки // Український голос (Проскурів). – 1942. – 1 жовт. – С. 4.
398. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 7 серп. – С. 4.
399. Хроніка // Волинь. – 1941. – 23 серп. – С. 3.
400. Хроніка // Волинь. – 1941. – 5 верес. – С. 4.
401. Хроніка // Волинь. – 1941. – 7 верес. – С. 4.
402. Хроніка // Волинь. – 1941. – 14 верес. – С. 4.
403. Хроніка // Подолянин. – 1941. – 21 верес. – С. 1.
404. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 28 верес. – С. 4.
405. Хроніка // Подолянин. – 1941. – 9 жовт. – С. 4.
406. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 12 жовт. – С. 3.
407. Хроніка // Волинь. – 1941. – 12 жовт. – С. 3.
408. Хроніка // Подолянин. – 1941. – 15 жовт. – С. 4.
409. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1941. – 15 жовт. – С. 4.
410. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 30 жовт. – С. 4.
411. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1941. – 5 листоп. – С. 4.
412. Хроніка // Подолянин. – 1941. – 16 листоп. – С. 4.
413. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 20 листоп. – С. 4.
414. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 7 груд. – С. 4.
415. Хроніка // Волинь – 1941. – 11 груд. – С. 4.

416. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 25 січ. – С. 3.
417. Хроніка // Нова Шепетівщина. – 1942. – 1 лют. – С. 3.
418. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 12 лют. – С. 4.
419. Хроніка // Нова Шепетівщина. – 1942. – 18 лют. – С. 4.
420. Хроніка // Український голос (Луцьк). – 1942. – 19 лют. – С.4 .
421. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 8 берез. – С.4.
422. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 15 берез. – С. 4.
423. Хроніка //Заславський вісник. – 1942. – 20 берез. – С. 4.
424. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 9 квіт. – С. 4.
425. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 15 трав. – С. 1.
426. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 14 черв. – С. 4.
427. Хроніка // Український голос (Луцьк). – 1942. – 2 лип. – С. 2.
428. Хроніка // Костопільські вісті. – 1942. – 19 лип. – С. 2.
429. Хроніка // Голос Сарненщини. – 1942. – 26 лип. – С. 3.
430. Хроніка //Український голос (Проскурів). – 1942. – 2 серп. – С. 4.
431. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 8 серп. – С. 4.
432. Хроніка // Український голос (Луцьк). – 1942. – 8 серп. – С. 4
433. Хроніка // Український голос (Луцьк). – 1942. – 9 серп. – С. 3.
434. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 13 серп. – С. 4.
435. Хроніка // Нова Шепетівщина. – 1942. – 16 серп. – С. 4.
436. Хроніка // Костопільські вісті. – 1942. – 19 серп. – С. 4.
437. Хроніка // Нова Шепетівщина. – 1942. – 19 серп. – С. 3.
438. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 23 серп. – С. 3.
439. Хроніка // Український голос (Луцьк). – 1942. – 23 серп. – С. 3.
440. Хроніка // Голос Сарненщини. – 1942. – 23 серп. – С. 4.
441. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 13 верес. – С.4.
442. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 17 верес. – С. 3.
443. Хроніка // Нова Шепетівщина. – 1942. – 19 серп. – С. 4.

444. Хроніка // Подолянин. – 1942. – 9 жовт. – С. 4.
445. Хроніка // Український голос (Проскурів). – 1942. – 11 жовт. – С. 4.
446. Хроніка // Ковельські вісті. – 1942. – 31 жовт. – С. 3.
447. Хроніка // Ковельські вісті. – 1942. – 10 листоп. – С. 3.
448. Хроніка // Ковельські вісті. – 1942. – 15 листоп. – С. 3.
449. Хроніка // Літаври. – 1943. – 12 лют. – С. 4.
450. Хроніка // Український голос (Луцьк). – 1943. – 19 берез. – С. 4.
451. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 20 черв. – С. 3.
452. Хроніка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 12 серп. – С. 3.
453. Цегельник Д. Відкрито інкубаторно-птахівничу станцію / Д. Цегельник // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 26 берез. – С. 2.
454. Членство «Просвіти» // Подолянин. – 1942. – 19 квіт. – С. 4.
455. Школи в Кам'янець-Подільському // Подолянин. – 1942. – 7 черв. – С. 4.
456. Ярема. Самоосвітні гуртки / Ярема // Подолянин. – 1942. – 12 лют. – С.3.
457. Яценко Н. Непорядок у кіно Коцюбинського / Н. Яценко // Вісницькі вісті. – 1942. – 22 берез. – С. 4.
458. 11 липня минув рік з дня визволення Дунаєвець від влади жидів і комуністів // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 12 лип. – С. 3.

Наукові видання, монографії, статті

459. Айкель М. Німецька політика набору робочої сили та примусової депортації робітників із окупованих областей України 1941–1944 роках / М. Айкель // Укр. іст. журн. – 2005. – № 6. – С. 139–160.
460. Айххольц Д. Цели Германии в войне против СССР. Об ответственности германских элит за агрессивную политику и преступления нацизма / Д. Айххольц // Нова и новейшая история. – 2002. – № 6. – С. 60–90.
461. Анисимов И.В. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945 / И.В. Анисимов, Г.В. Кузьмин. – М.: Воениздат, 1952. – 190 с.

462. Арутюнян Ю. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны / Ю. Арутюнян. – М.: Наука, 1970. – 466 с.
463. Багатюк М.Ю. Шкільництво і шкільна політика в рейхскомісаріаті Україна, 1941 – 1944 / М.Ю. Багатюк // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 1. – С. 122–125.
464. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945 / [редкол.: І.О. Герасимов (голова), І.Т. Муковський, П.П. Панченко, Р.Г. Вишневський та ін.]. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 2000. – 944 с.
465. Беркгоф К. Антисемітизм в україномовних виданнях у рейхскомісаріаті Україна / К. Беркгоф // Наукові записки: зб. праць. – К.: Ін-т політ. і етногр. дослідж. ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2006. – Вип. 31. – С. 94–101. (Серія: «Політологія і етнологія»).
466. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації / К. Беркгоф // Укр. іст. журн. – 2005. – № 3. – С. 17–36.
467. Бідоча Л.М. Інтелігенція України в умовах «нового порядку» /Л.М. Бідоча // Сторінки воєнної іст. України: зб. наук. статей. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч.2. – С. 151–163.
468. Бістрікер А.З. Фольксдойче України в планах і політиці НСДАП напередодні і в період Другої світової війни / А.З. Бістрікер // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1998. – Вип. 3 – С. 160–167.
469. Боряк Г. Нацистське золото з України: у пошуках архівних свідчень / Г. Боряк, М. Дубик, Н. Маковська. – К.: АРЗТ «Укрекспрес-об'ява», 1998. – Вип. 1. – 130 с.
470. Будовіцький А.М. Підrivна діяльність фашистської Німеччини у передвоєнний період та в роки окупації України німецько-фашистськими загарбниками / А.М. Будовіцький // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – Т. 16. – С. 129–133.
471. Буцко Н.А. Коммунистическая партия–организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного

- хозяйства в годы Великой Отечественной войны / Н.А. Буцко. – К.: Політвидав України, 1962. – 172 с.
472. Буцко Н. Воєнно-організаторська діяльність Компартії України в перші роки Великої Вітчизняної війни / Н. Буцко, С. Кириченко. – К.: Політвидав України, 1962. – 130 с.
473. Вавринчук М.П. Діяльність спецслужб фашистської Німеччини на території Кам'янець-Подільської області в 1941-1944 рр. / М.П. Вавринчук // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 390–403.
474. Верт А. Россия в войне 1941-1945 / А. Верт – М.: Прогресс, 1967. – 774 с.
475. Ветров І.Г. Боротьба українського народу проти економічної експансії фашистської Німеччини / І.Г. Ветров // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2002. – Вип. 6. – С. 197–201.
476. Ветров І. Г. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941 – 1944 рр. / І.Г. Ветров. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 231 с.
477. Ветров І.Г. Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації / І.Г. Ветров // Пам'ять століть. – 2005. – №3–4. – С.194–207.
478. Ветров І.Г. Політика фашистської Німеччини щодо використання економічного потенціалу України для потреб армії (1941–1944 рр.) / І.Г. Ветров // Друга світова війна і Україна: матер. наук. конф. (Київ, 27–28 квітня 1995 р.). – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1996. – С. 112–118.
479. Ветров І.Г. Теоретичні засади воєнно-економічної політики фашистської Німеччини щодо України та її промисловості / І.Г. Ветров // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2001. – Вип. 5. – С. 126–131.
480. Ветров І.Г. Україна в економічних планах правлячих кіл фашистської Німеччини напередодні нападу на Радянський Союз

- / І.Г. Ветров // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 27–28 жовтня 1994 р.). – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1995. – С. 112–117.
481. Ветров І.Г. «Фінансова війна» Третього рейху на окупованій території України в 1941–1944 рр. / І.Г. Ветров // Укр. іст. журн. – 1995. – № 3. – С. 96–100.
482. Ветров І.Г. Фінансова політика нацистської Німеччини та держав – сателітів на окупованій території України (1939–1944 р.) / І.Г. Ветров // Архіви окупації. 1941–1944 / [упорядн. Н.Маковська]. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 766–872.
483. Ветров І.Г. Хижацько-колоніальна деструктивна роль німецьких монополій та військово-економічного апарату на окупованій території України (1941 – 1944 рр.) / І.Г. Ветров // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип.9, ч.3. – С. 85–99.
484. Власенко С.І. Аграрна реформа німецької влади на території військової зони України на завершальному етапі окупації (червень – вересень 1943 р.) / І.С. Власенко // Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки: зб. матер. міжнар. наук. конф., (Дніпропетровськ, 12 – 13 травня 2005 р.). – Д.: Пороги, 2005. – С. 180–185.
485. Вознесенський М. Воєнна економіка СРСР в період Вітчизняної війни / М. Вознесенський. – К.: Укр.політ.видав., 1948. – 160 с.
486. Володимирів Б. Легенда для нових борців / Б. Володимирів. – Летичів: НВФ «Синтез», 2006. – 76 с.
487. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації / Ю. Волошин. – Полтава: Полтавський державний педінститут ім. В.Г.Короленка, 1997. – 126 с.
488. Воробйов Ф. Визволення Правобережної України / Ф. Воробйов. – К.: Укрдержвидав, 1946. – 48 с.
489. Галаджиев С. Что происходит в оккупированных областях Украины / С. Галаджиев. – Уфа: Укрвидав ЦК КП(б) У, 1942. – 40 с.

490. Гальчак С.Д. Боротьба радянських партизанів і підпільників проти масової депортації населення Поділля в нацистську Німеччину / С.Д. Гальчак // XI Подільська іст.-краєзн. конф.: зб. матер. / [редкол.: Завальнюк О.М., Баженов Л.В., Винокур І.С. та ін.] – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 56–64.
491. Гальчак С.Д. Відмінності в окупаційній політиці німецьких та румунських загарбників на Поділлі / С.Д. Гальчак // XII Подільська іст.-краєзн. конф.: зб. матер. / [редкол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І., Баженов Л.В. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.2. – С.107–115.
492. Гальчак С.Д. На узбіччі суспільства: доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942–2007 рр.) / С.Д. Гальчак – Вінниця: Меркьюрі – Поділля, 2009. – 768 с.
493. Гальчак С.Д. Східні робітники з Поділля у третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С.Д. Гальчак. – Вінниця: «Книга-Вега ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. – 344 с.
494. Гальчак С.Д. Украинские остарбайтеры Подольского региона (Вторая мировая война, послевоенный период) / С.Д. Гальчак – Винница: Меркьюри – Подолье, 2009. – 544 с.
495. Гика В. Історія Великої Вітчизняної війни в документах Державного архіву області / В. Гика // Минуле і сучасне Волині: тези допов. та повід. – Луцьк: Луцьк, 1999. – С. 202–208.
496. Глухий О. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу / О. Глухий. – М.: Госполитиздат, 1942. – 74 с.
497. Головка М.Л. Громадські організації та рухи України в роки другої світової війни: вітчизняна та зарубіжна історіографія / М.Л. Головка. – К.: Олан, 2004. – 112 с.
498. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр. / М.Л. Головка. – К.: Олан, 2004. – 704 с.
499. Горбатюк В.І. Анатоль Юриняк: Таємниця справжнього імені / В.І. Горбатюк // Вітчизна. – 2006. – № 7–8. – С. 141–146.
500. Горбатюк В.І. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Деражнянського району / В.І. Горбатюк,

- П.Я. Слободянюк.– Хмельницький: Поділля, 2003. – 768 с.
501. Горбатюк В.І. «Український голос» у Проскуріві за часів гітлерівської окупації / В.І. Горбатюк. // Місто Хмельницький в контексті історії України: матер. наук. конф. (Хмельницький, 12 верес. 2006 р.). – Хмельницький - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 119–123.
502. Гордієнко В.В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії / В.В. Гордієнко // Укр. іст. журн. – 1998. – № 3. – С. 101–118.
503. Гуров К. Фашистський розбій на Україні / К. Гуров. – М.: Политиздат, 1942. – 28 с.
504. Григорович Д.Ф. Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны / Д.Ф. Григорович, В.А. Замлинский, В.М. Немятый.– К.: Госполитиздат, 1980. – 335 с.
505. Денисенко П.І. Комуністична партія України–організатор відбудови народного господарства республіки (1943–1945 рр.) / П.І. Денисенко – К.: Політвидав України, 1968. – 176 с.
506. Денисюк В. Літопис Камінь-Каширщини / В. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 524 с.
507. Дерейко І.І. Українські збройні формування нацистського окупаційного режиму в боях на Україні, 1943–1944 рр. / І.І. Дерейко // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін.-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч.2. – С.191–204.
508. Дишлевий П.С. Крах фашистської аграрної політики на тимчасово окупованій території України (1941–1944 рр.) / П.С. Дишлевий // Укр. іст. журн. – 1971. – № 6. – С. 33 – 38.
509. Довженко О.П. Не хазяйнувати німцям на Україні / О.П. Довженко. – Уфа: Укрвидав ЦК КП(б) У, 1943. – 16 с.
510. Дмитрук В. Вони боролися за волю України (участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр.) (за матер. Волині та Полісся): У 3 т. / В. Дмитрук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – Т.3. – 404 с.
511. Дробязко С.И. Под знаменами врага. Антисоветские формиро-

- вания в составе германских вооруженных сил 1941–1945 гг. / С.И. Дробязко. – М.: Изд-во «Эксмо», 2005. – 605 с.
512. Дубик М.Г. Прибутки, одержані іноземним промисловим капіталом за рахунок використання примусової праці України / М.Г. Дубик // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН, 2003. – Вип. 7, ч.І. – С.215 – 219.
513. Дубина К.К. Варвари двадцятого віку / К.К. Дубина. – Саратов: Укрвидав, 1942. – 16 с.
514. Єржбакова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 у світлі документів / Б. Єрмбакова. – Київ: Наук.думка, 2008. – 272 с. – (Переклад з німецької мови).
515. Завальнюк О.М. Хмельниччина у 1941–1944 рр.: хроніка війни / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький, Ю.В. Олійник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 139 с.
516. Загорулько М.М. Крах плана «Ольденбург»: о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР / М.М. Загорулько, А.Ф. Юденков. – М.: Экономика, 1980. – 376 с.
517. Загорулько М.М. Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР / М.М. Загорулько, А.Ф. Юденков. – М.: Экономика, 1970. – 271 с.
518. Залесский А. Борьба за сохранение колхозного имущества на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории СССР / А. Залесский // Вопросы истории. – 1994. – № 7. – С. 135–138.
519. Залесский А. В партизанских краях и зонах: патриотический подвиг советского крестьянства в тылу врага (1941–1944 гг.) / А. Залесский. – М.: Госполитиздат, 1962. – 240 с.
520. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945: В 6-ти т. / [редкомис.: П.Н. Поспелов (пред.) и др.]. – М.: Воениздат, 1960 – 1965.
521. История Второй мировой войны. 1939–1945: В 12-ти т. / [гл. редкомис.: А.А. Гречко и др.]. – М.: Воениздат, 1973–1982.

522. История СССР с древнейших времен до наших дней: В 12-ти т. / [редсовет Б.Н. Пономарев (пред.) и др.]. – М.: Наука, 1973. – Т.10. – 782 с.
523. История Украинской ССР: В 10-ти т. / [редкол.: Ю.Ю. Кондуфор (гл.ред.), И.М. Артеменко, Б.М. Бабий и др.]. – К.: Наукова думка. – 1984. – Т. 8. – 639 с.
524. Иванова Н. Жіночий рух на Поділлі в 1941–1943 рр. (за матеріалами окупаційної преси) / Н. Иванова // Сторінки воєнної історії України: зб. наукових статей НАН України / [редкол.: О.Є.Лисенко, О.С.Артёмов, С.В.Віднянський та ін.]. – К.: Ін-т іст. НАН України, 2002 – Вип.7, ч.1. –С.221–226.
525. Історія українського селянства / [авт.кол.: Андрощук О.В., Баран В.К., Блануца К.В. та ін.]. – К.: Наукова думка, 2006. – Т.2. – 652 с.
526. Карель П. Восточный фронт 1943–1944 / П. Карель. – М.: Эксмо, 2008. – 560 с.
527. Книга Пам'яті України: В 10 т. Хмельницька область / [гол. редкол.: М.М. Дарманський]. – Хмельницький: Поділля, 1995–1997.
528. Книга Скорботи України: В 4 т. Хмельницька область / [гол. редкол.: А.Г. Роздобудько]. – Хмельницький: Поділля, 2003–2004.
529. Ковалёв Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941-1944 / Б.Н. Ковалев. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004 – 483 с.
530. Коваль В.С. «Барбаросса»: истоки и история величайшего преступления империализма / В.С. Коваль. – К.: Наукова думка, 1982. – 193 с.
531. Коваль В.С. В роки фашистської навали / В.С. Коваль – К.: Політвидав України, 1963. – 70 с.
532. Коваль В.С. Міжнародний імперіалізм і Україна 1941–1945 / В.С. Коваль. – К.: Наукова думка, 1966. – 264 с.
533. Коваль В.С. Подвиг народний. Україна у Великій Вітчизняній війні / В.С. Коваль. – К.: Наукова думка, 1970. – 135 с.
534. Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства / М.В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1979. – 135 с.

535. Коваль М.В. Все – для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. / М.В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1970. – 85 с.
536. Коваль М.В. Друга світова війна і Україна (1939–1945 рр.): історіософські нотатки / М.В. Коваль. – К.: Вища школа, 1999. – 75 с.
537. Коваль М.В. Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів в Україні) / М.В. Коваль. – К.: Політвидав України, 1965. – 72 с.
538. Коваль М.В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М.В. Коваль – К.: Наукова думка, 1977. – 264 с.
539. Коваль М.В. Плечом к плечу в борьбе против фашизма: (ратное содружество украинского народа с братскими народами СССР) / М.В. Коваль. – К.: Общество «Знание» УССР, 1980. – 48 с.
540. Коваль М.В. Социалистическая экономика – важный источник победы Советского народа в Великой Отечественной войны / М.В. Коваль. – К.: Общество «Знание» УССР, 1984. – 48 с.
541. Коваль М.В. У битві з фашизмом. Соціалістична культура – могутнє знаряддя в народній боротьбі на Україні проти фашистських окупантів / М.В. Коваль. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1964. – 144 с.
542. Коваль М.В. У горнилі війни (співдружність українського народу з братніми народами СРСР у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.) / М.В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1972. – 155 с.
543. Коваль М.В. Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війні: 1939–1945 рр.: спроба сучасного концептуального бачення / М.В. Коваль. – К.: Вища школа, 1994. – 58 с.
544. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.) / М.В. Коваль – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
545. Ковальчук В. Діяльність ОУН (б) і запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.) / В. Ковальчук. – Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2006. – 500 с.
546. Кондуфор Ю. Деякі питання методології і завдання дослідження періоду Великої Вітчизняної війни / Ю. Кондуфор // Ві-

- сник АН УРСР. – 1985. – № 5. – С. 14–19.
547. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж, Нью-Йорк, Львів: НТШ, 1993. – 659 с. – (пер. з фр.)
548. Косик В. Українська Повстанська Армія / В. Косик // Визвольний шлях. – 1992. – № 10. – С. 156–166.
549. Косик В. Українська Повстанська Армія / В. Косик // Визвольний шлях. – 1992. – № 11. – С. 283–296.
550. Корнійчук О. Гітлер – лютий ворог українського народу / О. Корнійчук. – К.: Політвидав при ЦК КП(б) У, 1941. – 8 с.
551. Король В. Система каральних органів в окупованому Києві (1941 – 1943) та її виконавці / В. Король // Історія в школі. – 2000. – № 11–12. – С. 8–14.
552. Краль В. Преступление против Европы / В. Краль. – М.: Мысль, 1968. – 278 с.
553. Лаута С.П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни / С.П. Лаута. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1965. – 208 с.
554. Ленська В. Расистська педагогічна доктрина і «Mein Kampf» Гітлера / В. Ленська // Друга світова війна і Україна: матеріали наук. конф. (Київ, 27–28 квітня 1995 р.). – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1996. – С. 75–77.
555. Ленська В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України / В. Ленська // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 81–86.
556. Леонтьев А. Зеленая папка Геренга / А. Леонтьев. – М.: Госполитиздат, 1942. – 41 с.
557. Лисенко О.Є. Окупаційний режим на Україні у 1941 – 1943 рр.: адміністративний аспект / О.Є. Лисенко, В.А. Несторенко // Архіви окупації, 1941–1944 / [упорядн.: Н.Маковська]. – К.: Вид. дім. «Киево-Могилянська академія», 2006. – С. 766–872.
558. Лисенко О.Є. Релігійне життя на Україні в 1943–1946 рр. / О.Є. Лисенко. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1997. – 496 с.
559. Лисенко О.Є. Релігійна ситуація в роки німецької окупації України / О.Є. Лисенко, В.Й. Зальмон // Сторінки воєнної історії

- України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1997. – Вип. 1. – С. 26–45.
560. Лисенко О.Є. Християнство в умовах Другої світової війни (історична ретроспектива) / О.Є. Лисенко // Друга світова війна і Україна: матер. наук. конф. (Київ, 27–28 квітня 1995 р.). – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1996. – С. 182–194.
561. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 19431 – 946. / О.Є. Лисенко. – К.: НАН України, Ін-т іст. України, 1998. – 404 с.
562. Литвин А.М. Украинские полицейские батальоны на территории Беларуси (1941-1944 гг.) / А.М. Литвин // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2002. – Вип. 6. – С. 136–143.
563. Логінов О.В. До історії Української автономної православної церкви після смерті митрополита Алексія Громадського / О.В. Логінов // Наук. записки Вінницького держ. ун-ту ім. М. Коцюбинського: Іст. науки. – Вінниця: Вінницький держ. ун.-т ім. М. Коцюбинського, 2007. – Вип. 12. – С. 92–94.
564. Марчук І. Воєнна округа (група) «Турів» (виникнення і еволюція) / І. Марчук // Воля і Батьківщина. – 1997. – № 3. – С.39–43.
565. Минц И.И. Великая Отечественная война Советского Союза / И.И. Минц.– Архангельск: ОГИЗ, 1947. – 64 с.
566. Михайлик М.В. Нацистська кінопропаганда в окупованій Україні (1941–1943) / М.В. Михайлик // Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки: зб. матер. міжнар. наук. конф. (Дніпропетровськ, 12–13 травня 2005 р.). – Д.: Промінь, 2005. – С. 193 – 198.
567. Морехина Г.Г. Партийное строительство в период Великой Отечественной войны Советского Союза: 1941 – 1945 / Г.Г. Морехина. – М.: Госполитиздат, 1986. – 392 с.
568. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941 – 1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Н. Мюллер. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с.
569. Новиченко Л. Гітлерівська кріпаччина (Про німецьку земельну

- реформу на тимчасово окупованій Україні) / Л. Новиченко. – Саратов: Укр. вид-во при ЦК КП(б) У, 1942. – 20 с.
570. Олійник Ю.В. Вищий навчальний заклад у Кам'янці-Подільському в добу нацистської окупації (1941 – 1943 рр.) / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009 – Т. 13. – С. 174–184.
571. Олійник Ю.В. Вплив окупаційного режиму на розвиток підприємств та на становище робітників / Ю.В. Олійник // Новітня історія України: проблеми розвитку: матер. міжнар. конф. (Луганськ, 17–18 травня 2002р.). – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2002. – С. 143–147.
572. Олійник Ю.В. Генеральна округа «Волинь–Поділля»: територіально-адміністративний устрій / Ю.В. Олійник // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: матер. першої всеукр. наук. конф. (Луганськ, 8–9 лютого 2001р.). – Луганськ: Східноукр. нац. ун-т, 2001. – С. 158–161.
573. Олійник Ю.В. Діяльність архієпископа АПЦ Діонісія Дамаскіна на Поділлі в роки Другої світової війни / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 129–137.
574. Олійник Ю.В. Документи ДАХМО як джерело дослідження гітлерівського окупаційного режиму в Хмельницькій області / Ю.В. Олійник // Наук. записки Ін-ту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України. – Хмельницький: Хмельниц. центр наук.-техн. і екон. інформ., 2008. – Т. 17. – С. 370–378.
575. Олійник Ю.В. Доля медичних закладів Хмельниччини в роки нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 331–338.
576. Олійник Ю.В. До питання про зміни в побуті, звичаях та традиціях населення Хмельниччини в роки окупаційного режиму (1941 – 1944 рр.) / Ю.В. Олійник // Проблеми етнології, фолькло-

- ристики, мистецтвознавства Поділля та південно-східної Волині: історія і сучасність: матер. всеукр. наук. конф. (Кам'янець-Подільський, 18–19 червня 2002 р.). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 105–110.
577. Олійник Ю.В. Дослідження нацистського окупаційного режиму на території України радянськими та українськими істориками / Ю.В. Олійник // Наук. праці Кам'янець-Поділ. національного ун-ту імені Івана Огієнка: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2008. – Т. 1. – С. 58–60.
578. Олійник Ю.В. Дунаєвеччина в роки війни: хронологічний аспект (1941–1942 рр.) / Ю.В. Олійник // Дунаївці на зламі тисячоліть: минуле й сьогодні: матер. наук.-краєзн. конф. (Дунаївці, 20 вересня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – Вип. III. – С. 151–155.
579. Олійник Ю.В. Дунаєвеччина в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю.В. Олійник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук.-краєзн. конф. (м.Дунаївці, 18 вересня 2008 р.). – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Медобори 2006, 2008. – Вип. IV. – С. 381–390.
580. Олійник Ю.В. Засоби та форми нацистської пропаганди в рейхскомісаріаті «Україна» (на матеріалах генеральної округи «Волинь–Поділля») / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2008. – Т. 11. – С. 286–297.
581. Олійник Ю.В. Злочинна діяльність «нового порядку» на Дунаєвеччині в 1941–1944 рр. / Ю.В. Олійник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук.-краєзн. конф., (м.Дунаївці, 5–6 травня 2006 р.) – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. II. – С. 13–16.
582. Олійник Ю.В. Кам'янець-Подільський в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю.В. Олійник // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія: зб. наук. праць (за підсумками Другої міжнар. наук.-практ. конф.

- (Кам'янець-Подільський 14-15 травня 2005р.).– Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, ІВВ. – 2005. – С. 136–141.
583. Олійник Ю.В. Кам'янець-Подільський обласний державний історичний архів в роки окупації / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 129–274.
584. Олійник Ю.В. Колективізація, розкуркулення та Голодомор 1932–1933 років в Україні за матеріалами окупаційної україномовної періодики Поділля / Ю.В. Олійник // Геноцид. Голодомор 1932–1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки: матер. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 19–20 листоп. 2008 р.). – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2008. – С. 378–382.
585. Олійник Ю.В. Культурно-освітня політика окупаційного режиму в Україні 1941–1944рр. (на матеріалах Хмельниччини) Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 10. – С. 160–169.
586. Олійник Ю.В. Невільники нацистської Німеччини з Городоччини / Ю.В. Олійник // Городок – історичні перспективи. Погляд в минуле і майбутнє: зб. матер. наук.- краєзн. конф. (м.Городок, 13 вересня 2008 р.). – Городок: Бедрихів край, 2009. – С. 225–231.
587. Олійник Ю.В. Німецький окупаційний режим на Хмельниччині: економічне пограбування і спроба земельної реформи (1941–1944 рр.) / Ю.В. Олійник // Актуальні проблеми історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.: матер. міжнар. наук. конф. (Черкаси, 21–23 червня 2001 р.). – К.: Ін-т іст. НАН України, 2002. – С. 215–218.
588. Олійник Ю.В. Політика окупаційної влади щодо використання трудових ресурсів міст Хмельниччини у 1941–1944 роках / Ю.В. Олійник // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16. – С. 281–291.
589. Олійник Ю.В. Православна церква в умовах нацистської окупації (за матеріалами генеральної округи «Волинь–Поділля») / Ю.В. Олійник // Історія релігій в Україні: матер. міжнар. конф.

- (Львів, 15 – 17 травня 2007 р.). – Львів: Вид-во Львів. музею історії релігії «Логос», 2007. – Кн. 1. – С. 661–667.
590. Олійник Ю.В. Православні конфесії генеральної округи «Волинь–Поділля»: дилема розвитку та спроба об'єднання / Ю.В. Олійник // Поділля у контексті української історії: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 29 – 30 листопада 2001 р.). – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 267–275.
591. Олійник Ю.В. Преса Хмельниччини в роки окупації: становлення та діяльність (1941–1944 рр.) / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 354–360.
592. Олійник Ю.В. Проблема колабораціонізму в умовах німецького окупаційного режиму 1941 – 1944 рр. в Україні (до історіографії питання) / Ю.В. Олійник // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т. 7. – С. 677–681.
593. Олійник Ю.В. Становлення та розвиток бібліотек на Хмельниччині у 40-х роках ХХ ст. / Ю.В. Олійник // Бібліотеки в інформаційному суспільстві: матер. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21 вересня 2001 р.). – Хмельницький: Хмельницька міська друкарня, 2001. – С. 254–258.
594. Олійник Ю.В. Становище вчительства Хмельниччини в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 149–157.
595. Олійник Ю.В. Старокостянтинівщина в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю.В. Олійник // Болохівщина: осягнення історії: матеріали наук.-практ. конф. (Старокостянтинів, 17–18 вересня 2009 р.). – Старокостянтинів: Мельник А.А., 2009. – С. 80–86.
596. Олійник Ю.В. Створення на території генеральної округи «Волинь–Поділля» національних поліцейських підрозділів / Ю.В. Олійник // XII Подільська іст. - краєзн. конф.: зб. матер. / [ред-

- кол.: О.М. Завальнюк (співголова), В.І. Войтенко, Л.В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 2. – С. 116–124.
597. Олійник Ю.В. Театральні заклади Хмельниччини в роки нацистської окупації (за матеріалами часописів) / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 303–308.
598. Олійник Ю.В. Українське село в роки нацистської окупації (за матеріалами генеральної округи «Волинь–Поділля») / Ю.В. Олійник // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 17. – С. 235–244.
599. Олійник Ю.В. Фонди німецьких цивільних органів влади як джерело вивчення нацистського окупаційного режиму на Хмельниччині / Ю.В. Олійник // Літопис Хмельниччини: краєзн. зб. – Хмельницький: П.П. Заколотний, 2007. – С. 219–224.
600. Олійник Ю.В. Функціонування освіти Кам'янець-Подільської області періоду окупаційного режиму / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 72–80.
601. Олійник Ю.В. Хмельницький (Проскурів) в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) за матеріалами газети «Український голос» / Ю.В. Олійник // Місто Хмельницький в контексті історії України: матер. наук. конф. (Хмельницький, 12 вер. 2006 р.). – Хмельницький; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 113–119.
602. Олуйко В.М. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність / В.М. Олуйко, П.Я. Слободянюк, М.І. Баяк. – Хмельницький: Мошак М.І., 2005. – 399 с.
603. Паротолін І. Визволення Західної України / І. Паротолін. – К.: Укрдержвидав, 1948. – 45 с.
604. Пастушенко Т.В. Будні українських остарбайтерів: боротьба за виживання (на матеріалах спогадів колишніх примусових робітників) / Т.В. Пастушенко // Укр. іст. жур. – 2005. – № 6. – С. 160–176.
605. Патриляк І. У 63-ю річницю Акта 30 червня 1941 р. / І. Патриляк // Визвольний шлях. – 2004. – № 3. – С. 7–12.

606. Патриляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України / І. Патриляк // Укр. іст. журн. – 2004. – № 5. – С. 81–95.
607. Перехрест О.Г. Нищення житла в українському селі в період німецько-радянської війни 1941–1945 рр. / О.Г. Перехрест // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч. 3. – С. 137–156.
608. Першина Т.С. Фашистський геноцид на Україні. 1941–1944 / Т.С. Першина. – К.: Наукова думка, 1985. – 170 с.
609. Політична історія України ХХ ст.: В 6 т. / [редкол.: І.Курас (голова) та ін.]. – К.: Генеза, 2002–2003. – Т. 4. – 584 с.
610. Поспелов П. Советская интеллигенция в Великой Отечественной войне / П. Поспелов. – М.: Госполитиздат, 1942. – 34 с.
611. Притуляк П.П. Остарбайтери з України на примусовій праці у третьому рейху / П.П. Притуляк // Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років: сучасні проблеми історії, освіти і науки: зб. матер. міжнар. наук. конф. (Дніпропетровськ, 12–13 травня 2005 р.). – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – С. 255–263.
612. Прокопчук В.С. Голокост на Дунаєвеччині: 1941–1944 рр. / В.С. Прокопчук // Х -та Подільська іст.-краєз. конф.: зб. матер./ [редкол.: Л.В. Баженов, Ю.І. Блажевич, І.С. Винокур та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2000. – С. 55–63.
613. Рекотов П.В. Адміністративний, судовий та поліцейський апарат рейхкомісаріату «Україна» / П.В. Рекотов // Нова політика. – 1997. – № 3. – С. 51–56.
614. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / П.В. Рекотов // Укр. іст. журн. – 1997. – № 3. – С.91–101.
615. Рожко В.Є. Відродження Української православної церкви на Волині 1917–2006 рр.: Іст.-краєзн. нарис / В.Є. Рожко. – Луцьк.: Волинська книга, 2007. – 348 с.
616. Рожко В.Є. Волинська духовна семінарія (1796 – 2004 рр.): Іст. нарис / В.Є. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2004. – 86 с.

617. Рожко В.Є. Духовні православні освітні заклади Волині ХХ ст. / В.Є. Рожко. – Луцьк: Надстрир'я, 2002. – 278 с.
618. Рожко В.Є. Нарис історії Української Православної церкви на Волині / В.Є. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2003. – 670 с.
619. Рожко В.Є. Православні монастирі Волині і Полісся / В.Є. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2000. – 690 с.
620. Рожко В.Є. Православні монастирі Глибокого Полісся / В.Є. Рожко.– Луцьк: Медіа, 1999. – 184 с.
621. Рожко В.Є. Українські православні святі історичної Волині ІХ – ХХ ст./ В.Є. Рожко.– Луцьк: Медіа, 2003. – 222 с.
622. Розгонюк М.А. Морозівські копальні / М.А. Розгонюк, В.С. Побе-режна // Дунаївці на зламі тисячоліть: минуле й сьогодення: матер. наук.-краєзн. конф. (Дунаївці, 20 вересня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – Вип. ІІІ.– С. 155–157.
623. Романько О.В. Легион под знаком погони. Белорусские коллабо-рационистские формирования в силовых структурах нацист-ской Германии в (1941-1945) / О.В. Романько. – Симферополь: Антиква, 2008. – 304 с.
624. Руцький М. Голгофа / М. Руцький. – Нетішин: Світанкова Зоря, 1996. –284 с.
625. Саженьюк В. Трудовий подвиг робітників України у Великій Ві-тчизняній війні / В. Саженьюк. – К.: Вища школа, 1985. – 113 с.
626. Сафронова Є. Комуністична партія – натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні (чер-вень 1941–1945 рр.) / Є. Сафронова, М. Данилюк. – К.: Політви-дав України, 1958. – 150 с.
627. Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и про-явления в годы Второй мировой войны / М.И. Семиряга. – М.: Рос. Полит. Энцикл. (РОССПЭН), 2000. – 863 с.
628. Семиряга М.И. Немецко-фашистская политика национального порабощения в оккупированных областях Западной и Север-ной Европы / М.И. Семиряга. – М.: Госполитиздат, 1980. – 239 с.
629. Семиряга М.И. Тюремная империя нацизма и ее крах / М.И. Семиряга. – М.: Юрид. литер., 1991. – 384 с.

630. Сергійчук В. Якими були ми «колаборантами», або майже за Шевченком самі ж кажем – «ми-моголи...» / В. Сергійчук // Сучасність. – 2001. – № 3. – С. 71 – 84.
631. Сліпчук П. Людожери / П.Сліпчук. – К.: Укрдержвидав, 1945. – 40 с.
632. Слободянюк П.Я. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941–1945 рр.) / П.Я. Слободянюк, М.П. Вавринчук, Ю.В. Олійник та ін. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори 2006», 2007. – 311 с.
633. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини на межі тисячоліть: історико-етнографічні витоки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад / П. Слободянюк – Хмельницький: Поділля, 2003 – 592 с.
634. Слободянюк П.Я. Хмельниччина в роки Другої світової війни / П.Я. Слободянюк, Ю.В. Олійник // Незабутні сторінки історії нашого народу (до 60-річчя звільнення України від гітлерівських загарбників): зб. наук. статей. – К.: Ін-т іст. НАН України, 2005. – Вип. 9, ч. 2. – С. 288–301.
635. Смыслов О.С. Проклятые легионы. Изменники Родины на службе Гитлера / О.С. Смыслов. – М.: Вече, 2006. – 505 с.
636. Стоколос Н.Г. Конфесійна політика окупаційної влади адміністрації рейхскомісаріату «Україна» в 1941–1942 рр. / Н.Г. Стоколос // Укр. іст. жур. – 2004. – № 3. – С. 91 – 111.
637. Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997–2009.
638. Супруненко Н.И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945) / Н.И. Супруненко. – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.
639. Телячий Ю.В. М. Георгієвський – директор Кам'янець-Подільського вчительського інституту (1942–1943 рр.) / Ю.В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 211–213.
640. Титаренко Д.М. Умови функціонування окупаційної преси Харківщини (1941–1943 рр.) / Д.М. Титаренко // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2002.– Вип. 7, ч.1. – С. 218–221.

641. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: В 3 т. / [редкол.: І.Д.Назаренко (голова), І.І.Вівдиченко, В.Я.Головкін та ін.]. – К.: Політвидав України, 1967–1969.
642. Україна в Другій світовій війні: Історичні нариси у 2 кн. / [редкол.: В.А. Смолій та ін.] – К.: Наукова думка, 2010-2011. – 449 с.
643. Філінюк А.Г. Німецько-фашистський окупаційний режим на Кам'янецьчині та його наслідки (1941–1944 роки) / А.Г. Філінюк // XI Подільська іст.-краєзн. конф.: зб. матер. / [редкол.: Завальнюк О.М., Баженов Л.В., Винокур І.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – С. 83 – 96.
644. Черняков Б. Окупаційна преса райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943рр.) / Б. Черняков // Наукові записки Ін-т політ. і етнограф. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: Ін-т політ. і етнограф. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. – Вип. 31. – С.51 – 68. – (серія «Політологія і етнологія»).
645. Чуев С. Украинский легион / С. Чуев – М.: Яуза, 2006. – 544 с.
646. Шайкан В.О. Німецька система судочинства та діяльність українських правових відділів у роки тимчасової гітлерівської окупації України / В.О. Шайкан // Безсмертя подвигу: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 квітня 2005р.). – К.: ВПУ МВС України, 2006. – С. 111–120.
647. Шайкан В.О. Соціально-політичні та економічні причини виникнення колабораціонізму на теренах рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни / В.О. Шайкан, В.О. Шайкан. – Кривий Ріг: Мінерал, 2004. – 151 с.
648. Шайкан В.О. Спроби легалізації органів української адміністрації, створених на початковому етапі війни з ініціативи ОУН (б) і ОУН (м) / В.О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України: зб.наук.статей. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч.2. – С. 492 – 499.
649. Шашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА / Я. Шашкевич // Сучасність. – 1992. – № 2. – С. 98–100.

650. Шевчук В. Українська Повстанська Армія / В. Шевчук // Політика і час. – 1991. – № 11. – С. 78–94.
651. Шкаровский М.В. Крест и свастика. Нацистская Германия и Православная церковь / М.В. Шкаровский. – М.: Вече, 2007. – 503 с.
652. Шульга З.П. Українське селянство не буде у фашистській неволі / З.П. Шульга.– Уфа: Вид-во АН УРСР, 1942. – 36 с.
653. Цілі і методи німецької імперіалістичної політики на окупованих теренах. [Україна], [1942?]. – 47 с.
654. Що ти знаєш про новий земельний лад? [Україна], [1942?]. – 10 с.
655. Юрченко О. КП(б) У в період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу / О. Юрченко.– М.: Госполитиздат, 1943. – 513 с.
656. Breitman R. Himmler's police auxiliaries in the occupied Soviet territories / R.Breitman // Simjn Wiesenthad Center Annud. – 1990. – N 7. – P. 23 – 39.
657. Homzeed L. Foreign labor in Nazi Germany / L.Homzeed. – Princeton University Press; Princeton; New Jersey, 1967. – 350 p.
658. Jerabek B. National Socialist Religious Policy in Ukraine 1941–1944 / B.Jerabek // Ukrainian Quarterly – 1986. – №2. – P. 25–34.
659. Mulligan T.P. The Politics of Illusion and Empire. German occupation Policy in the Soviet Union, 1942–1943 / T.P.Mulligan. – New-York, 1988. – 206 p.
660. Pfahlmann H. Fremdarbeiter und kriegsgefangene in der deutschen kriegswirtschaft 1939–1945 / H. Pfahlmann // Beitrage zur Wehrforschung–Darmstadt: und wissen Uerlagegesellschaft GMBH: Princeton University Press; 1968. – Bd.XVI–XVIII. – 238 s.
661. Roth K. Kollaboration mit den Achsenmachten 1939–1945 in Europa / K. Roth // Zeitschrift fur Sozialgeschichte des 20 und 21 Jahrhunderts, 1992. – P. 128 – 131.
662. Scheel K. Okkupation und kollaboration im zweiten weltkrieg / K. Scheel.– New-York, 1988. – 235 s.

Дисертації та автореферати дисертацій

663. Борщевич В.Т. Українська православна церква на Волині у 20–40-х роках ХХст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Борщевич Володимир Трохимович. – Львів, 2002. – 28 с.
664. Ветров І.Г. Економічна експансія «третього рейху» та промисловість України в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Ветров Ігор Георгійович. – К., 1999. – 22 с.
665. Волошин Ю.В. Православна церква в Україні періоду нацистської окупації (червень 1941 – жовтень 1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України»/ Волошин Юрій Володимирович. – Полтава, 1997. – 151 с.
666. Гальчак С.Д. «Остарбайтери» з Поділля (1942–1947 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Гальчак Сергій Дмитрович – К., 2002. – 19 с.
667. Глушенок Н.М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України»// Глушенок Наталія Миколаївна. – К., 2005. – 16 с.
668. Гордієнко В.В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Гордієнко В'ячеслав Володимирович. – К., 1999. – 18 с.
669. Грідіна І.М. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939 –1945 рр.: Людський вимір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Грідіна Ірина Миколаївна.– Донецький національний ун-т, 2001. – 20 с.
670. Іваньков І.О. Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у рейхскомісаріаті «Україна»: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. «Всесвітня історія»/ Іваньков Ігор Олексійович. – Київ, 2007. – 17 с.

671. Курилишин К.М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1941–1944): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Курилишин Костянтин Михайлович. – Львів, 2008. – 18 с.
672. Курилишин К.М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1941–1944): дис. ...канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Курилишин Костянтин Михайлович. – Львів, 2008. – 223 с.
673. Лаврищук В.І. Фашистський окупаційний режим в західних областях України (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України»/ Лаврищук Володимир Іванович. – К., 1998. – 28 с.
674. Лисенко Релігійна ситуація на Україні в 1941–1946 рр.: дис ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Лисенко Олександр Євгенович. – К., 1999. – 480 с.
675. Михайлюк М.В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Михайлюк Марина Володимирівна. – К., 2007. – 22 с.
676. Потильчак О.В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Потильчак Олександр Володимирович. – К., 1999. – 20 с.
677. Сміян К.П. Волинь в період німецької окупації 1941–1944 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України»/ Сміян Костянтин Петрович. – Ужгород, 1996. – 20 с.
678. Спудка І.М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Спудка Ірина Миколаївна. – Запоріжжя, 2007. – 19 с.
679. Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. «Іс-

торія України» / Стефанюк Галина Василівна. – Івано-Франківськ, 2004. – 215 с.

680. Шабал Я.М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Шабал Ярослав Миколайович. – К., 2005. – 20 с.
681. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Шайкан Валентина Олексіївна. – Донецьк, 2006. – 40 с.

ДОДАТКИ

№1

Перелік гебітів, які діяли в генеральній окрузі «Волинь – Поділля»

1. Антонінський гебітскомісаріат: Антонінський (площа – 600 км² населення – 38088 тис.), Базалійський (площа – 550 км², населення – 29649 тис. осіб), Красилівський (площа – 609 км², населення – 43468 тис. осіб).

2. Барський гебітскомісаріат: Барський район (площа – 439 км², населення – 31187 тис. осіб), Яришівський район (площа – 197 км², населення – 11745 тис. осіб), Мурованокуриловецький (площа – 600 км², населення – 35602 тис. осіб), Новоушицький (площа – 500 км², населення – 32051 тис. осіб).

3. Брест-Литовський гебітскомісаріат: Брест-Литовський район (площа – 537 км², населення – 24915 тис. осіб), м. Брест-Литовськ (площа – 11 км², населення – 33563 тис. осіб), Домачевський район (площа – 640 км², населення – 30397 тис. осіб), Малоритський (площа – 1230 км², населення – 30397 тис. осіб), Мотикалівський (площа – 543 км², населення – 27317 тис. осіб), Жабинський (площа – 636 км², населення – 27313 тис. осіб).

4. Володимиро-Волинський гебітскомісаріат: Прицький (площа – 543 км, населення – 34102 тис. осіб), Устилугський (площа – 338 км², населення – 14648 тис. осіб), Вербський (площа – 644 км², населення – 29680 тис. осіб), м. Володимир-Волинський (населення – 8628 тис. осіб), Володимир-Волинський район (площа – 592 км², населення – 36305 тис. осіб).

5. Дубненський гебітскомісаріат: Демидівський район (площа – 398 км², населення – 28265 тис. осіб), Дубненський (площа – 526 км², населення – 42555 тис. осіб), Козинський (площа – 366 км², населення – 24414 тис. осіб), Млинівський (площа – 364 км², населення – 23720 тис. осіб), Острозький (площа – 408 км², населення – 31929 тис. осіб), Радзивилівський (Червоноармійський) (площа –

404 км², населення – 25930 тис. осіб), Вербський-(площа – 659 км², населення – 37694 тис. осіб).

6. Дунаєвецький гебітскомісаріат: Дунаєвецький район (площа – 453 км², населення – 37175 тис. осіб), Миньковецький (площа – 369 км², населення – 26860 тис. осіб), Солобковецький (площа – 412 км², населення – 31236 тис. осіб), Віньковецький (площа – 658 км², населення – 5 5470 тис. осіб).

7. Горохівський гебітскомісаріат: Берестецький район (площа – 417 км², населення – 28643 тис. осіб), Горохівський(площа – 499 км², населення – 33240 тис. осіб), Локачевський(площа – 468 км², населення – 29698 тис. осіб), Ожитецький(площа – 357 км², населення – 18556 тис. осіб).

8. Ізяславський гебітскомісаріат: Ляховецький район (площа – 564 км², населення – 33 824 тис. осіб), Плужнянський(площа – 609 км², населення – 37937 тис. осіб), Теофіпольський (площа – 522 км², населення – 35736 тис. осіб), Ізяславський(площа – 648 км², населення – 5236 тис. осіб).

9. Кам'янець-Подільський гебітскомісаріат: Кам'янець-Подільський район (населення – 54460 тис. осіб), м. Кам'янець-Подільський (площа разом із районом 1032 км², населення – 15044 тис. осіб), Орининський (площа – 415 км², населення – 33087 тис. осіб), Смотрицький (площа – 666 км², населення – 43607 тис. осіб), Староушицький (площа – 453 км², населення – 27861 тис. осіб), Чермеровецький(площа – 505 км², населення – 38027 тис. осіб).

10. Камінь-Каширський гебітскомісаріат: Камінь-Каширський район (площа – 1555 км², населення – 49395 тис. осіб), Любешівський (площа – 1200 км², населення – 37382), Морочинський(площа – 1306 км², населення – 35921 тис. осіб).

11. Кобринський гебітскомісаріат: Антопільський район (площа – 699 км², населення – 31802 тис. осіб), Березо-Картузький район (площа – 1832 км², населення – 58550 тис. осіб), Дорогочинський (площа – 1082 км², населення – 28047 тис. осіб), Кобринський(площа – 1065 км², населення – 45182 тис. осіб).

12. Ковельський гебітскомісаріат: Голобенський район (площа – 423 км², населення – 34825 тис. осіб), Ковельський район (площа – 592 км², населення – 29050 тис. осіб), м. Ковель (населення – 16233 тис. осіб), Маневицький район (площа – 703 км², населення – 29846 тис. осіб), Масевицький (площа – 577 км², населення – 34201 тис. осіб), Ратнівський-(площа – 444 км², населення – 39214 тис. осіб), Заболотнівський (площа – 754 км², населення – 30942 тис. осіб), Седлищівський (площа – 507 км², населення – 31243 тис. осіб), Гурійський (площа – 651 км², населення – 35783 тис. осіб).

13. Костопільський гебітскомісаріат: Березнівський район (площа – 898 км², населення – 42836 тис. осіб, Деражненський район (площа – 655 км², населення – 35003 тис. осіб), Костопільський (площа – 553 км², населення – 31468 тис. осіб), Людвипольський (площа – 898 км², населення – 39592 тис. осіб), Степанський (площа – 530 км², населення – 26497 тис. осіб).

14. Кременецький гебітскомісаріат: Катринбурзький район (площа – 337 км², населення – 36693 тис. осіб), Лановецький район (площа – 544 км², населення – 38255 тис. осіб), Шумський (площа – 551 км², населення – 36404 тис. осіб), Вишнівчицький (площа – 411 км², населення – 35718 тис. осіб), Почаївський (площа – 444 км², населення – 36404 тис. осіб).

15. Летичівський гебітскомісаріат: Деражнянський район (площа – 432 км², населення – 31197 тис. осіб), Летичівський (площа – 533км², населення – 28829 тис. осіб), Меджибізький (площа – 540 км², населення – 29585 тис. осіб), Вовковинецький (площа – 420 км², населення – 21741 тис. осіб).

16. Луцький гебітскомісаріат: Ківерцівський район (площа – 727,17 км², населення – 31916 тис. осіб), Колківський(площа – 1211,78 км², населення– 53127 тис. осіб), Луцький (площа – 481 км², населення – 28562 тис. осіб), м.Луцьк (площа – 18 км², населення – 16495 тис. осіб), Олицький (площа – 248,73 км², населення – 16553 тис. осіб), Піддубцівський (площа – 338 км², населення – 18319 тис. осіб), Рожищенський (площа – 777 км², населення – 40161 тис. осіб), Женкевечівський (площа – 317 км², населення – 21194 тис. осіб), Тор-

чинський (площа – 290 км², населення – 18336 тис. осіб), Уманський (площа – 472,31 км², населення – 8310 тис. осіб).

17. Любомльський гебітскомісаріат: Головинський район (площа – 796 км², населення – 32549 тис. осіб, Любомльський (площа – 437 км², населення – 29890 тис. осіб), Шацький (площа – 623 км², населення – 20303 тис. осіб).

18. Пінський гебітскомісаріат: Янівський район (площа – 1250 км², населення – 56501 тис. осіб), Лунінецький (площа – 1384 км², населення – 47083 тис. осіб), м.Пінськ (площа – 23 км², населення – 12029 тис. осіб), Пінський район (площа – 1079 км², населення – 40883 тис. осіб).

19. Проскурівський гебітскомісаріат: Фельштинський район (площа – 340 км², населення – 24789 тис. осіб), м. Проскурів (населення – 24789 тис. осіб), Проскурівський район (площа району разом із містом – 625 км², населення – 36042 тис. осіб), Черноострівський (площа – 512 км², населення – 41714 тис. осіб), Волочиський (площа – 633 км², населення – 44942 тис. осіб).

20. Рівненський гебітскомісаріат (згідно з розпорядженням генерал-комісара від 01.01.1942р. Рівненський та Здолбунівський гебітскомісаріати об'єднувалися в один – Рівненський) у складі наступних районів: Олександрійський район (площа – 368 км², населення – 19956 тис. осіб), Гоцанський (площа – 459 км², населення – 40574 тис. осіб), Клеванський (площа – 222 км², населення – 20867 тис. осіб), Корецький (площа – 284 км², населення – 24407 тис. осіб), Межеріченський (площа – 423 км², населення – 30565 тис. осіб), Мізоцький (площа – 416 км², населення – 33506 тис. осіб), Острозький (площа – 630 км², населення – 51890 тис. осіб), Рівненська міська управа (площа – 526 км², населення – 17531 тис. осіб), Рівненський район (площа разом із міською управою 526 км², населення – 42333 тис. осіб), Здолбунівська міська управа (площа – 11 км², населення – 7650 тис. осіб), Здолбунівський (площа – 252 км², населення – 20389 тис. осіб), Тучинський (площа – 383 км², населення – 24381 тис. осіб).

21. Сарненський гебітскомісаріат: Домбровицький район (площа – 553 км², населення – 31399 тис. осіб), Клесівський (площа –

864 км², населення – 18379 тис. осіб), Рафалівський (площа – 1016 км², населення – 31876 тис. осіб), Рокитнянський (площа – 997 км², населення – 22111 тис. осіб), Сарненський (площа – 989 км², населення – 41409 тис. осіб), Володимирецький (площа – 1015 км², населення – 41046 тис. осіб).

22. Старокостянтинівський гебітскомісаріат: Грицівський район (площа – 650 км², населення – 33077 тис. осіб), Остропільський (площа – 511 км², населення – 27580 тис. осіб), Старосинявський (площа – 482 км², населення – 27940 тис. осіб), Старокостянтинівський (площа – 687 км², населення – 43199 тис. осіб).

23. Столинський гебітскомісаріат: Березненський район (площа – 1040 км², населення – 11660), Давидгородоцький (площа – 2080 км², населення – 37032 тис. осіб), Столинський (площа – 1976 км², населення – 54996 тис. осіб), Висоцький (площа – 1431 км², населення – 32641 тис. осіб).

24. Шепетівський гебітскомісаріат: Берездівський (площа – 491 км², населення – 31197 тис. осіб), Полонський (площа – 760 км², населення – 46053 тис. осіб), Шепетівський (площа – 720 км², населення – 42135 тис. осіб), Славутський (площа – 847 км², населення – 50865).

25. Ярмолинецький гебітскомісаріат: Городоцький район (площа – 410 км², населення – 32647 тис. осіб), Михалпільський (площа – 350 км², населення – 22956 тис. осіб), Сатанівський (площа – 435 км², населення – 29602 тис. осіб); Ярмолинецький (площа – 410 км², населення – 32647 тис. осіб).

Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 33, арк. 5-6.

**Перелік керівників гебітскомісаріатів генеральної округи
«Волинь–Поділля»**

№ п/п	Назва гебіту	Прізвище комісара	Звання
1	Антонінський	Шерер	урядовий асистент
2	Барський	Штефен	
3	Брест-Литовський	Райндль	штандантерфюрер
4	Володимиро-Волинський	Вестерхайде	урядовий радник
5	Горохівський	Франк	нахвістер
6	Дубненський	Брокс	штандантерфюрер
7	Дунаєвецький	Еггерс	урядовий радник
8	Ізяславський	Рекмен	урядовий радник
9	Камінь-Каширський	Міхаеліс	камфюрер
10	Кам'янець-Подільський	Райндль	
11	Кобринський	Панцер	Урядовий асистент
12	Ковельський	Кемпф	урядовий радник
13	Костопільський	Лоенерт	камфюрер
14	Кременецький	Мюллер	урядовий радник
15	Летичівський	Гаммер	урядовий радник
16	Луцький	Лінднер	Штандартерфюрер
17	Любомльський	Уде	камфюрер
18	Пінський	Шмеєр	-
19	Проскурівський	Шмербек	сотник
20	Рівненський	Беєр	-
21	Сарненський	Гуала	урядовий асистент
22	Старокостянтинівський	Шроєдер	урядовий радник
23	Столинський	Джимбовський	Штандантерфюрер
24	Шепетівський	Ворбс	урядовий асистент
25	Ярмолинецький	Мартес	Камфюрер

ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 6, арк. 45.

Перелік гебітів та районів, що функціонували в роки нацистської окупації на території Кам'янець – Подільської (нині Хмельницької) області

1. Антонінська округа (центр смт Антоніни). У складі округи перебували: Антонінський, Красилівський, Базалійський райони.

2. Дунаєвецька округа (центр м. Дунаївці) діяла у складі: Дунаєвецького, Миньковецького, Новоушицького, Віньковецького та Солобковецького районів.

3. Заславська округа (центр – м. Ізяслав). На території округи працювали Заславський, Плужнянський, Ляховецький (Білогірський), Теофіпольський райони.

4. Кам'янець-Подільська округа (центр м. Кам'янець-Подільський) до її складу входили: Кам'янець-Подільський, Староушицький, Орининський, Віньковецький, Смотрицький та Чемеровецький райони.

5. Летичівська округа (центр – смт Летичів). Її територія поділялася на: Летичівський, Деражнянський, Вовковинецький та Меджибізький райони.

6. Проскурівська округа (центр – м. Проскурів) була поділена на: Проскурівський, Фельштинський, Черноострівський та Волочиський райони.

7. Старокостянтинівська округа (центр – м. Старокостянтинів) поділялася на: Старокостянтинівський, Грицівський, Остропільський, Старосинявський райони.

8. Шепетівська округа (центр – м. Шепетівка). До її складу входили: Шепетівський, Полонський, Берездівський та Славутський райони.

9. Ярмолинецька округа (центр – смт Ярмолинці). На території округи працювали: Ярмолинецький, Городоцький, Сатанівський, Михалпільський райони.

Держархів Хмельницької обл., ф. Р-425, оп. 1, спр. 2, арк. 12.

Звіт шутцмана № 187 з 10 по 29 серпня 1941 р.

10.VIII – 41 р. Організація жидів в місті. Наведення ними порядку в місті.

10.VIII – 41 р. Нічна перевірка поля шутцманами.

11.VIII – 41 р. с. Купіль. Організація виходу на уборочну і допомога старост на уборочні і нічна перевірка поля з шутцманами.

12.VIII. – 41 р. с. Коржачки – допомога старості на уборочні і нічна перевірка поля з шутцманами.

13.VIII. – 41 р. с Червоне – організація виходу на уборочну і допомога старості на уборочні разом з шутцманами.

14.VIII - 41р. с Гайдайки. Нічна перевірка поля і перевірка людей на роботі з старостою.

23.VIII – 41 р. Перевірка вночі поля шутцманами, допомога старостам в організації молотьби.

24.VIII – 41 р. с. Коржачки. Перевірка вночі поля шутцманами, допомога старостам в організації молотьби.

25.VIII – 41 р. с. Гайдайки. Перевірка підвід, слідкування на молотьбі за зерном, за молотьбою, організація нічної роботи шутцманами і старостою.

26.VIII – 41р. с. Червоне. Допомога старості, організація нічного скирдування і нічна перевірка поля.

27.VIII – 41 р. с. Чернява. Допомога старості, розшук пропавших коней шутцманами і нічна перевірка поля.

28.VIII – 41 р. Масова допомога старостам по селам.

29.VIII – 41 р. Масова допомога старостам по селам.

Шутцман 187

(підпис) Волошин

Держархів Хмельницької обл., ф. Р-581, оп. 1, спр. 1, арк. 52-54.

Перелік гебітів, які підпорядковувалися Луцькому та Рівненському судовим відділам

Луцькому судовому відділу підпорядковуються: Брест-Литовська округа (місто та округа), Дубненська, Горохівська, Камінь-Каширська, Кобринська, Ковельська, Кременецька, Любомльська, Луцька, Пінська, Столинська та Володимир – Волинська.

Рівненському суду підпорядковуються: Рівненська округа (місто та округа), а також Антонінська, Барська, Дунаєвецька, Ярмолинська, Кам'янець-Подільська, Костопільська, Летичівська, Проскурівська, Сарненська, Заславська, Шепетівська, Здолбунівська та Старокостянтинівська.

Голос Сарненщини. – 1942. – 26 липня. – с. 2.

№6

Розпорядження рейхскомісара «Про українську службу праці»

На основі §2 розпорядження Райхскомісара для зайнятих східних теренів про право установлення в зайнятих східних теренах з дня 21 лютого 1942 (Вісн. Розп. РМ Сходу Кол.11) в сполученню з § 1 розпорядження Райхскомісара для зайнятих східних теренів про введення обов'язку праці в зайнятих східних теренах з дня 19 грудня 1941 (Вісн. Розп. РМ Сходу Кол.5) постановляю:

§1

Українська служба праці має завдання виконувати суспільно-корисні або державно-політично вартісні роботи і при тому виховувати службовозобов'язаних в добрій трудовій моралі й виконувати праці для користі загального добра.

§2

1. Обов'язкові служби праці підлягають усі мешканці Райхскомісаріату України не німецького походження між 18 і 45 роком життя з винятком заборонених на зарядження німецьких установ

в Райхскомісаріаті України осіб за граничного походження осілих в Райхскомісаріаті України, включно з приналежними до їх родин.

2. Приналежні до української служби праці є зобов'язані підпорядковуватись службовим наказам старшинства і порушення цього обов'язку каратимуться згідно з дисциплінарними приписами.

§3

1. Керування набором на роботу, особливо планування, призначення й переведення міроприємств, встановлення річників, час тривання обов'язку служби праці, звільнення певних осіб або груп від виконання обов'язку служби праці, притягнення, перегляд як також заміна і ведення оголошень буде переводитись згідно з моїми вказівками Генерал – і Гебітскомісарами.

2. Для подальшого переведення української служби праці встановлюю Генерального Інспектора для української служби праці. Цьому підлягають в рамках виданих мною напрямних:

а) персональні справи німецького керівного корпусу й місцевих підкерівників включно з виконанням дисциплінарної влади;

б) надзір і дисциплінарна влада над приналежними до служби праці;

в) квартирне управління, приспособлення приміщень та зав'язування знаряддям;

г) виживлення, одежа и відрядження.

§4

Хто намагається ухилитися від обов'язку служби праці, або перешкодити комусь іншому у виконанні припадаючого йому обов'язку служби праці, або хто пособляє в порушенні обов'язку служби праці, буде покараний в'язницею й грошовою карою в необмеженій висоті, або однією з цих кар.

В особливо тяжких випадках може бути призначена тяжка в'язниця або кара смерті.

Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 5, арк. 121.

**Відомість про наявність тракторів та
сільськогосподарських машин у Шепетівській окрузі**

1941 р

Назва районів	Трактори	Молотарки	Автомашини	Комбайни	Сівалки
Шепетівський	61	42	15	12	179
Полонський	57	47	9	—	2
Славутський	40	125	28	24	226
Берездівський	30	85	4	—	258
Разом	188	299	56	36	705

Держархів Хмельницької обл., ф. Р-420, оп. 1, спр. 76, арк. 45.

Грамота видана членам загального двору с. Криничне на збільшення присадибних ділянок

1941 р.

Грамота
(по новому аграрному розпорядженню)

На основі нового аграрного розпорядження, членам загальних дворів, звільнених від більшовизму Східних областей, присадибна земля віддана в приватну власність, яка не обложується податками.

В знак подяки за ваші старання членам загального двору

с. Криничне

для збільшення вашої присадибної землі додається у власність
14,95 га

Цей наділ землі зобов'язує всіх членів до більших старань в майбутньому.

1941 р.

Рейхскомісар України
По дорученню:
Гебіцкомісар. (підпис)

Держархів Хмельницької обл., ф. Р-481, оп. 1, спр. 1, арк. 20.

**Розпорядження рейхскомісара «України» Е. Коха
«Про стягнення одноразового податку на потреби розвитку
сільських громад з осіб, що проживають у цих громадах»**

§1

Буде накладатися одноразовий податок на потреби розвитку сільських громад.

§2

Податок обраховується по кількості осіб, які мешкають в сільських громадах на час обкладання податком, за винятком:

1. Робітників та службовців радгоспів та членів їх родин;
2. Осіб, які не здібні до праці;
3. Дітей нижче 16 років;
4. Тих всіх осіб та членів їх родин, які мають виключно доходи, які підлягають прибутковому податкові від населення.

§3

Сільські сезонні робітники та робітниці, які згідно мого розпорядження від 19 лютого 1942 року – 11 в/д – працюють в сільських господарствах не враховуються до відповідної кількості осіб, які обраховуються податком.

§4

До сплатення податку зобов'язується кожна сільська громада. Сільська громада переносить цей податок на відповідну кількість осіб, які підлягають оподаткуванню.

§5

Розмір податку складає 100 крб. на кожну особу, які підлягають оподаткуванню. (§2)

§6

Податок сплачується не пізніше 31 травня 1942 року Гебітскомісару належної округи.

Рівне, 21 березня 1942 року

Кох Рейхскомісар для України

Держархів Хмельницької обл., ф. Р-539, оп. 1, спр. 93, арк. 46.

**Наказ польового коменданта м. Кам'янця-Подільського
«Про покарання населення за переховування зброї,
військових речей та одягу»**

3 серпня 1941 р.

1. Зброя всякого роду та амуніція мусить бути зданими до 10 серпня штабдартній комендатурі, вулиця Петровського (будинок б. середньої школи № 9).

2. У кого після цього терміну буде ще знайдено будь-яку зброю та амуніцію, або коли хто знатиме про находження і про це не заявить, того буде покарано смертю.

3. До того ж терміну повинно бути зданим всіляке військове як німецьке так і б. радянське майно.

4. Невиконання цього переслідуватиметься найсуворішим заходами аж до покарання смертю.

5. Незаконне привласнення чужого майна вважається за пограбунок і карається смертю.

6. Всілякі радіоапарати, що перебувають у володінню жидів та радянських (росіян) громадян підлягають негайній здачі фельдкомендатурі. Невиконання цього суворо переслідується.

7. Забороняється всьому цивільному населенню ходити по вулицях з 21 години (9-ої год. вечора) до 5 год. ранку. Кого в цей час буде зустрінено на вулиці, буде покарано.

ПОЛЬОВИЙ КОМЕНДАНТ

3 серпня 1941р.

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 434, оп. 1, спр. 3, арк. 20.

**Наказ польового коменданта «Про реєстрацію в
найближчій комендатурі червоноармійців»**

3 серпня 1941 р.

Червоноармійці-втікачі, які блукають в уніформі чи в цивільному одягу, обов'язані негайно з'явитись до найближчої німецької комендатури. Хто не з'явиться до 8 серпня (августа) 1941 р. – буде арештований і розстріляний як бандит.

Всяку підтримку і сприяння таким волоцюгам з боку цивільного населення суворо забороняється. Хто чинитиме протидію цим заборонам – зацікавиться розбоєм і його буде покарано смертю.

Польовий Комендант

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 434, оп.1, спр. 3, арк. 21.

**Оголошення польового коменданта до єврейського
населення міста Кам'янця-Подільського**

8 серпня 1941 р.

Всім особам жидівської раси, які самі або з жидівськими родинами займають помешкання на Новому Плані, Руських Фільварках, Польських Фільварках, Карвасарах, Підзамчу, Зіньківцях, Циганівці, Біланівці та Довжок наказується звільнити всі житлові та господарські приміщення до 3-х годин дня 9-го серпня 1941 року та переселитись до жидівського житлового кварталу ГЕТО у старому місті Кам'янця-Подільського. Ручний багаж вагою до 50 кілограм може бути взятий з собою, мебля та інше повинно залишитись на місці.

Жиди мають право вільно рухатись в межах відведеної частини міста (ГЕТО). Категорично забороняється залишати ГЕТО без спеціального письмового дозволу Міської Управи. Кожного, хто порушить це розпорядження, буде суворо покарано.

Жидівське населення негайно має по переході в ГЕТО, обрати жидівську раду з 5-ти осіб, якій тільки й дозволяється виступати по всіх жидівських справах в урядових міських установах, звертаючись до них тільки на німецькій або українській мові.

ПОЛЬОВИЙ КОМЕНДАНТ.
МІСЬКА УПРАВА.

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 434, оп.1, спр. 1, арк. 48.

№ 13

Інформація про зміни в управлінні сільським та промисловим господарством на території рейхскомісаріату «Україна»

10 вересня 1941 р.

Від сьогодні все господарство належить цивільній владі. Що-до підприємств котрі належатимуть Військовим Управам (Wehrwirtschaftsinspektion), то про підпорядкування їх буде зазначено окремо.

Сільським господарством зо всіма його галузями в Головному Комісаріаті керуватиме Головний Керівник сільського господарства (Hauptlandwirtschaftsfuhrer) Горник. Його заступниками є Штаб-слайтер Герфорт та сільськогосподарчі керівники в районному Комісаріаті.

Всім індустріальним господарством в Головному комісаріаті керує керівник Ві-Групи Польової Комендатури 183, Капітан Вольтман, котрий об'єднує керівництво по всім військовим так і цивільним питанням. Його заступниками є Військової Управи Радники

(Kriegs – Verw – Rate) Доктор Кремер та Фогель. Про інших заступників буде повідомлено окремо.

Цим встановлено відповідальність за весь господарчий сектор. Ніякі військові або цивільні відділи Управи не мають права змінювати або давати інші розпорядження крім розпорядження від вищевказаних осіб. Районні Комісари повинні забезпечити щоби ознайомити всіх керівників підприємств з вищевказаним.

При Головному Комісаріаті існує в м. Кам'янець-Подільському Відділ постачання військовим частинам, котрий очолює Штабсцал-майстер Лайзінг. Філії відділу мають у м. м. Проскурові та Шепетівці. Військовим Комендантом на Україні буде зазначено термін з якого всі військові частини одержуватимуть постачання через Відділ. З цього-ж числа всім військовим частинам забороняється купівля на приватному ринку всякого роду постачання. Термін буде оголошено своєчасно.

М. Горн

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 434, оп. 1, спр. 3, арк. 66.

№ 14

Інформація про хід виконання заготівлі пшениці, жита та ячменю

25 вересня 1941 р.

Через декілька днів 15 жовтня по нашій області мусить бути закінчена заготівля пшениці, жита, ячменю. До кінця жовтня треба повністю виконати хлібозаготівельний план по всіх культурах. Так, станом на 25 вересня по Проскурівському районі план хлібозаготівель виконано на 10,7% по Староконстантинівському, Вовковинецькому – на 6,2%, по Красилівському на 3,2%. Зовсім не припустимо відстають райони Плужнянський і Славутський, що заготовили

лише по 8-9 тонн зерна, Теофіпольський – 14 т., Грицівський – 24т., Віньковецький і Берездівський по 47 т., Заславський – 32 т. Це відставання спричинено рядом причин: невміле керівництво, що призвело до роздуття штатів до 20 чоловік.

Подольнин. – 1941.– 9 жовтня.– С. 3.

№ 15

Розпорядження головного сільськогосподарського керівника Поділля М. Горніка «Про реорганізацію колгоспів та радгоспів»

29 вересня 1941 р.

СЕЛЯНИ!

Німецьке військо звільнило Вас від більшовиків та охороняє Вас щоб вони більш не повернулись. З Вашого боку тепер потрібно забезпечити повне зібрання врожаю та провести осінні роботи по посіву.

Німецьке сільське господарство не знає ніякого колективного господарювання, а працює одноосібно – приватною власністю кожного селянина.

Щоби знищити одноосібне приватне господарство, більшовики навмисне побудували колективну систему господарювання – колгоспи, відібравши від селян сільськогосподарські знаряддя як плуги, сівалки тощо.

Більшовики нищили всі сільськогосподарські машини: молотарки, комбайни та інш., забрали тяглову силу і тим підірвали міць Вашого господарства та Ваш добробут. З цим залишили Вас більшовики, залишили понищеними, злидненими, з думками про завтра.

Німецький народ і німецьке військо приносять Вам порядок, впевненість і соціальну справедливість. Зараз необхідно зосередити

всі сили. Ту малу кількість машин, що маємо на сьогодні, потрібно зберегти та спільно використати їх в роботі.

При такому стані в якому залишилося Ваше сільське господарство, не може бути й речі про розподіл землі, бо коли б це зробили, то через відсутність інвентаря і живої тяглової сили ми зменшили б врожайність та привели б до голодної смерті.

Відходячи від колективної системи господарювання колгоспи переводяться в сільське господарство (Загальний двір). З боку німецької влади буде призначено нових керівників і де цього ще не зроблено – висувайте з свого середовища людей, яким Ви довіряєте і які будуть добрими Загального двору. Не може бути речі про повернення поміщиків.

Радгоспи, які існували до сьогодні, переіменуються в Земський двір під новим керівництвом. МТС перейдуть в розпорядження німецької влади. Земля та будівлі, якими Ви користувались по сьогодні, будуть надалі Вашою власністю. Якщо Ви збір врожаю та всю осінню посівну роботу доведе до кінця добре, тоді німецька влада буде збільшувати вашу власність. Право на самостійність господарства (Селянський двір) матиме той, хто зразково веде своє господарство, збільшує його міць.

За продукти з Загального двору, як і з Вашого власного, Ви будете одержувати тверду оплату, значно більшу яка існувала.

Зараз під німецьким керівництвом необхідно зосередити всі сили на закінчення уборки врожаю та на осінньо-польові роботи. Добрих наслідків досягнемо лише тоді, коли будемо виконувати всі настанови.

Того, хто не виконує німецьких розпоряджень, а особливо, хто самовільно привласнює землю, тих очікує сувора кара і позбавлення всієї власності: землі, худоби та інш.

Головний Сільсько-Господ. Керівник Поділля М. Горнік
Кам'янець-Подільський 29.IX.1941 р.

Миньковецькі вісті. – 1941. 13 жовтня.–С.2

Наказ №1 гебітскомісара Дунаєвської округи до керівників районів

3 жовтня 1941 р.

1. Про кількість населення

Не пізніше 8.X.41 р. до 12 години дня повідомте Дунаєвський Комісаріат про кількість населення вашого району, а саме:

Українців (чоловік, жінок)

Жидів

Інших

РАЗОМ

Бажано показати роки народження по групах, а саме: чоловіків (кількість) з них – до 10 років (кількість); до 20 років (кількість) і т.д. так само і жінок.

Старости громад повинні відомості про встановлену кількість населення надіслати до районного старости не пізніше 6.X.41 р., а районні старости до окружного старости – 8.X.41 р.

2. Офіційне повідомлення

Для того щоб в крайніх випадках швидко скликати населення для оповіщення службових розпоряджень, необхідно в кожному селі та місті призначити барабанщиків. (Крім барабанів можна користуватися іншими інструментами).

Особисті розпорядження необхідно прибити на, так звану службову дошку.

3. Про свята

Днем святкування рахується тільки неділя. В останні дні тижня – необхідно працювати.

Винятки будуть оповіщені в газеті „Дунаєвські вісті”. Про що довести до відома священнослужників.

Православні та католицькі священнослужники, тільки з мого дозволу можуть відправити церковну службу та релігійні обряди.

Дозвіл на це вони одержують персонально в мене.

Хто без дозволу буде відправляти релігійні обряди та церковну службу буде покараний.

Для жидів не існує свят, вони примушені працювати щоденно.

4. Про ярмаркові дні

Районні старости повинні до 10.X.41 р. оповістити Округного Комісара де та коли в їх районі відбуваються ярмарки. Округний Комісар через газету „Дунаєвські вісті” дасть розпорядження про місце і дні відбування ярмарків. Крім днів, які будуть встановлені комісаром торгівля не дозволяється.

Молочні продукти і продукти, які швидко псуються, дозволяється продавати щоденно.

5. Про здачу дорогоцінних металів жидами

Жиди повинні під розписку здати старостам до 10.X. ц.р. цінні метали: золото, срібло, жовту та червону мідь і т. інше.

Згідно цього розпорядження підлягають здачі також золоті та срібні гроші.

Районові старости з належним описом здають вище зазначені цінні метали до Округного Комісаріату не пізніше 12.X. ц.р.

Жиди, в котрих після 10.X. буде знайдено золото, срібло, червона та жовта мідь – будуть тяжко покарані. Про що сповістити жидівську общину.

6. Сани, полозя та лижі

Старости громад сповіщають до 8.X. 41 р. свого районного старосту про кількість саней, полозя та лиж, що знаходяться в їх місцевостях; а районний староста ці зведені відомості надсилає до Округного Комісаріату до 10.X. цього року.

Повідомляється власників саней та лиж, що продаж проводиться тільки з мого дозволу, переховування, або перевозка в інше місце – забороняється.

7. Про призначення охранників (Шуцменнер)

Районові старости повинні не пізніше 10.X.41 р. призначити в своїх районах крім маючихся міліціонерів одного охранника (шуцман) на кожних 500 чол. населення.

Так, наприклад, район з населенням в 5000 чоловік має призначити 10 охоранників (шуцменнер).

Ці охоронники в дальнішому одержують, від німецьких поліцістів інструкцію та муштру.

Для цієї служби необхідно вибирати людей, котрі б відповідали своїм тілом та характером до цієї служби і політично благонадійні, віком – від 20 до 40 років.

Вони одержать від Окружного Комісара жовто-блакитну стьожку з відповідними знаками.

До цієї і служби можна призначити також і осіб з інших місцевостей. Одночасно одержуватимуть вони харчування, обмундирування і притулок. Нагорода буде призначена.

Кожний призначений охоранник (шуцман) повинен подати старості свою автобіографію, в котрій зазначити: прізвище, ім'я та по-батькові, національність, рік народження, родинний стан (одружений, чи ні, кількість дітей), займаєма посада до подачі заяви, місце проживання.

Староста ж повинен на виділених осіб скласти загальну довідку – характеристику і надіслати до Окружного Комісаріату 10.X. ц.р.

Всі зміни, які будуть в складі охоранників (шуцменнер) надсилати до Окружного Комісаріату разом з кількістю населення району відомості що місяця 10 та 20 числа.

ВКАЗІВКИ ПРО ТЕРМІНИ: Районові старости та старости громад повинні акуратно притримуватись встановлених термінів надсилки всіх відомостей без нагадування.

Окружний Комісар ЕГГЕРС

Миньковецькі вісті. – 1941 – 13 жовтня.– С. 4.

Інформація про кількість млинів на території Кам'янець-Подільської області

9 жовтня 1941 р.

Кам'янець-Подільська область налічує до 700 млинів з них: державних 47, громадських 610, власницьких 43. Загальна спроможність за добу всіх млинів становить біля 1000 тонн борошна. З 657 млинів парових – 26, нафтових – 34, водяних – 597.

Майже всі парові та нафтові млини не працюють за відсутність пального, а водяні втратили за панування більшовиків до 30% потужностей. Загальна потужність всіх млинів дорівнює на перше червня 1941 року 8,5 тис. кінських сил, а зараз ледве досягає 6,1 тис. Великої руйнації зазнало млинарське господарство під час втечі більшовиків. Зусиллями завідуючих млинів Цівковецького, Кадіївського, Жванецького і Цибулівського збережено майно і устаткування від руйнації.

Перед обласним мукомольноокруп'яним трестом стоять важливі завдання за три місяці що залишаються до кінця року треба: відремонтувати 12 державних і 40 громадських млинів, укомплектувати відповідним штатом фахівців і робітників, організувати 2 державних лабораторії в млинах.

Подольнин. – 1941. – 9 жовтня. – С. 3.

Повідомлення про відновлення роботи Проскурівського шкіряно-хімічного заводу

10 жовтня 1941 р.

Вже третій місяць працює Проскурівський шкіряно-хімічний завод. Тут, крім шкір, продукують мило, гуталін, березовий дьоготь, лако-фарби тощо.

За два місяці роботи заводу (вересень-жовтень) реалізовано продукції: мила на 20400 крб., мастила (коломазі) – на 23 тис. крб., гуталіну – на 1500 крб.

За цей час вироблено шкіри – хрому 80 тис. кв. дцм. на суму 89.697 крб., 239 шкір сировиці вагою 1212 кг на суму 24.240 крб.

З ініціативи дирекції заводу (директор п. Старцун П.І.) організовано шорний цех, який уже реалізував продукції на 12.900 крб.

Український голос. – 1941. – 10 жовтня.–С.4.

№ 19

Повідомлення про роботу Проскурівської круподерні

26 жовтня 1941 р.

Проскурівська круподерня відновила свою роботу на початку вересня цього року. Все устаткування, яке було попсоване більшовиками було відремонтовано. Круподерня на весь сезон забезпечена паливом та запасними частинами до машин.

Круподерня обслуговує населення міста та околиць сіл й переробила 140 тонн гречки. Круподерня встановлює камінь для разового перемолу зерна.

Український голос. – 1941. – 26 жовтня.–С. 4.

Зведена відомість перепису населення у Волочиському районі

15 листопада 1941 р.

№ п/п	Назва села	Українців			Поляків			Жидів			Інших			Примітки
		Діти до 16 років	Дорослі чоловіки	Дорослі жінки	Діти до 16 років	Дорослі чоловіки	Дорослі жінки	Діти до 16 років	Дорослі чоловіки	Дорослі жінки	Діти до 16 років	Дорослі чоловіки	Дорослі жінки	
1	Н.Слобідка	19	10	14	25	26	34	-	-	-	-	1	-	
2	Порохня	365	193	361	33	16	27	1	2	2	-	1	-	
3	Поляни	324	182	304	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
4	Гірка	102	78	190	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
5	Глинини	502	228	403	171	428	183	9	5	8	-	-	-	
6	Війтівці	101	55	76	240	151	251	2	-	2	7	2	2	
7	Сарнів	338	240	394	6	7	9	-	-	-	-	1	-	
8	Голохвасти	526	220	253	16	7	9	-	-	-	3	2	-	
9	Гонорівка	120	113	138	41	28	42	-	-	-	-	-	-	
10	Тарноруда	288	238	300	144	106	172	18	13	39	-	2	-	
11	Гайдайки	33	8	22	86	56	77	3	1	1	-	-	-	
12	Писарівка	451	201	374	134	72	123	10	9	9	-	-	-	
13	Немиренці	325	177	270	40	21	17	-	-	-	-	-	-	
14	Завалійки	252	261	302	159	121	159	4	1	2	-	-	-	
15	Курники	401	229	389	70	75	48	3	5	6	-	-	-	
16	Петриківці	154	113	158	75	51	85	-	-	-	-	-	-	
17	Червоне село	132	43	81	77	48	64	-	-	-	-	2	1	
18	Федірки	353	213	374	26	16	23	23	8	10	-	2	-	
19	Курилівка	543	355	555	-	2	-	1	-	1	-	2	-	
20	К.Слобідка	193	180	144	44	30	38	-	-	-	-	-	-	
21	Мислова	245	236	285	-	-	-	-	-	-	-	3	-	
22	Канівка	154	73	138	110	79	145	-	-	-	-	3	1	

23	Холодець	288	140	253	4	4	5	-	-	-	-	-	-
24	Кушнірівка	332	190	224	20	19	20	-	-	-	-	-	-
25	Зелена	18	8	19	458	262	426	-	1	1	-	-	-
26	Сербинів	94	81	125	11	12	11	-	-	-	-	-	-
27	Вочківці	342	306	413	48	54	82	-	-	-	-	1	-
28	Чернява	122	154	255	27	44	50	-	-	-	-	-	-
29	Купель	584	251	465	47	35	65	463	273	449	-	4	-
30	Фрідріхівка	620	387	542	-	7	5	34	21	29	-	9	-
31	Ліпна	410	250	391	2	6	7	2	1	3	-	-	-
32	Волочиськ	325	297	343	107	73	80	179	157	184	-	-	-
33	Яхнівці	279	251	347	431	391	570	3	2	4	-	3	-
34	Маначин	501	319	569	-	3	4	-	-	-	-	-	-
35	Кржачки	221	33	141	42	34	46	-	-	-	-	-	-
36	Куровечка	134	114	168	61	39	79	-	-	-	-	-	-
37	Рябієвка	338	196	312	66	61	105	1	2	3	-	1	-
38	Ожинівці	468	243	507	-	-	-	4	-	6	-	2	-
39	Лозова	538	171	355	89	87	112	-	-	-	-	1	-
40	Лонки	50	18	49	180	90	169	-	-	-	-	-	-
41	Бальківці	336	297	353	9	20	10	-	-	-	-	3	1
42	Глядки	358	256	405	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	Бронівка	108	213	251	98	63	90	-	-	-	-	-	-
44	Гарнишівка	326	198	323	21	23	35	-	-	-	-	-	-
45	Качуренці	171	74	146	15	14	19	-	-	-	-	-	1
46	Копачівка	289	292	336	51	39	44	-	4	1	-	-	-
47	Користова	319	127	118	353	215	271	-	-	-	-	-	1
48	Кришитопівка	220	228	626	4	-	4	-	-	-	-	-	1
49	Криваченці	176	158	225	224	192	300	3	1	2	-	-	-
50	Янушівці	136	200	209	21	17	20	-	-	-	-	-	-
	Разом по р-ну	13844	9078	14040	3936	2834	4135	763	506	762	10	46	7

Старшина районної управи
Інспектор обліку

(підпис)
(підпис)

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-492, оп.1, спр. 558, арк. 5-9.

Інформація про загальний перепис населення

10 грудня 1941р.

Розпорядженням п. Генерального Комісара від 1.12.42 відбудеться загальний народний перепис. З 1.12.42 р. закриваються школи, для того щоб вчителі могли співпрацювати по перепису. Перепис буде проводитись старостами та їхніми помічниками і головами колгоспів в тих селах, які не мають старост. Саму письмову роботу виконують учителі.

Найважливіший пункт потрібно зауважити, що особи, які знаходяться в селі були переписані, щоб не були записані особи, які не мешкають в населеному пункті, які поїхали в Німеччину, або постійно працюють поза повітом не повинні бути записані в картки.

Особи, які тимчасово працюють поза селом, але повертаються в село повинні бути в списки занесені.

При переписі потрібно звернути увагу на наступні пункти:

1) При переписі потрібно використовувати приписані надруковані формуляри. Їх потрібно списувати з обох сторін. Списки повинні бути написані добре.

2) Всі жителі викликаються за алфавітом в певний встановлений день до перепису. В цей день повинні всі жителі старше 14 років особисто з'явитися і вказувати потрібні дані.

Батьки повинні одночасно вказувати дані своїх дітей до 14 років.

3) Перепис сіл закінчується коли записані всі по порядку. Для жінок писати прізвище по чоловіку, навіть і тоді, коли за радянсько-російським правом дівоче ім'я зберігалось. Діти, які носять інше прізвище як батьки повинні бути записані у формуляр з тим прізвищем яке вони носять.

Державна приналежність

В більшості випадків буде радянсько-російська приналежність, деякі мають іншу державну приналежність, це ті які з закордону прибули сюди.

Під національністю потрібно вказати, чи належить українець, росіян, поляк, грузин, циган і т.д.

Фолксьдойтше мають колишню радянсько-російську приналежність, але німецьку національність. При віросповіданні потрібно вказувати приналежність до однієї з церков (греко-православна, римо-католицька, баптисти і т.д.). Хто себе ні до якої церкви не признає, повинен це також вказати.

В графі „Професія” потрібно вказати під а) якої професії навчився, б) яку професію зараз займає.

Напр., набута професія – учитель, виконуюча професія тепер: секретар. Набута професія слюсар, – механік. Коли немає набутої професії потрібно вказати: робітник. Хто працює в сільському господарстві без спеціальності є сільськогосподарський робітник.

Під „ремесляні побічні знання” потрібно вказати, що особа крім нормальної професії має ще спеціальні знання.

Напр., учитель може працювати столяром.

При неповній працездатності потрібно вказати лише важкі пошкодження.

При землеволодінні потрібно вказати в гектарах город та придвірну новонаділену землю.

Жидів та напівжидів по одинично переписувати не потрібно, а староста повинен подати слідуєчи:

Число жидів з них чоловіків та жінок, з них дітей до 14 років.

Крім персональних списків повине кожне село ще заповнити формуляр № 2 в 4 екземплярах: 1 екземпляр залишається в селі, 3 екземпляри відсилається в район.

Цей формуляр охоплює всі дані формуляра №1, а тому повинен бути заповнений точно.

Після закінчення перепису всі списки повинні бути старостами особисто здані районному шефу. Районний шеф в присутності старости проглядає ці списки, щоб зараз можна було вияснити все наявне неясне.

Районний шеф залишає собі 1 екземпляр формуляра №2. Всі інші списки здаються районним шефом точно до 5.1.42 р. Гебітскомісару, при чому впорядковуючи їх за селами.

Гебітскомісар

Д. Гаммер

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-458, оп. 1, спр.1, арк. 1.

№ 22

Інформація про роботу Проскурівського машинного заводу

11 грудня 1941 р.

Понад три місяці працює Проскурівський машинний завод. Не зважаючи на те, що при відступі більшовиків всі верстати були зруйновані і апаратуру вивезено, робітники за надзвичайно короткий термін відновили роботу цехів і заводу в цілому. Працює на заводі 153 робітники. За ініціативою робітників споруджується власна електростанція потужністю 45 квт, що зможе забезпечити потреби заводу і деяких районів міста. За листопад місяць завод виконав замовлень і виготовив продукції на 68 тис. крб. Тільки за 5 днів грудня завод виконав замовлення на 17 тис. крб.

Зараз виконується терміново замовлення для Шепетівського, Волочиського і Красилівського цукрозаводів. Для Проскурівського водогону виготовлено трубу довжиною 24 метри.

Український голос – 1941 – 11 грудня.– С.4.

Розпорядження рейхскомісара України Е.Коха «Про затвердження назв адміністративних установ»

1941 р.

Про назву адміністративних установ

Для усунення різних непорозумінь, бажано, щоб в межах німецьких цивільних та українських допоміжних установ було встановлено загальну назву всім установам.

Тому Райхскомісаріат України встановив надалі вживати слідуєчі назви:

Адміністративний район	Керівник установи	Національність
Село	Староста	Місцева
Сільсько-господарська громада, яка складається з декілька сіл	Бургомістр	-//-
Сільська громада малого масштабу	Бургомістр	-//-
Район, який складається з декілька сіл	Районий шеф	-//-
Міська громада, маленького, або середнього значення (власний район)	Бургомістр	-//-
Міська громада малого або середнього значення, як центр німецьких установ (власний район)	Німецький бургомістр (підпорядк. Окр. комісар)	Німецька
Округа з декількох районів та міських громад	Окружний комісар	-//-
Середнє або велике місто	Комісар міста	-//-
Генеральна Округа, яка складається з декількох округ та міських комісаріатів	Генеральний комісар	-//-

Як пояснення подається слідує: назва «СЕЛО» охоплює найменшу концентрізовану громаду, яка складається з більшої або меншої кількості господарств та домів. Керівник цього – сільський староста.

Декілька сіл складає район, на чолі якого стоїть районних шеф. До району можуть належати і міста меншого масштабу без особливого значення. Міста, які по своєму значенню та кількості населення відповідають району масштабу, керуються бургомістром, посада та значення якого відповідають посаді районного шефа.

Декілька районів створюють округу, на чолі якої – Окружний Комісар.

На чолі великого, або середнього міста, незалежно від округи та в безпосередній відповідальності перед Генерал-комісаром є Комісар міста. Певна кількість округ та міських комісаріатів створюють Генеральний Комісаріат, на чолі якого Генеральний Комісар – вищий представник державної влади.

Включно до району, всі керівники адміністративних установ принципіально повинні бути з місцевого населення. Тому вони взагалі української, або в окремих випадках російської, або польської національності.

Від Гебіцкомісара включно та вище, всі керівники адміністративних установ – німецької національності. В окремих випадках в менших містах, але з особливим значенням, як наприклад місце перебування адміністративних установ, які мають велике значення, може керувати німець, який з'являється тоді, як німецький бургомістр міста.

Держархів Хмельницької обл., ф. Р. 539, оп. 1, спр. 93, арк. 86-87.

Політичний огляд рейхскомісаріату «Україна»

1941 р.

«Ми прийшли в Україну по словам нашої пропаганди як визволителі. Незважаючи на радянську пропагандистську машину, яка була розвинута на досить високому рівні, населення країни не було вороже налаштоване проти нас.

Така вичікувальна позиція населення викликана перш за все старшим поколінням та селянами, які надіються на відміну колгоспної системи.

Більша частина молоді незважаючи на те, що вихована у дусі комунізму, також не проявляє ворожості. Кількість населення, яке займало вичікувальну позицію становило 90-95%. Проти нас були євреї та більшовики, які становили 10% від загальної кількості населення. Таким чином, передумови до співпраці місцевого населення з нами оцінювалися як позитивні. Перед кожною адміністрацією ставилося завдання залучити на свою сторону частину населення, яке займало вичікувальну позицію. Після прожиття населення в умовах соціальної несправедливості, перетягнути його на свою сторону можна було з допомогою гри на його ментальності...

Але настрої населення через кілька тижнів після приходу німців різко погіршився. В чому справа?

— Стан війни проти СРСР.

— Ми не повинні переносити своє невдоволення цією країною на населення, яке зайняте зараз проблемами голодного існування і знаходиться на порозі холодної зими.

— Є багато випадків, коли ми не розрізняємо євреїв з українцями і застосовуємо до них всі методи впливу, що до євреїв. Це викликає незадоволення з боку українців.

— Розуміється мале місце і цілковита довірливість німецького солдата до населення, але це були одиничні випадки. В більшості ми

припустилися грубих прорахунків: розстрілювали полонених, які були не в змозі пересуватися і залишали трупи по селах і містах.

— Населення не знає свого майбутнього і перебуває у стані невизначеності. Особливо постаралася армія із тотальною чисткою продовольства.

— Населення вірить поки що в наш організаційний талант і не може навіть зрозуміти, що після хорошого урожаю ми не можемо забезпечити продуктами населення м. Києва, а в разі масштабного голодування киевлян воно нам цього не простить. У випадку голоду населення міст перебіжить у села і стане наочною пропагандою.

Таким чином за декілька місяців ми втратили багато симпатиків з місцевого населення. Чим критичніше ми будемо оцінювати всі прорахунки і перемоги, тим краще ми зможемо впливати на населення.

Якщо ми будемо поводитись з населенням як з партнером, з яким ми можемо виконувати спільну роботу і не будемо його розглядати як об'єкт експлуатації, як це робили більшовики, то по мірі збільшення окупованої території і при наших помилках ми досить швидко відчуємо пасивний та активний опір місцевого населення. Населення на цих територіях здавна звикло до нелегальної боротьби. Незважаючи на ворожість українців до поляків та українців до росіян, вони при наявності спільного ворога досить швидко об'єднуються. В населенні не потрібно бачити тільки більшовиків.

ЦДАВО України, ф.КМФ-8, оп.1, спр. 38, арк. 63-67.

Наказ Кам'янець-Подільського гебітскомісара щодо посилення контролю за переміщенням осіб єврейської національності

1941 р.

В додаток до моєї постанови від 14.4.1942 р. «Про створення другого ГЕТТО» в м. Кам'янець-Подільському, наказую: щоб всі жиди, які поставлені на роботи поза межі Гетто, направлялися від Гетто до місця праці під власним керівництвом. Поодинокі поставлені жидівські робітники марширують закритою колоною вулицями міста до збірного пункту, визначеного Біржею Праці, який повинен бути, як можливо найближче до місця праці, відкіля розходяться по роботах. Треба в дальнішому забезпечити щоб ні один жид не рухався вільно, для того, щоб усунути цим продаж жидівських речей та спекуляцію.

Умови показали, що таке нове розв'язання абсолютно необхідне, та дотримання цього розпорядження у всякому разі повинно бути здійснене.

Таким же чином необхідно найсуворіше забезпечити відокремлення та охорону Гетто. Окружний керівник поліції та СС для цього будуть вживати необхідні заходи.

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 434, оп.1, спр.7, арк.48.

**Інформація керівника Шепетівської районної управи
щодо створення у місті в'язниці**

1 січня 1942 р.

Виконуючи Ваше розпорядження, Шепетівська райуправа повідомляє, що у м. Шепетівка мається одна тюрма при районній поліції по вул. Славутській. В тюрмі є 10 камер розміром 7,5 x 3,5 м. Кожна камера розрахована на 25 чоловік. За часу советів у камерах знаходилось по 40-45 чоловік. Зараз у цих камерах міститься по 8-9 чоловік. Санітарний стан задовільний. Тюрма огорожена частоколом. Охорона тюрми проводиться постійно вартуванням міліції. Камери закриваються відповідними замками. Ключі знаходяться у вартового поліції.

Керівник управи

(підпис)

Грищук

Державний архів Хмельницької, ф. Р. 420, оп.1, спр.20, арк.21.

№ 27

**Розпорядження голови Кам'янець-Подільської міської
управи «Про обов'язкову реєстрацію в міському відділі
міліції колишніх членів ВКП(б)»**

10 січня 1942 р.

З метою обліку в м. Кам'янець-Подільському членів комуністичної партії та кандидатів в члени комуністичної партії, реєстрація яких проводилась в Міській Міліції, встановити надалі для них такий порядок реєстрації:

1. Всі члени комуністичної партії та кандидати в члени комуністичної партії повинні не пізніше як на другий день після прибуття в м. Кам'янець-Подільський реєструватися в Секретаріаті Міської Управи та одержати відповідну про це довідку.

ПРИМІТКА 1. Для одержання відповідної довідки члени комуністичної партії та кандидати в члени комуністичної партії, що перебувають в м. Кам'янці і зареєстровані в Міській Міліції, знов реєструються в Секретаріаті Міської Управи з 29-го січня по 6-те лютого 1942 р.

Про всі зміни (адреси, місця роботи) члени комуністичної партії або кандидати в члени комуністичної партії повинні обов'язково протягом одної доби повідомити Секретаріат Міської Управи.

2. Домовласники та керівники будинків житлового фонду зобов'язані прописувати в подвірних книжках членів комуністичної партії та кандидатів в члени комуністичної партії лише після їх відповідної реєстрації та по пред'явленні належної довідки.

3. Винні в порушенні цієї обов'язкової постанови (п.2 і приписка 2 п.1) підлягають штрафу в адміністративному порядку 200 карб., або примусової праці до 14 днів.

Члени комуністичної партії або кандидати в члени комуністичної партії не зареєстровані у вказаному порядку або не прописані, чи прописані в подвірних книжках без відповідних довідок, підлягають передачі гебітскомісаріату.

4. Догляд за виконанням цієї обов'язкової постанови покладається на Шуцман службу.

5. Скарги на адмінпокарання подаються в 3-х добовий термін п. Старости Міської Управи, постанова якого є остаточною.

6. Ця обов'язкова постанова набуває чинність з 29 січня 1942 року.

Погоджено:

Староста Кам'янець-Подільської Міської Управи КІБЕЦЬ
Гебітскомісар Райнуль

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 539, оп. 1, спр. 58, арк. 26.

**Розпорядження Шепетівського гебітскомісара
«Про заборону надання притулку військовополоненим»**

11 січня 1942 р.

1) Забороняється скривати і давати пристановище військовополоненим, котрі втекли із табору полонених.

2) Хто не має відповідного посвідчення про звільнення з табору полонених мусить негайно зголоситися на найближчій німецькій військовій або поліцейській станції.

3) Хто не має «карти на зброю» виданої через німецьку владу, мусить негайно віддати зброю, котра знаходиться в його володінні. Те саме відноситься до вибухових матеріалів і великого роду боєвих припасів.

4) Кожний мешканець зобов'язаний негайно зголоситись, де скриваються утікачі військовополонені або де протизаконно знаходиться зброя.

5) Хто буде проти цього розпорядження поступати, буде негайно поставлений під військово-польовий суд.

Нова Шепетівщина. – 1942. – 11 січня. – С. 4.

**Розпорядження голови Меджибізької районної управи
«Про заборону надання допомоги особам з інших населених
пунктів»**

січень 1942 р.

Хто, не місцевим мешканцям – не маючих особистих документів, буде давати помешкання, їжу, одягу та буде вділяти іншим чином допомогу й підтримку в якій небудь формі – буде розстріляний.

Коли буде стверджено, що не місцевим мешканцям була дана допомога з боку місцевого населення, або просто буде підозріння про такі дії, але винувний не буде виявлений, тоді замість нього будуть розстріляні заложники, коли в назначений термін для кожного випадку винувний не буде виявлений і переданий представникам влади для його арештування.

Шеф району (підпис)

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 458, оп. 1, спр.1, арк. 26.

№ 30

**Розпорядження голови Кам'янець-Подільської міської
управи «Про покарання смертною карою мешканців міста
за надання житла, їжи та одягу постороннім особам»**

11 лютого 1942 р.

По деяких місцевостях були випадки, коли населення давало чужим людям притулок, їжу і постачало убранням, не питаючи і не знаючи про намір цих людей.

Таким чином партизани, котрі ходили одинцями, могли здаватись не підозрілими і населення надавало їм поміч.

Населення таким відношенням в першу чергу шкодить собі, тому що блукаючі банди грабують громадян, забирають їх худобу, гроші, одержу і харчування, а також знущаються над ними.

Крім цього через партизан і полонених розповсюджується плямистий тиф серед місцевого населення.

Тому, оскільки на мене покладена відповідальність за спокій і здоров'я населення міста Кам'янець-Подільська, попереджую всіх мешканців міста, що уділення хоча якої небудь допомоги не місцевим мешканням буде суворо покарано, згідно долученої перестроги.

Староста Миської Управи

(підпис)

(КИБЕЦЬ)

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 539, оп.1, спр. 61, арк.62.

№ 31

Розпорядження голови Шепетівської округи «Про встановлення цін на електроенергію та воду для населення округи»

15 лютого 1942 р.

Відповідно Вашої вимоги Округова Управа нище цього надає відомості про ціни на воду та електрострум, які існували до початку війни і які існують в сучасний мент по окремим районам Округи, а саме

1) По м. Шепетівці до початку війни існували ціни за користування

водою за 1 кубометр 80 коп.

За користування електрострумом за 1 кіловат-годину утримувалсь 1 карб.

2) В сучасний мент по м. Шепетівці вартість одного кубометра води дорівнюється 1 карб.50 коп.

Вартість одної кіловат-години електроструму ... 1 карб. 75 коп.

3) По м. Полонному водогін не працює –

За електрострумом до початку війни вискувалась плата за кіловатгодину в розмірі..... 50 коп.

а в сучасний мент вискується..... 1 кар. 50 коп.

4) По м.Берездову електровня зруйнована, матеріялів відомостей про вартість кіловатгодин електроструму не має.

5) по м.Славуті за подачу води в сучасний мент вискується плата в розмірі1 карб. 50 коп.

Цін на подачу води до початку війни за відомостями Славутської Районової Управи не має.

Розцінка цін на користування електрострумом до цього додається.

Голова Окр.Управи
Секретар

(Петровський)
(Більовський)

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 420, оп. 1, спр. 71, арк. 72.

№ 32

Оголошення гебітскомісара Кам'янець-Подільської округи «Про покарання смертною карою осіб, які будуть брати участь в заходах пов'язаних із перешкодженням діяльності місцевих органів влади та розстріл 10-ти заручників»

20 лютого 1942 р.

Пан ГЕБІЦКОМІСАР доводить до відома населення міста про слідує:

У січні місяці цього року невідомий злочинець перерізав кабель ФЕЛЬДКОМЕНДАТУРИ. Слідству з метою викрити цього саботажника не вдалося його винайти. За наказом КОМАНДУВАЧА АРМІЇ

УКРАЇНИ було заарештовано ДЕСЯТЬ злочинців, яких 9-го лютого цього року ранком

Р О З С Т Р І Л Я Н О.

Цей випадок дає мені підставу ЩЕ РАЗ якнайсерйозніше попередити населення міста, що КОЖЕН ЗАМАХ, скерований ПРОТИ німецької Армії, чи ПРОТИ цивільних німецьких установ буде КАРАТИСЬ ЯК НАЙСУВОРИШЕ, тому ВИМАГАЮ від усіх мешканців міста не тільки в майбутньому не брати участі в замаху на німецьку армію чи німецьку цивільну владу, а, НАВПАКИ, працювати С П І Л Ь Н О щоб таких злочинців В И Я В Л Я Т И.

Староста міської управи

(підпис)

(КІБЕЦЬ)

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 539, оп.1, спр. 61, арк. 65.

№ 33

Повідомлення керівника Дунаєвецької Біржі праці Кнохе «Про набір населення на роботу до Німеччини»

21 лютого 1942 р.

Всі особи, які завербовані на роботу до Німеччини повинні до 25.02.1942р з'явитися на станцію Дунаївці. Там вони будуть розміщені в табори та пройдуть медичний огляд, після чого їх даліше транспортування пройде через місто Проскурів. Покидати табір заборонено. Всі особи повинні з'явитися помитими, в чистій білизні та чистому одязі.

Треба слідкувати за чистотою, бо хто з'явиться брудним, буде відправленим додому.

З собою необхідно мати: тепле одягло, продуктів на п'ять днів, ложку, посуду.

Районний староста відповідає за явку всіх зареєстрованих осіб.

Керівник Біржі праці

Кнохе

Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 21 лютого.

**Інформація про реєстрацію населення Дунаєвецького
гебіту, що підлягало вивезенню на роботи до Німеччини**

21 лютого 1942 р.

З часу оголошення Уповноваженим особливим комісаром Міністерства праці до набору робочої сили в Німеччину на Дунаєвецькій біржі праці і районних управах Миньковецькій, Солобковецькій та Віньковецькій районній управі зареєстровано 1000 чоловік з них 300 жінок. Вік робітників коливається у межах з 14 до 60 років різних професій. Біржа праці підготувала на них персональні карточки та інші документи.

Газета Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 21 лютого. – С. 4.

**Розпорядження Шепетівського гебітскомісара «Про страту
80 заручників за вбивство німецького офіцера»**

25 лютого 1942 р.

21-го січня 1942 року в безпосередній близькості від сіл Вульки та Губельці бандити вбили одного німецького офіцера, одного німецького солдата та одного німця з походження та тяжко поранили одного німецького солдата. Протизаходом на це, населення сіл Вульки та Губелець, на яке падало підозріння у бандитизмі, було розстріляно та його майно спалено. Було доведено, що ця частина населення давала підтримку бандитам. Дальшим протизаходом було розстріляно 80 осіб, які за підтримку бандитів сиділи у в'язниці Шепетівки.

В майбутньому буде кожний, хто підтримує бандитів притулком, харчовими продуктами або іншим способом, разом із своєю родиною розстріляний та його майно спалене.

Крім цього буде кожний, хто без причин ухиляється від роботи та хоч на короткий час знаходиться поза своїм місцем мешкання, розглядатись як бандит та до нього будуть застосовані ці самі заходи.

ГЕБІТСОМІСАР Д-р ВОРБС Урядовий радник

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 429, оп. 1, спр. 2, арк. 25.

№ 36

Розпорядження голови Кам'янець-Подільської міської управи «Про притягнення до адміністративної відповідальності осіб, що самовільно підключалися до електромережі та неекономно витрачали електроенергію»

28 лютого 1942р.

Виходячи з забезпечення електроенергією військових частин та військово-важливих підприємств, потрібно як найбільш економити електроенергію – особливо під час маловодня річки Смотрич в зимові сильні морози та літню посуху, а тому Міська Управа ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Абонентам електровні, які користуються кількома електролампами – зменшити число їх до одної – яку у звичайних приміщеннях рахувати найпотужнішою у 40-60 ват. У крайніх випадках дозволяється користуватися двома електролампами загальної потужності більш до 75 ват.

2. За самовільне, без дозволу контори Електровні, включення електроосвітлення на слупі, чи у помешканні – будь то електромонтьор чи інша особа – винний карається штрафом у розмірі 100 карб.

3. За незаконне користування електроенергією абонентами / самовільне збільшення потужності електроламп, палення електроламп у день та збільшення кількості електроламп / – винний за першим разом карається штрафом у розмірах:

а) від 25 ват до 40 ват – 25 карб.

б) 60 100 50

в) 100 та більше 100

За незаконне користування штепсельною розеткою або електроприладдям: плиткою, чайником, праскою та інш., винний карається штрафом у 100 карб.

Все вище згадане стосується також і до установ.

У разі коли абонента буде оштрафовано у друге – то штраф стягується у подвійному розмірі з позбавленням права користуватись електроенергією на протязі шести місяців.

Третій штраф стягується у потрійному розмірі з позбавленням права користуватись електроенергією на один рік та карається примусовою роботою на 14 днів.

Скарги на постанови Шуцман служби про покарання подаються в добовий термін до Старости Міської Управи, постанова якого являється остаточною.

Постанова ця набуває чинності з дня її оголошення. –

Обов'язкова постанова під №10 від 25/IX – 1941 р. касується.

Староста Кам'янець-Подільської Міської Управи

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р 539, оп. 1, спр. 58, арк. 119.

**Розпорядження Шепетівського окружного комісара
«Про умови реєстрації населення, що підлягають відправці
на роботи до Німеччини»**

жовтень 1942 р.

Ви повинні приготувати робітників до праці в Німеччині. Реєструвати можна тільки здорових і працездатних осіб обох полів.

Не можна реєструвати: тілесно ушкоджених, інвалідів, вагітних, калік, хворих коростою.

Особи по нижче 16-ти років, особи, котрих уже попередніше лікар узнав за нездібних і котрі мусять про це мати відповідне посвідчення. Матері з багатьма малими дітьми.

Районові шефи і бургомістри відповідають за це, що:

1. Не являються особи, котрих як вище зазначено не можна реєструвати.

2. бажане число осіб явиться до лікарського огляду.

3. всі являються точно.

Я сподіваюся, що моє розпорядження виконується точно і без винятків.

Перед усім бургомістри мусять особисто про це подбати. Вони повинні районного шефа слухати.

Хто моїх розпоряджень і міроприємств, районного шефа точно, або навіть цілковито не виконає, їх саботує, або підбурює людність може рахувати з тим, що до цього будуть встановлені найсуворіші міроприємства.

Кожний бурмістр повинен до дня 1/11 1942 року скласти у районного шефа списки тих робітників, котрих він вважає за здібних до праці в Німеччині (ім'я, прізвище, дата народження, місце мешкання)

Рівночасно повинен бургомістр в кожному з тих людей вручити повідомлення про зобов'язання до праці в Німеччині й йому пояснити, що він може рахувати з найтяжчими карами (арешт, тюрма,

відрядження до примусових таборів) якщо він без причини і без оправдання не явиться.

Праця в Німеччині є добра, також ставлення і харчування, залишена родина отримує місячно 130 крб. від районової управи, окрім того вона дістане найбільший приділ харчових продуктів. Тепер укладено поштові уряди, тому може та родина діставати листи від своїх рідних, котрі працюють в Німеччині. Кожний буде мати змогу переконатися як гарно в Німеччині.

Округовий комісар

(місце підпису)

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 4320, оп. 1, спр. 62, арк. 46.

№ 38

Пам'ятка місцевому населенню щодо дій на випадок нападу бандитів

25 січня 1943 р.

1. Кожний виступ бандитів, чи то біля населеного пункту або у дальшому оточенні, повинен бути негайно оголошений через телефон, посланця або верхового найближчому жандармському посту або іншій німецькій установі. Слід подати про приблизну кількість та озброєння бандитів.

2. У всіх містах та селах слід в залежності від способу розбудови з'єднати від 5 до 10 будинків до одного блоку та для кожного блоку призначити десяцького. Десяцького обов'язок є постійно залишитися у доторканності зі всіма мешканцями свого блоку. Вони повинні далі контролювати домові списки, які слід вивісити на внутрішній стороні дверей. Підозрілу відсутність осіб їх блоку слід негайно повідомити старості села або старшині волості або належній поліцейській установі. Невиконання цього обов'язку буде розглядатись як допомога бандитам.

3. Кожного тижня сільські старости та старшини волостей повинні проводити збори, а саме в неробочий час, де населенню слід довести до відома слідуєчи:

а. Кожне пропущення оголошення про виступ бандитів, кожне надання притулку або віддання харчових продуктів несе за собою знищення разом з родиною та спалення всього майна.

б. Хто безпідставно не вийде до роботи, відмовиться від виконання трудових вказівок сільського старости, старшини волости або керівника громадського господарства та його підлеглих буде знищений разом із своєю родиною як бандит або саботажник;

с. Хто розповсюджує фальшиві повідомлення або комбінує чутки та такі розповсюджує або зробить хоч незначні вислови, ворожі до німців, може також розраховувати на своє знищення;

д. Кожний, хто сприятиме своєчасному повідомленню щодо зловлення бандитів або таких сам живих та мертвих видасть, одержить землю. По бажанню може в такому разі здійснитись переселення у любе село.

За здачу боєприпасів, а також вибухових речовин, які було заборонено у бандитів або знайдено у схованках, буде також надана нагорода.

е. Хто не візьме участь у намічених зборах, буде розглядатись як саботажник.

ГЕБІТСКОМІСАР Д-р ВОРБС Урядовий радник

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 429, оп. 1, спр. 2, арк. 135.

Наказ Дунаєвецького гебітскомісара «Про обов'язкову участь населення на будівництві та ремонті доріг»

28 січня 1943р.

Для належного утримання, ремонту та будівництва автогужових шляхів в Окрузі НАКАЗУЮ встановити такий порядок обов'язку населення в шляхових роботах:

1. Обов'язкову участь в шляхових роботах бере все працездатне населення сіл, селищ і міст, яке працює в сільському господарстві.

2. Участь у шляхових роботах здійснюється:

а) виконанням певного об'єму шляхових робіт кожним працездатним розрахунку 4 дні на рік, безплатно;

б) грошовим внеском з кожного працездатного в сумі 32 карбованці на рік;

в) безплатним наданням інструментів та інвентаря для шляхових робіт.

3. Від обов'язкової участі в шляхових роботах звільняються:

а) особи молодші 16 років;

б) чоловіки віком 60 років і вище;

в) жінки віком 45 років і вище;

г) інваліди;

д) особи, що тимчасово втратили працездатність, – до відновлення працездатності;

е) робітники, службовці установ і підприємств та їх утриманці;

ж) викладачі й учні учбових закладів.

4. До 10 лютого ц.р. Районовим Управам, на основі перевічених відомостей поданих сільськими управами, нараховувати натуральні труд ресурси в людоднях та суму грошових внесків по кожній громаді.

5. Ці кількісні опрeдeлення громади надсилають 20 лютого старостам сільських управ з визначенням порядку та терміну їх виконання.

6. Загальні відомості по районах надіслати мені 20 лютого.

7. Натуральні трудові ресурси районів шляхові відділи використовують для шляхових робіт по затверджених мною планах, кошторисах та окремих завданнях. Доводять планові завдання до громад. Ведуть облік, контроль та відчутність.

8. Для виконання шляхових робіт на закріплених за громадами ділянках шляху, або визначених планом об'ємів робіт в кар'єрах і інш; організувати по селах бригади, до складу яких внести потрібну кваліфіковану робочу силу. Праця, бригад оплачується за рахунок членів громади зайнятих на господарчих роботах. Шляхові роботи тоді виконуються в рахунок загального плану трудової участі даної громади.

9. Грошові внески поступають через райфінвідділи на окремий рахунок в Дунаєвецькому Банку й використовуються включно на шляхові роботи за планами й кошторисами затвердженими Комісаріатом. Звітність по витратах покладається на Окршляхвідділ.

10. Термін здачі грошових внесків – 15 березня. Окрфінвідділові забезпечити відповідне оформлення поступлень, керівництво цією роботою та звітність.

11. Особи, що будуть ухиляться від участі в шляхових роботах власною працею та сплати грошей, підлягають штрафу в сумі 100 карб.

12. По моему розпорядженню рештки не використаних натуральних труд ресурсів, по окремих громадах можуть бути перенесені на другий рік, або замінені грошовими внесками в розмірі середньої вартості роботи людодня.

Гєбітскомісар ЕГГЕРС.

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р. 429, оп. 1, спр. 15, арк. 135.

**Розпорядження Дунаєвецького гебітскомісара щодо
реєстрації приїжджих осіб по селах округи та місту
Дунаївцях**

12 березня 1943р.

§-1

Всі німецькі особи, приїжджаючи в села і міста Дунаєвецької Округи, зупиняються на нічліг, попередньо повинні обов'язково зареєструватись в селах у сільських старост, а в містах у шуцманпостах.

§-2

старости сільських рад, а під час їх відсутності—заступники старост та секретарі, зобов'язані слідкувати за реєстрацією прибуваючих на їх територію і ночуючих німецьких осіб.

Для реєстрації німецьких осіб в сільрадах, а в містах у шуцманпостах завести книги в такому порядку:

№№ по порядку,

Дати прибуття до сільради.

Прізвище, ім'я та по-батькові.

Рік народження.

Національність.

Звідкіля прибув.

Які пред'явив документи.

Коли і куди вибув.

§-3

На зареєстровану особу староста чи вартовий шуцманпоста складає довідку, в якій зазначає у кого саме ця особа має ночувати. Довідка видається сільвиконавцеві (чи десятихатнику), а в містах шуцманеру, який з довідкою і зареєстрованою особою заходить до господаря, де визначено нічліг і залишає довідку у квартирі на двірях біля списку мешканців того двору. На другий день після вибуття німецької особи з квартири, господар доставляє довідку старості

сільради чи в шуцманпост, який робить відмітку в графі 8-й реєстраційної книги. Всі повернені довідки зберігаються при реєстраційній книзі.

§-4

в кожному селі запровадити нічну варту по черзі з селян-чоловіків, на яку покладається слідкування за різними проїжджаючими і проходячими немісцевими особами, при появі яких вартуючі затримують підозрілих осіб і передають під варту сторожеві сільради, а самі негайно повідомляють старосту чи його заступника.

Нічну варту перевіряють старости, їх заступники або члени рад.

§-5

Відповідальність за виконання цього розпорядження покладається на старост сільських рад, а в містах – на коменданта шуцманпоста.

Це розпорядження входить в силу з дня його оголошення на прилюдних місцях.

Гebітскомісар ЕГГЕРС

Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 12 березня. – С.4.

№ 41

Розпорядження Шепетівського гebітскомісара «Про види покарань до осіб, що порушують трудову дисципліну в установах підприємствах та організаціях»

6 квітня 1943 р.

Згідно опублікованому в Віснику розпоряджень № 29 і оголошеному у всіх виробництвах та установах розпорядження проти порушення робочого договору, переманювання та перевищення зарп-

лати для місцевих працівників – порушення договорів, переманювання та порушення робочої дисципліни караються.

Порушеннями робочої дисципліни рахуються в першу чергу відмовлення від роботи, відволікання роботи з навмисним наміром понизити продуктивність, невихід на роботу і передчасний вихід з роботи, нарешті, недисциплінована поведінка, насильство та лайка проти керівного персоналу і інших працівників.

Це розпорядження дає керівникам установ, підприємств опірних пунктів і т.д. засіб в руку покарати грубі порушення трудової дисципліни виховним трудовим лагером або судовими карами, що надає їх вказівкам більшу значність.

Розпорядження це уживається лише тоді, коли вичерпані внутрішні засоби покарання. Для одинакості уживання внутрішніх засобів даю слідуючи напрямні:

1. Як внутрішні засоби покарання вживаються:

- а) надолуження прострочених робіт без плати,
- в) легка догана,
- с) сувора публічна догана (чорна дошка),
- д) грошові штрафи розміром до 3-х денної зарплати,
- е) зменшення натуральної відплати;

2. Крім вказаного в § 8 оголошення розпорядження треба також вивісити на видному місці список (перелік) можливих внутрішніх кар;

3. Треба впроваджувати карні реєстри згідно доданого зразка, куди записуються ім'я порушника та сама кара. Таким чином можливо буде мати нагляд про розмір порушень дисципліни та про працівників, які найчастіше її порушують. Безпосередні зверхні німецькі установи (напр. керівник штюцпункта) зобов'язані час від часу пробою навмання перевірити правильність ведення карного реєстра;

4. Легкі кари накладають звичайно місцеві керівники підприємств або установ. Безпосередні зверхні німецькі установи переконуються, чи дійсно совісно караються порушення дисципліни, чи ведуться реєстри спізнень і т.д.

5. Кари, що під шифр І с/, д/, є/, накладаються безпосередніми зверхніми німецькими підприємствами або установами (напр. довіренником, керівником штюцпункта);
6. Масові кари не слід вживати;
7. Про стан робочої дисципліни мій відділ праці буде біжуче звіряти через точний контроль та вимагання карних реєстрів.

Держархів Хмельницької області, ф.Р – 420, оп. 1, спр. 62, арк.58.

№ 42

Оголошення Дунаєвецького гебітскомісара «Про відповідальність старост Дунаєвецької округи за явку на станцію Дунаївці чоловічого населення 1926 року народження»

18 липня 1943 р.

Всі старости та населення моєї Округи являються відповідальними за те, щоб всі чоловіки 1926 року народження були відправленні в Дунаєвецький лагерь, цебто на станцію Дунаївці.

Також і всіх втікачів негайно надіслати назад в лагерь.

Гебітскомісар ЕГГЕРС

Урядові Дунаєвецькі вісті – 1943 – 18 липня. –С. 4.

Оголошення до українських селян «Про своєчасне виконання сільськогосподарського контингенту»

12 серпня 1943 р.

Українські селяни й селянки!

Селяни й селянки! Вашим обов'язком є негайно вимолотити збіжжя і здати в розпорядження німецької влади визначений вам контингент. Контингент цей обрахований так, щоб кожному селянинові та його родині зосталося в достатку всього для життя.

Хто не доставить повністю і своєчасно встановленого контингенту, той не тільки порушує закон але й грішить супроти вояків, які проливають за нього кров на фронті.

Бог, як найвищий суддя, покарає кожного, хто не виповнить своєї повинності в цю вирішальну годину, коли справа йде про життя й майбутнє народів Європи.

Українські селяни й селянки! Вже відомо, що серед вас деяка частина людей, що не має почуття відповідальності й узнає тільки свій власний егоїзм. Ці селяни думають лише про те, як би відтягнути доставку контингенту та як би переховати збіжжя, щоб пізніше продати його потайки по лихварських цінах. Це – найбільший злочин, який у Німеччині карається смертю. Взагалі у Німеччині нема такого селянина, який би понизився до такого гендлю. Німецький селянин уважає за свій обов'язок віддати не тільки незалежний контингент, але й деяку кількість харчових засобів, які має право залишити собі, в розпорядження тих, хто змагається на фронті.

Українські селяни, сподіваємося, що ви зробите так само! Цим ви покажете, що вам залежить на виповненні свого обов'язку в теперішній війні.

Бог поблагословить вас і вашу працю. А коли буде здобута перемога, ваша доля поліпшиться назавжди, і ви з гордістю та задоволенням дивитиметеся в очі воякам, які будуть повертатися з фронту, у

повній свідомості, що виконали свій обов'язок перед Богом. Того ж, хто думає викручуватися, зустрине кара не тільки на землі, але й на небі. Хто буде зволікати із жнивими, чи з вимолотом, той змарнує збіжжя і буде нічого дивного, якщо він голодуватиме.

Післав вам Бог добрий урожай, і ви маєте його зібрати, звести та доставити прибутки, як це вам наказано. Буде негідником той, хто думає тільки про себе, краде, грабує та має надію, що вистачить перекреститися – і йому відпустяться його гріхи.

Через те, що деякі з вас потайки стріляли в німців, багато невинних мусіли були тяжко потерпіти. Зрада є найгіршою річчю, яка тільки може бути. Чимало з вас зрадили німців, хочачи підступно всадити їм ножа в плечі.

Тримайтеся осторонь від такої голоти, навіть коли б вона розповідала вам про вільну Україну! Уже більш, як рік, ви жили спокійно під опікою німецької влади. Можете мати й далі спокійне життя, якщо будете розважні. Не нарікайте на те, що невинні мусіли були тяжко потерпіти. Ми не знаємо, хто з вас винен, коли ви самі не видаєте злочинців. За замаху на німців ви будете відповідати всі!

Державний архів Хмельницької обл., ф. Р 428, оп. 1, спр.1, арк.73.

Іменний покажчик

Айкель М. 74
Анісімов І. 5
Антонюк М. 125

Багатюк М. 12
Бадінг 110
Бачинський В. 153
Беєр 112, 116
Беркгоф К. 160, 172
Білогуб Г. 153
Бобер О. 178
Божок М. 156
Бондарчук А. 52

Венцель 110
Верт О. 13
Ветров І. 11, 107
Вишня О. 162

Галаган В. 9
Галаджієв С. 4
Гальчак С. 10
Ганке А. 156
Герасимов І. 9
Герінг 37, 38, 107
Гімлер Г. 38, 49, 58
Гітлер А. 35, 98, 120, 142, 170
Гладюк 55
Глухий О. 4

А

Аркас М. 162
Арутюнян Ю. 7

Б

Борідко А. 158
Борман М. 37
Бородай 161
Борчук М. 151
Борщевич В. 8
Брежнев 60
Буланова В. 151
Бульба-Боровець Т. 58

В

Вітовський 178
Вознесенський М. 5
Волосевич В. 153
Волошин Ю. 9

Г

Глушенок Н. 11
Головко М. Л. 12
Гордієнко В. 9
Граф К. 51
Грідіна І. 8
Грушевський, М. 162
Грушко С. 171
Гуров К. 4
Гуц 153
Гюнт 53

Д

- Дамаскін 158
Даргель 176
Дашичев В. 18
Демо-Довгопільський А. 150, 152
Демчук О. 156
Денисюк В. 13
Дзьобак В. 12
Дізкач 150
- Діонісій (Валединський) 167, 168
Дмитрук В. 13
Довженко О. 4
Дробязко С. 9
Дубина К. 4
Дубина О. 9
Думанський А. 101

Ж

Жуков 46

З

- Заболотний 105
Загорулько М. 7
Залеський А. 7
Заукель Ф. 75
- Захарчук С. 178
Зінкевич Ф. 178
Зробак М. 151

І

- Іваницький 161
Іваньков І. 11
Іващенко А. 178
- Іларіон (Огієнко І.) 167
Іщук Н. 156

К

- Кадій О. 178
Кибалюк Н. 156
Климів І. 44
Клоков В. 9
Клячківський Р. 48
Коваль В. 6
Коваль М. 8, 9
Ковальов 161
Ковальчук В. 13
Коваль М. 8, 12, 160, 179
Кондуфор Ю. 8
Конончук 61
- Корбутяк Д. 161
Корнійчук О. 4
Король В. 9
Косаренко Б. 47
Косик В. 13, 19
Кох Г. 44, 120
Кох Е. 13, 35, 37, 44, 74, 80, 83, 120, 142, 149, 160, 176
Кошельник Ю. 161
Краль В. 13
Кубе В. 37
Кузьмін Г. 5

Курганов Б. 152

Лаврищук В. 12

Лаута С. 6

Ленська В. 12, 144

Леонт'єв А. 4

Лисенко О. 8, 9, 12

Литвин А. 56

Максимов К. 153

Мансфельд В. 75

Марчук І. 13

Мельник 161

Науманн 53

Нейман К. 60

Нем'ятий В. 18

Одуха А. 54

Павловський 161

Паульзен 54

Пауль 53

Першина Т. 8

Пижевич М. 178

Пігідо-Правобережний 20

Платон, єпископ 177

Пліщинська 155

Райм 53

Рекотов В. 40

Рибецький 161

Курилишин К. 12

Л

Литвин К. 4

Лиходько 57

Лібацький 158

Лільге К. 62

Лубенський В. 177

Лягушин 52

М

Мисечко В. 178

Михайлюк М. 12

Мінц І. 5

Мюллер Н. 13

Н

Несін 153

Новиченко Л. 4

О

Олексій, архієпископ 167

П

Полікарп, єпископ 167, 168

Поліщук У. 151

Поспелов П. 4

Потильчак О. 11

Приходько В. 163

Прокопчук В. 10

Прюцманн Г. 50

Пфальман Г. 13

Р

Розенберг А. 13, 36, 80, 149, 175,

176

Савчинська 161
Саженок С. 7
Самчук У. 156, 161
Сельник А. 77
Семиряга М. 9
Сергійчук В. 12, 19
Скипа В. 100

Теліга О. 161
Темнюк Ф. 156

Федорук М. 166
Філінюк А. 10

Цехміструк Ю. 153

Чарторийський М. 46

Шабал Я. 11
Шайкан В. 9, 46, 57
Шашкевич Я. 13
Швайка П. 178
Шевченка Т. 157
Шевчук В. 13

Юденков А. 7

Ян 53
Янковська 152

С

Скрипник С. 44
Сліпчук П. 4
Слободянюк П. 10
Сміян К. 12
Спудка І. 11
Стефанюк Г. 12
Супруненко М. 6

Т

Ткаченко-Дурасов 60
Томас 50

Ф

Флоринський 161

Ц

Ч

Черняков Б. 160

Ш

Шене Е. 38, 76
Шиманський І. 10
Шитов І. 62
Шікенданц 37
Шмілле 53
Шульга З. 4

Ю

Я

Географічний покажчик

Антоніни, смт 60, 112

Барбарівка, с. 46

Барський р-н 116

Берездівський р-н 111, 179

Берездів, смт 125

Берега-Каргузька, с. 39

Березне, м. 62, 63

Берестечко, м. 45

Велика Городниця, с. 178

Великий Жванчик, с. 86

Верба, м. 45

Висоцьк, смт 43

Вінницька обл. 38

Вінківці, смт 143

Вінковоцький р-н 111

Вовковинці, с. 47

Вовковинецький р-н 111

«Галичина», дистрикт 39, 56

Ганнопіль, с. 125

Гірчична, с. 144

Глиники, с. 116

Голинищево, с. 179

Голозубинецький р-н 148

Демидівці, с. 43

Деражне, м. 57, 178

А

Антонінський р-н 41, 43, 172

Б

Бистричі, м. 62, 63, 178

Білогірський р-н 17

Борова, с. 178

Брест-Литовськ, м. 16

«Буковина», генерал-губернаторство 39

В

Волинська обл. 10, 14, 17, 19, 38, 45

«Волинь–Поділля», генеральна округа 12, 14, 38

Володимир-Волинський 104

Володимирець, м 43

Волочиський р-н 119, 144

Воробіївка, с. 59

Вульки, с. 46

Г

Голосків, с. 144

Городок, с. 46

Гоцанський р-н 156

Грицівський р-н 111

Губків, с. 178

Гусятин, м. 146, 166

Д

Дерев'яни, с. 59, 60

Державнівка, с. 63

«Дніпропетровськ» генеральна Дунаївці, м. 60, 51, 108, 151, 152
округа 38 Дубненський р-н 172, 178
Дунаєвецький р-н 41, 115 Дубно, м. 45, 153
Дунаєвецька округа 113, 144, 147, Дубровиця, м. 158
148, 158

Ж

«Житомир», генеральна округа 38, 39, 41

З

Завадівка, с. 179 Звенигородка, с. 74
Закриниччя, с. 43 Здолбунів, м. 46, 53, 54
Залісся, с. 89 Здолбунівський гебітскомісаріат
Залісці, с. 143 39
Заславський (Ізяславський) р-н Здолбунівський р-н 119, 178
111

І

Ізяслав, м. 84, 112, 151 Ізяславський р-н 172

К

Кадіївці, с. 157 Клесівський р-н 41, 119
Калачківці, с. 94 Клесів, м. 43, 158
Камінь-Каширська округа, 147 Кобринська округа 39
Кам'янецька округа, 112, 145, 148 Ковель, м. 47, 56, 147
Кам'янець-Подільський, м. 46, Колки, м. 157
60, 53, 81, 104, 108, 112, 115, 116, 117, Колківський р-н 172
118, 119, 121, 127, 151, 152, 157, 166 Корецький р-н 119, 156
Кам'янець-Подільський р-н 144, Корець, м. 63
179 Костопіль, м. 63
Карлові Вари, м. 18 Костопільський р-н 119, 143, 158,
Канівка, с. 119 172, 178
Київ, м. 161 Красилівський р-н 111
Київська округа 38, 39, 41 Красне, м. 45
Ківерцівський р-н 41, 172 Кривин, с. 46
Клеванська р-н 119, 125 Кривичі, с. 143
Клеванська р-н управа 42 Кривий Ріг, м. 161

Кугаївці, с. 179

Летава, с. 179

Летичів, смт 51, 47, 77, 112

Летичівський р-н 111

Лисичне, с. 46

Лисогірка, с. 47

Луцьк, м. 16, 43, 46, 47, 56, 61, 73, 101, 122, 143, 145, 151, 152, 153, 158,

Майдан Сахнівський, с. 91

Маків, с. 148, 153

Мала Городниця, с. 178

Малі Березолупи, с. 93

Меджибіж, смт 47, 60

Нестерівці, с. 144

Олевськ, м. 43

Олика, м. 172

Пегоска, с. 46

Півча, с. 178

Підволочиськ, смт 51

Піддубцівський р-н 172

Піддубці, с. 174

Підлісівка, с. 76

Пінськ, м. 39, 43, 147

Плужнянський р-н 111

Рахнівка, с. 144

Республіка Білорусь 38

Кульчіївці, с. 125

Л

159, 171, 174, 177

Луцький р-н 80, 154

Луцький повіт 174

Любешів, м. 43, 147

Любомльський р-н 178

Людвипільський р-н 119

М

Межиріцький р-н 119, 156

Миньковецький р-н 115

Михампіль, с. 112

Морозів, с. 106

Мушкунтинці, с. 89, 144

Н

Новоушицький р-н 115

О

Орининський р-н 179

П

Полонне, м. 76, 82, 118, 151

Полонський р-н 179

Польща 35

Почапинці, с. 179

Проскурів, м. 73, 81, 47, 53, 56, 104, 112, 116, 122

Проскурівська округа 148

Проскурівський р-н 111

Р

Рихта, с. 94

Рівненська округа 148, 156

Рівне, м. 38, 46, 53, 63, 76, 104, 108, Ріпна, с. 119
113, 115, 116, 119, 125, 143, 146, 148, Рудлянка, с. 43
153, 156, 172 Рудня, с. 157
Ріпище, с. 46

С

Сарни, м. 16, 43, 58, 158
Сатанівський р-н 179
Серединці, с. 116
Славута, м. 81, 125
Славутський р-н 111, 143, 179
Смотрич, смт 157, 158, 179
Солобковецький р-н 153

Сохуржинці, с. 44
Старокостянтинівський р-н 111
Старокостянтинів, м. 55, 59, 112
Степань, м. 57, 63
Столинський, р-н 178
Стригани с. 46

Т

Теофіполь, смт 60
Теофіпольський р-н 111
Тинна, с. 46, 157

Торчин, м. 101
Торчинський р-н 172
Тучинський р-н 156

У

Улашанівка, с. 46

Х

Харків, м. 161
Хмельницька обл. 10, 14, 17, 19

Ходірівці, с. 101

Ч

Чаньків, с. 94
Чемерівці, смт 146, 166

Чемеровецький р-н 115, 179

Ш

Шепетівка, м. 51, 62, 112, 118, 121, 125 Шепетівський гебіт 125, 143
Шепетівська округа 147, 179 Шепетівський р-н 179

Ю

Юрківці, с. 179

Я

Ярмолинці смт 112

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Олійник Ю.В., Завальнюк О.М.

Нацистський окупаційний режим
в генеральній окрузі «Волинь-Поділля»
(1941-1944 рр.)

Видання здійснене в межах проекту
«Невідомі сторінки історії. Хмельниччина в період окупації»

Комп'ютерний набір Олійник Ю.В.
Літературний редактор Олійник В.В.

Підписано до друку 10.12.2012 р. Формат 30x42/4.
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 18,67. Тираж 300. Зам. № 96.

ТОВ "Поліграфіст-2".
м. Хмельницький, вул. Курчатова, 8. Тел. 72-00-50.
Св. суб'єкта видавничої справи ДК № 2814 від 4.04.2007 р.

BREST LITOWSK

PINSK

Kamien Kaschirsk

Kowel

Miladziou
Molczys

LUZK

ROWNO

Kostopol

Dubno

Sadolewau

RAOSIMILLOW

ISJASLAW

Staro Konstantynow

Proskorow

Bar

Kanyulietz Padozk

Stargia Ustah-La

Jaryschen